

İslâm Medeniyeti

MECMUASI

ÜÇ AYLIK

Dini, İlmî, Edebi
Araştırmalar Mecmuası

Cilt : V Sayı : 4

Ekim 1982 Zilhicce 1402

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

İSLÂM MEDENİYETİ VAKFI
Adına Başkan
Dr. Câhid BALTACI

İdâre Yeri

Bozdoğan Kemerli Cemal Yener
Cad. Nr: 132 VEFA/İST.

Haberleşme ve Hâvele
PK. 1315 Sirkeci/İSTANBUL
TURKEY

Fiyatı : 150 TL.

Abone şartları:

Yurt İçi : 600 TL.

Yurt Dışı : 1200 TL.

İÇİNDEKİLER

Ramazan Hilâli ve Kutuplara Yakın
Yerlerde Namaz Vakti Meseleleri
Üzerine Bir Araştırma
Prof. Dr. Ali ŞAFAK : 3

Osmanlılarda Tekkeler
Ziya KAZICI : 29

Tarihte Dâru'l-Hilâfe Medreseleri Ve
İhtisas Şubeleri
Veli ERTAN : 35

Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposluğunun
İhtisas ve Kilisenin Tertipleri
H. Fikret ALASYA : 59

Kırımlı Meşâyih, Ulemâ, Müverrihin,
Etibba Ve Riyâziyyûnun Terâcim-i Ah-
vâl Ve Âsarı
Bursalı Mehmed TAHİR
Neşre Hazırlayan :
Hasan AKSOY : 67

Rasâil As-Sahl b. Abdillâh At-Tüstari
Neşre Hazırlayan :
Dr. Y. Nuri ÖZTÜRK : 89

Kitap Tanıtma
Ass. Münir ATALAR : 101

Neşredilmeyen yazılar istenildiğinde iade edilir.
Mecmuanın ismi zikredilmeden iktibas edilemez.

NEŞİR HE'YETİ
Dr. Cahid BALTACI
Dr. İ. Lütfi ÇAKAN
Seleuk ERAYDIN
Dr. İsmail ERÜNSAL
Dr. Mehmed İBŞİRLİ
Av. Mevlüt UYSAL
Ö. Ziya BELVİRANLI

DİLEK MATBAASI
İSTANBUL
Tel : 26 63 78

Ramazan hilâli ve kutuplara yakın yerlerde namaz vakti meseleleri üzerine bir araştırma (*)

Yazan :

Prof. Dr. Ali ŞAFAK

1. GİRİŞ

Zaman mefhumu, başlangıcı ve devranı problemleri insanoğlunu, ilim adamlarını ve filozofları tarih boyunca durmadan meşgul etmiştir. Her bir ilim adamı veya filozof kendi ihtisasına ve ilmin verilerine göre bu problemleri açıklamaya çalışmışlar, ufak veya büyük çapta eserler meydana getirmişlerdir.

Müslümanlar da zaman ve tarih üzerinde önemle durmuşlardır. Diğer semavî ve beşerî dinlerde olduğu gibi İslâm'da da ibadetlerin pek çoğu zaman içerisinde eda ve ifa edilmek zorundadır. İbâdetler ve muameleler tarihle, gece ve gündüzle ve bunların bölümleriyle tamamen kaynaşmış durumdadır. Yılın ve gece ile gündüzün tesekkül ve devranında ise iki âmilç güneş ve ay vardır.

Bilindiği üzere Halife Ömer'in gönderdiği bir emirnamede ay belirtilmiş fakat yılı, tarihi belirtilmemiş olduğundan emir hangi yıldan itibaren geçerli olacağı hususu, emrin muhatabı vali tarafından sorulmuştur. Bunun üzerine Halife Ömer yaptığı istişareler sonucu Rasulullah'ın Hicretini Müslümanların takvim başlangıcı olarak tesbit eylemiş; O yılın Muharrem ayı da yılın başlangıç ayı sayılmıştır. Ashab-ı Kirâm da bu mevzuda icma eylemişlerdir.

(*) Bu makalenin esas metni Rûyet-i Hilâl Konferansı Kısım 1980 den önce hazırlanmıştır.

Müslümanlar için tesbit olunan işbu Hicrî Takvimin dayanağı ay (hilâl) dir. Günlerin, ayın ve senenin hesaplanmasında ayın hareketleri esas alınmıştır. Yılın en küçük parçası gün olduğuna göre bunun tarifini vermek gerekir.

2. GÜN

geçen zaman birimine «gündüz» ve güneşin batışından doğuşuna kadar geçen zamana da «gece» denilmekte her ikisine birlikte «gün» adı verilmektedir. Bu da güneşin 24 saatte tam bir devrinden ibarettir. Fakat Yer yüzünün herbir yerinde güneşin doğuşundan batışına kadar ve oralara yakın yerler bu tarifi dışında kalmaktadır.

Acaba günün başlangıç noktası gündüz müdür yoksa gece midir? İslâm'a göre gün, gecenin girmesinden yani güneşin batışından itibaren başlar ve ertesi güneşin batışına kadar geçen bir zaman birimidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'deki ayetlerde ve Rasulullah'ın hadislerinde «Gece» (Leyl) sonra da «Gündüz» (Nehar) kelimesi zikredilir. Bu hale göre gece gündüzden önde gelir. Mantıkta da asıl olan karanlıktır, aydınlık ise o karanlığı ârız olan bir sıfattır (1). Dolayısıyla ayın seyrine göre kullanılan ayların başlangıcı da ayın görülmesiyle başlar gece ve gündüzlerin normal gündüz veya geceden uzun olduğu kutuplar ve o gece ayın birinci gecesidir, ertesi gün de birinci gündüzdür.

Şu duruma göre tatbikatta iki ayrı gün mefhumu ve bunlara göre de iki ayrı ay ve ayrı sene karşımıza çıkmaktadır. Birisi ayın devri hareketine bağlı aylar ve senelerdir, diğeri de güneşin devri hareketine bağlı gün, ay ve senelerdir. Önce de belirtildiği üzere müslümanlar ibadetlerine esas olan hicrî takvimlerini aynı hareketine bağlamışlar ve hep onu takib eylemişlerdir. Pek tabii ki bu davranış bir bakıma Kur'ân ve Sünnetin de gereğidir, Zira Cenab-ı Hak Kur'ân-ı Kerimde «Aya gelince biz ona da menzil menzil miktarlar tayin ettik. Nihayet o eski hurma salkımının eğri çöpü gibi bir hale dönmüştür (döner)» (2) buyurmuştur. Bu ayet-i kerimenin tefsiri sadedinde Fahrüddin er-Razi şu bilgileri verir:

Ayn yirmisekiz kadar menzili vardır. Ay bu menzillerden her birisine bir gece uğrar şaşırılmaz, o menzili ne aşar ne de o menzilin arkasında kalır. «Kâtip Çelebi der ki, Eğer ayın her menzile inmesi hep bir vakitte olaydı bu söz doğru olurdu. Lâkin durum hiç de öyle değildir. Kimi gecenin ortalarında bir menzilden diğer bir menzile geçer, kimi bir ge-

(1) Birûni; el-Asarü'l-Bakiyye anî'l-Kurunî'l-Hâlîye s. 6, 2. baskı. Leipzig 1923. Ahmet Muhtar Paşa, Riyazü'l-Muhtar s. 342, Bulak 1303.

(2) Yâsîn suresi 39.

cede iki menzile yürür ve her menzil için aşağı yukarı 13 derecelik (28 × 13 = 364 derece eder) belki bir sınırdır. Ayın yürüyüşünü kimi 11 derece kimi vakit de 15 derece olur (3). Bununla beraber onun hareketinde hesaplarla kesin sûrette belirlenbilir bir istikrar yoktur.

«Ay her ne kadar hareketini, devrini 72,5 günde tamamlamakta ise de yerin günlük hareketi yönüne doğru devrinden ötürü iki rivayet arasındaki müddet 29 gün 12 saat 40 dakika dolayında olduğundan 12 kamerî ay yekûnu tabiatıyla bir güneş yılından 10 gün 21 saat 13 saniye kadar noksan kalacaktır...» (4). Hal böyle olunca ibadet vakitleri ve daha birçok işlerde esas alınan kamerî yıl ile şemsî yıl arasındaki farklılıkların aylara ve hatta günlere kadar sirayet eylediği ortaya çıkıyor. Vakit için de esas olarak hilâlin alınması;

«Sana yeni doğan ayları sorarlar. De ki, O insanların faidesi için bir de hacc için vakit ölçüleridir» (5).

« yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona ayın seyr ü hareketine muhtelif menziller tayin eden O'dur...» (6) ve

«Biz gece ile gündüzü kudretimize delalet eden iki ayet, nişâne kaldık da âyetini silip, giderip yerine eşyayı gösterici ziyâdâr gündüz âyetini getirdik. Tâki gündüzün Rabbinizden geçiminize ait bir lutfu inâyet arayasınız, yılların sayısını, vakitlerin hesabını bilesiniz » (7) ve benzeri ayetlerde, ileride birkaçı kaydedilecek hadislerde açıkça hükme bağlanmıştır.

Günler için birer ölçü alınan güneş ve aya göre sene miktarı ise; az önce belirtilen farklılıktan anlaşılacağı üzere: günümüzde kullanılan Mîlâdî Takvimin gün sayısı 365, 24227 güneş gününden ibarettir, günün ayın ve senenin başlangıçları ile müddetlerinin hesabında güneş önemli bir unsurdur. Kamerî Hicrî Takviminde sene 354,367068 günden ibarettir. Buna göre de her yıl kamerî aylar 10 gün kadar önce gelir... (8).

3. KAMERÎ YILDA AYLARIN BAŞLANGICINI TESBİT

Güneş senesinde sene matematikî taksime tabi tutulduğundan ayların başlangıcını hesapta bir güçlük yoktur. Her şey katiye yakın bir şekilde tesbit olunmuştur. Ancak Kamerî yılda ve bu yılın aylarının baş-

(3) Kâtip Çelebi, Mizanü'l-Hak fi İhtiyarî'l-Ehak s. 11.

(4) Kanaat Takvimi 1923 - 1339 s. 5 v.d.

(5) el-Bakare 189.

(6) Yunus suresi 5.

(7) el-İsra 12.

(8) Riyazü'l-Muhtar s.344.

langıcın tesbitte en önemli unsur olan hilalin muntazam olmayan hareketlerini belirli matematik hesaplarına bağlanamamaktadır. Takvimle ilgili eser ve makalelerde bu işin güçlüğü belirtildiği gibi tahmine dayalı şekilde verilen rakamlar da birbirine çoğu kerre yaklaşmamaktadır.

Astronomi ilmi de uzun süreli gözlem ve tecrübelere dayanarak gelişmiş bir ilimdir. Fakat buradaki tecrübe ve gözlemden üzerinde durulan husus insan kontrolünün tamamen ötesinde seyreden bir varlık (hilâl) dir. Kim ne kadar sabırla uzun süre gözetleyebilirse ihtimaller hesabına dayanan verileri de belki o kadar zamanı gâlib ifade eyler, kesinlik diye bir şey yoktur. Böyle bir tecrübeyi de milyonda birkaç kişi ancak yürütebilir, yürütme imkânına sahiptir. Halbuki dini işlerin edasında maddî veya manevî unsurların tesbiti yönünde daha objektif, herkes tarafından rahatlıkla takip olunabilir beş duyu ile anlaşılabilir ölçüler konulmuştur.

İşte bu ölçülerden birisi de hilalin rü'yeti meselesidir. Her kamerî ayın başlangıcının ayın görünmesine bağlı olarak hesaplanması gerektiği gibi özellikle Ramazan orucunun ibtidası ile bayramların vaktini hesaplamada hilalin görülmesi işinin her müslüman için bir vacibe olduğu belirtilmiştir. Nitekim Rasulullah (9).

«Hilali görünce oruc tutunuz ve yine hilali görünce iftar yapıp bayram ediniz. Eğer hilali görmeye bir engel var (sema kapalı) ise Şaban ayını otuza tamamlayın.» (9) buyurmuşlardır.

Görülüyor ki, Şeriat imkânın olduğu yerde rü'yeti (bizatihi çıplak gözle görmeyi) gözetlemeyi emir buyurduğu gibi imkansızlığın bulunduğu yerde de ihtimaller hesabına, zanna, dayanan takdir işini değil sürenin otuza ikmalini emir buyurmuştur. Böyle bir işi de herkes kendiliğinden yapabilir. Şu hükme göre en azından bir yıl önce hazırlanan takvimler de Ramazan ve Bayram vakitleri tesbit buyurulurken henüz ay acaba nerede olabilir? Gökte mi, bulut arasında mı? yoksa hiç mi ortalıkta yoktur? Kısacası; İslâm dini Ramazan ve benzeri ibadetlerin bir kısmında rü'yete itibar etmiştir. Acaba bunun illeti nedir?

Bu hususta şu sözlerin ıktibasıyla yetinilecektir:

«Bizim şeriat umûr-i diniyyemizi gayet sağlam bir esas üzerine ta'ebed hatası olmaz bir takvim nizamına bina etmek için ayları da seneleri de hakiki etmiştir. Hiçbir vakit, az ise de, hatadan hali değil ıstılahî seneleri itibar etmemiştir.»

(9) Buhari, savm 5, 11. Müslim, sıyam 6, 9, 17. Ebu Davud, Savm 4, 6; 7. Tirmizî, savm 2. v.s.

«Lakin umurun istimaline yarayışlı kılmak için ayların, senelerin baş- larını ehl-i heyet gibi, ictimadan itibar etmeyip hastalanmamış göz ile görülebilir rü'yet derecesine hululden itibar etmiştir. Zira ictima daki- kalarını kat'i surette tayin etmekrasat hesaplarına yahut lâekal en dikk- katli hesaplara muhtaç olur ki, umurun haline yakışmaz. Hem de âdi her günlük işlere esas kılınmaz.»

«Derece-i rü'yete hulül ise salğam göz ile malum olabilir. Şu cihetle umurun haline yakışır âdi işlere her günlük hallere esas olabilir.»

«Rü'yet esasına bina kılınmış hakiki aylar bir gün tevhür edip otu- zu tekmil etmek kaidesiyle aybaşları birgün tehalüf edebilir ise de lâkin şu tehalüf arzı bir hal olup gelecek ayların birinde öz başına (kendili- ğinden) dürrüstlenir gider. Böyle arzı haller şeriat tarafından bize ta- lim olunmuş, sade lâkin tabii surette muntazam takvime dâimî bir ha- lel veremez.»

«Ayları, seneleri hakiki olup başları rü'yet derecesine hululden iti- bar olunur ebedî tabii takvim, diğer takvimler gibi zaman zaman ıslah olunmak ihtiyacına, meskenetine düğâr olmaz. Kâğıtsız, kalemsiz zabt kılınır. Hiçbir vakit duvar takvimlerine kebise neticelerine ihtiyaç yüzi göstermez, işi uzatmaz. Cenab-ı Hak da;

«Allah size kolaylık diler, size güçlük istemez. Bu kolayığı istemesi o sayıyı kaza borunuzu ikmal etmeniz, Allahı -sizi muvaffak buyurduğu o şeyden dolayı da- büyük tanumanız içindir. Olur ki, şükredersiniz.» (10) buyurmuştur.»

«Şeriat bizim ibadetlerimiz dini muamelelerimizi en vazih, gayet sade lakin bununla beraber bittabi muntazam, kâğıtsız, kalemsiz zabto- lunur, âlem-i bedeviyette de âlem-i medeniyette de sakatlanmamış sade göz ile bilindir, sağlam bir takvim üzerine bina etmiştir. Şükrederiz. Şöy- le sağlam bir hakikati elden bırakıp yere vurup tahkik etmek davasıyla günlerin birinde hatası görünecek ıstılahî hesapları tenezzülden elbette ictinab ederiz.»

«(Musa da) :O hayırlı olanı şu daha aşağı olanla değiştirmek mi isti- yorsunuz?...» (11) hükmü ilahisi bu cümledendir.» (12).

Nitekim büyük müfessir Elmalılı merhum da;
«... Öyleyse içinizden kim o aya irisirse onu tutsun.» (13) ayet-i kerime- sinin tefsiri sadedinde şunları belirtmiştir:

(10) el-Bakare 185.

(11) el-Bakare 61.

(12) Şeriat Niçin Rü'yete İtibar Etmiş s. 14 - 16.

(13) el-Bakare 185.

«Şühûd esasen gıyab mükabili huzur demektir. şehadet ve müşahade de bu huzur cümlesindedir... İkincisi de şeh-i huzuf ilmi ile müşahade eden demek olur. Zaman ise müşahade olunamayacağından buna şuhud, huzur-ı aklî demek olan ilm-i yakîn veyahut hilâlin şuhudu mânâlarından birini ifade eder. Bu da iki mânâyâ muhtemeldir. Birisi, her kim görürse tutsun demektir, bunda görmeyenlere bir şey terettüp etmez. Diğeri de herhangi biriniz hilâle şehâdet ederse her biriniz tutsun demektir...»

«Bu aya ulaşma meselesinde ilim sahipleri için ictihada mesağ var mıdır? Aya erme hazar ile veya huzur-ı aklî demek olan ilm-i yakînî (kesin bilgi) ile açıklandığı takdirde hilali araştırdıktan sonra bu babda başkaca bir nas yoksa eshab-ı ilim hakkında ictihada mesağ olmak lâzım gelir. Bunun için bazıları başka nas yok zanniyle hesabât-ı nücümiyye ile dahi amel olunabileceğine kail olmuşlardır. Lâkin geçmiş ulemanın ekseriyetine göre başkaca nas mevcut olduğundan bu mesele mevrîd-i ictehad (ictehad yapılabilecek) bir yer değildir (14). Zira bu ayet bu tefsire göre sâkit ise de (kesin bir hüküm taşımamakta ise de) bu babda Kitap ve Sünnetten müteadid naslar vardır.» (15).

Şu açıklamalardan ve fıkûh kitaplarında mevcut bilgilerden anlaşılacağına göre, kemerî ayın tesbitinde iki yol var; birisi rü'yetle tesbit, diğeri de hesapla tesbittir.

4. HİLÂLİ RÜ'YETLE RAMAZANI TESBİT USÛLÜ

Rasulullah (s) Ramazan hilâline üç delilden biriyle itibar ederdi.

1 — Mutlak rü'yet (çıplak gözle görme),

2 — Güvenilir şehâdet,

3 — Süreyi tamamlama (otuza ikmâl).

Şimdi bunların her birisini hukukî açıdan incelemek gerekirse;

1 — Mutlak surette hilali görme ve bu suretle ayın başlangıcının tesbitinde bir ihtilaf ve problem yoktur. Zira bütün müslümanların işleriyle ilgili konularda müşahadeden büyük başka hangi delil olabilir? Nitekim Cenab-ı Hak da yukarıda belirtilen el-Bakare suresi 185. cı âyet de bu şuhuda işaret buyurmuştur (16).

[14] Bak Mecelle madde 14.

[15] el-Bakare 189. Hadis kitaplarının rü'yet-ı hilâl ile ilgili bablarına bakınız. Hak Dini Kur'an Dili c. 1, s. 651.

[16] İbnu Âbidin, Mecmuatu'r-Resail c. 1, s. 239 v.d.

Ancak hilalin gündüz görülmesi ve bunun hükmü fukaha arasında ihtilaf mevzuu olmuştur. Şöyleki ulemanın ekseriyetine göre; gündüzün hangi vaktinde ve saatında olursa olsun hilalin görülmesi halinde bu hilalin müteakip geceye ait olduğuna hükmedilir. Aslında hilali gündüzün görmenin bir kıymeti yoktur, onun güneşin gurubu anında görülmesi önemlidir. Yalnızca Ebu Yusuf hazretleri hilalin gündüz görülmesi halinde iki ayrı neticeye varır. Eğer hilal gündüz zevalden önce görülürse bu bir önceki gecenin hilalidir, zevalden sonra görülürse bu da müteakip gecenin hilalidir (17). Tatbikatta birinci gurubun görüşü alınmış, onunla amel ve hareket edilmiştir (18). Nitekim Kâdîhan Fetvasında insanlar zevalden önce veya sonra hilali görürlerse oruçlu iseler oruçlarını bozmazlar, değilse oruç tutmazlar. Çünkü o hilal gelecek gecenin hilalidir (19).

Hasan b. Ziyad ise şöyle der; Eğer görülen hilal akşam kızılığundan (şafaktan) sonra batarsa o önceki gecenin hilalidir, geçirilen gün de ilk ayın birinci günüdür), şafaktan önce batarsa gelecek gecenin hilalidir (20).

Cumhuru ulema (alimlerin çoğunluğu) İbnu Mesud, İbnu Ömer ve Enes (r) den yapılan rivayetleri, Ebu Yusuf ise, Hz. Aişe ve Ömer'den yapılan rivayetleri delil olarak almışlardır. Günlük hayatta iki ayrı görüşün arzylediği hukuki netice şu oluyor: Çoğunluğu fikrine göre; eğer insanlar Şevval ayının hilalini şekk günü öğleden önce veya sona semada görürlerse o gün Ramazanın otuzuncu günüdür. Çünkü hilal gelecek gecenin hilalidir, içinde bulunulan gündüz Ramazan ayının gündüzüdür. Ebu Yusuf'a göre ise: eğer insanlar hilali zevalden önce görürlerse o, geçen gecenin hilalidir ve o gündüz bayram günüdür (21).

Şu kadar var ki, bir kimse Ramazanın otuzuncu günü gündüzün hilali görse ve oruç bitti zannedip de kaskden orucu bozsa, iftar etse keffaret orucu tutmaması gerekir. İsterse bu hilali zevalden sonra görmüş olsun. Zira şekk ve ihtilafın bulunduğu yerde cezaların her taraf edilmesi aslı bir kaidedir ve o kişi veya kişiler bir tevil üzerine orucunu bozmuşlardır, iki te'vilin bulunduğu yerde de keffaret cezası gerekmez (22).

(17) a.g.e. c. 1, s. 239, 243.

(18) Ebu Yusuf'un bu görüşü son zamanlarda filmi verilerle de elde edilen hesaplamalara daha uygun düşmekte, son rasatlar o fikri takviye eylemektedir. Nitekim Rü' yetü Hilal Konferansında da bu görüş üzerinde durulmuştur.

(19) Mecmuatu'r-Resail c. 1, s. 239.

(20) a.g.e., c. 1, s. 239-240.

(21) a.g.e., c. 1, s. 240 v.d.

(22) er-Resail c. 1, s. 241.

İşbu temel iki ayrı fikir, hilalin akşam vakti görünmemesi halinde söz konusudur. Ama akşam vakti hilal görülürse bu rü'yet ayın başı olarak ittifakla kabul edilir, bunda bir ihtilaf da söz konusu değildir (23).

2. Güvenilir Şehadet Meselesi: Şâri-i Mübin ikinci derecede güvenilir şehadeti kabul ve ona itibar eylemiştir. Zira insanın ya kendisi hilali görür yahut kendisi müşahade ve rü'yet edemezse bir başkası veya başkalarının rü'yetinin güvenilirliğine hüküm ve ona itibar eder.

«Berâet-i zimmet» veya «Mutlak güvenilirlik» kaidesine göre her bir kimse sözü veya sözlerinde güvenilir birisidir. Hatta hilal görme, özellikle Ramazan hilalini görme işinde, ekserî hukukçulara göre erkeklik, kadınlık, hür veya köle oluş gibi durumların hiçbir tesiri yoktur, şart koşulmaz da, Yeter ki, şehadette bulunacak kişi veya kişilerin dürüst, garaz ve hıyanet sahibi olmayan, ithamlardan uzak birileri olsun. O vakit işte bu kişilerin şahitliği kanun koyucu tarafından makbul ve muteber sayılmıştır. Ancak o dürüst kişilerin beyanı insana kanaat bahseder (24).

Ramazan hilaliyle ilgili şahitlikte şahit kişi hilali gündüz gördüğünü söylerse bu söze pek iltifat edilmez. Zira bu tip şehadetin hava berak olduğunda gurup vaktinde hilalin görülmesiyle de takviyesi gerekir. Hilali görmede şehadet vakti gündüz değil gurup vaktidir. Gün batışı anı veya az sonraki zamandır. Bu noktada hemen hemen bütün hukukçular aynı fikirdedirler. Şu kadar var ki, gerçek şehadet vaktinde (gün batarken görme işinde) gök yüzü kapalı ise o zaman gündüz vakti görülen hilalin durumuna göre yapılan şahitlik (genellikle tek kişi de olsa) muteber sayılmıştır. Bu konudaki cüz'î bir fikir ayrılığı daha önce belirtilmiştir (25).

İbnu Hacer de el-Minhâc adlı eserde gerek Ramazanda ve gerekse Ramazan dışında hilâl gurupdan önce (ister zevalden önce isterse zevalden sonra olsun) görülmesi halinde ay sabit olmaz, şehadette bulunmak da muteber değildir. Çünkü şâri gurupdan sonra vaki olacak rü'yetle şehadetle bizleri emretmiştir. Diğer Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî fakihleri de bu görüştedirler (26).

(23) aynı eser s. 242.

(24) Şeriat Niçin... s. 17, er-Resâil, c. 1, s. 242 v.d.

(25) er-Resâil c. 1, s. 243.

(26) er-Resâil c. 1, s. 243.

İbnu Kasım Rü'yet Hadisini şu şekilde açıklamıştır.
«Hilali görünce yani hilali gördükten sonra orucu tutunuz. Bu emir tıpkı güneşin dülükunda yani dülükundan sonra namaz kılınız.» (27) âyet-i kerimesindeki hüküm gibidir.

Nitekim Halife Ömer (r) de etrafa gönderdiği mektubunda;
«Hiç şüphesiz hilalin bazısı bazısından büyüktür. Eğer gündüzün hilali görürseniz iftar etmeyin, orucunuzu bozmayın ta ki akşamı yapana kadar oruca devam eyleyin. Ama dünkü gün akşamı hilali gördüklerine dair iki kişi şahitlikte bulunurlarsa o zaman bayram eyleyin.» (28)

Şu mektup ve dieğr fikirlerden anlaşılacağı üzere, Ramazan orucu kul hakkıyla yakından ilgili olmadığı için, ayın başlangıcında hilali görme konusunda bir tek kişi de şahitlikte bulunabilir, bu yeterli sayılmış ise de genellikle iki veya daha fazla şahidin aranması tercih olunmuştur. Lâkin Ramazanın sonu ve bayramın başlangıcında, kul hakkı da söz konusu olan bir ibadet bulunduğundan en az iki şahidin şehadette bulunması konusu üzerinde hassasiyetle durulmuştur (29)

3. Süreyi Otuza Tamamlama Meselesi: Hem rü'yet ve hem de şahitlik müesseseleri, işleri, bulunamazsa o zaman Allah Rasûlü Şaban ayının günlerini otuza tamamlamayı emir buyurmuştur. Artık o günden sonra hilal görülse de görülemese de oruca kesinlikle başlanılır. Zira Kamerî aylardan hiçbirisi otuz günden fazla olamaz. Otuzdan sonra gelecek gün tereddütsüz Ramazanın günüdür. Vu duruma göre kat'î surette sabit olan şeyleri Şâri (kanun koyucu) hiçbir vakit inkâr eylemez. Hattâ umumun menfaatını ilgilendiren hususlarda zannî delillerle yetinen Şâri kat'î şeyleri niçin inkâr etsin? (30).

Hadiste de Rasulullah (s) bu hususu şöyle açıklamıştır:
«Ebu Hureyre'den Nebi (s) nin şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur. Bizler hiç şüphesiz ümmî milletiz, yazmayız ve hesaplamayız. Ay bazan şöyle bazan böyledir yani bazan 29 bazan da 30 gündür.» (31)

Şu hadiste Resulullah (s) müslümanlar için ayın doğuşu ile ilgili hesapların inceden inceye tedkikinin şart olmadığını, lüzum da bulunmadığını, bazı ayların 29 ve bazı ayların da 30 olduğunu bilmenin herkes

(27) el-İsrâ 78.

(28) er-esâil c. 1, s. 243 v.d.

(29) İbnu Kayyim, Zâdü'l-Meâd c. 1, s. 156-160. Daha fazla bilgi için bak er-Resâil c. 1, s. 243 v.d.

(30) Şeriat Niçin... s. 18.

(31) Buhari, savm 13. Müslim, sıyam 115. Ebu Davud, savm 4. Neseî, sıyam 17. Müsnedü Ahmed c. 2, s. 43, 52, 122, 129.

için yeterli olduğunu bildirmişdir. Hilali görmekle oruc tutulup bayram edilmesini, hava kapalı, tozlu ve bulutlu olunca da 30'a doldurulmasını öğretmekle matematiğin karışık hesapları içerisinde girme külfetinden müslümanları âzâd eylemiş, kurtarmıştır (32).

Bir başka hadiste geçen; «Ramazan hilali başlangıcı için takdirde bulunun.» (33) emri herhalde herkese "hesap yapınız" şeklinde değildir. O zaman ümmete bir güçlük doğar. Burada «İçinizde bulunduğunuz ayı 30 a tamamlayın demektir. Fakihlerin büyük bir ekseriyeti bu hükmü hep böyle anlamışlardır (34).

Binaenaleyh Ramazan başında ve sonunda gökteki hilali gözetmenin vacib olduğu belirtilir. Eğer bu vecibeye itina gösterilmişse İslâm ümmeti toplulukları arasında hilali rü'yetle ilgili bir ihtilaf ve münakaşa çıkmamıştır. Bu görev yerine getirilmediği, ihmâl edildiği zamanlarda ise âlim-câhil herkes Ramazan ayı başlangıcı ve bayram vakti konusunda hep ileri-geri konuşmuşlardır. Bu ihtilafı cevap verici şekilde müstakil eserler ve risaleler yazılmıştır.

Hadiste geçen «...biz yazı ve hesap bilmeyiz.» cümlesi o devir müslümanlarının ümmî olduklarını açıklamak içindir. Hesaptan maksad ise; yıldızların hareketini hesaplamaktır. Araplar bu hususta pek az şey biliyorlardı. Onun için de Rasulullah (s) ümmetinden güçlüğü kaldırmak için hükmü çıplak gözle görmeye tâlik eylemiştir. Nitekim «hava bulutlanırsa gün sayısını 30 olarak tamamlayın» buyurulmuştur (35) ki hüküm hesaba taalluk etmez. Eğer öyle olsaydı «Hava bulutlu olursa ne yapmak lâzım geldiğini hesap bilenlere sorun...» buyururdu.

İbnu Battâal ve başkalarının açıklamasından şu sonuç çıkıyor:

«Biz öyle bir milletiz ki, Orucumuzu v.s. ibadetlerimizin vakitlerini tayin için bize hesap ve yazı bilmeyi gerektiren bir şeyle teklif edilmiştir. Bizim ibadetlerimiz açık bir takım alamelere rabtedilmiştir. Onları bilme hususunda hesap alimleri ile başkaları müsavidir.» demektir (36).

İbnu Âbidin bilhassa hilali görmede şu üzüntülerini açıklıyor:

«Hilali büyük bir topluluğunun görmesini şart koşanlar şu sebepleri ileri sürerler: Hilalin doğru ve sıhhatli bir şekilde gözetlenmesine ge-

(32) el-Fetava'l-Hindiyye c. 1, s. 197-198.

(33) Buhari, savm 5, 11. Müslim, sıyam 3-9. Ebu Davud, savm 4 v.s.

(34) A. Davudoğlu, Müslim Şerhi (Terc.) c. 6, s. 25-26.

(35) Dip not 3 deki yerler.

(36) A. Davudoğlu, a.g.e., c. 6, s. 26-27.

rekli dikkat ve ihtimamı sarf etmek içindir. Birkaç kişi hilali gözetler de her şahitlikte bu vehm duyulmalıdır. Halbuki şeriat şahidi doğruluk (ada-kide muhatap olur. Nitekim el-Bahr sahibi zamanında hilali gözetlemede insanların tembelliğine temas etmiştir. Bu zamanda durum daha da fecidir. Zira pek az kişi hilali gözetliyor, bir tek kişi hilali görürse o zaman cahil cühelânın tenkid ve tesebbüüne (kötü sözlerine) hedef oluveriyor. Nitekim 1225 hicrî yılında böyle olmuştur. Bir adam Şam'da hilali gördüğünü belirtmiş, zavallı ile alay etmişler, o da üzüntüsünden, «eğer bir daha ki Ramazan'a erersem gözlerim kör olsun.» diye Allah'a dua etmiştir...»

«Şahitlerin yalanı ihtimali endişesine gelince bu vehm «Berâet-i zimmet asıldır, doğruluk esastır.» hükmü ile reddedilir. Şeriat zahire göre hükmetmiştir. Eğer şehadet yalan endişesine binaen reddolunacaksa her şahitlikte bu vehm duyulmalıdır. Halbuki şeriat şahidi doğruluk (adalet) ile yetinmiştir. Bâtını Allah'a havale etmiştir.» (37).

Kurban bayramı hilali de genel kanaate ve metinlere göre aynen Fıtr bayramı hilali gibidir. Şahitlikte, sayıda v.s. aynı şartlar aranır. Nevadî rivayette, Kurban Bayramı hilali Ramazan ibtidası hilali hükmü gibidir. Onun için bir tek kişinin şahitliği ile de isbatlanabilir, eğer semada bir illet varsa. Fakat Hanefilerin ekserisi ve diğer mezhepler fakihlerine göre, ilk görüş geçerli olmuştur.

Diğer 9 ayın hilali de Fıtr ve Udhiyye hilali gibidir. Bunların ibtidasını (hilalini) hesaplama da, zinâ iftirası cezasına çarptırılmamış, âdil iki erkek veya bir erkek, iki kadın şahidin şehadetiyle sabit olur. (38).

Orucun farziyeti ayın mutlak surette isbatına bağlı değildir. Zira rü'yet imkânsızalsınca Şaban ayı 30 gün sayılır. Onun için orucun farzlığının sübutu ayın gelmesiyle değil, hilalin rüyetiyledir. Artık 30 cu günden sonra yeni hilal hükmen görülmüş sayılır (39).

Buraya kadar anlatılanlar, rü'yeti hilal hakkında söylenenler ve isbat şekli dört mehezin imamların ittifak eylediği hususlardır (40).

5. HİLÂLİN HAREKETİNİ HESAPLA TESBİT VE BUNUN HUKUKEN TAŞIDIĞI HÜKÜM

Rü'yetle ilgili hadislerin bazısında geçen «...hesap bilmeme...» veya «...talkdir ediniz...» emirlerini fakihler ve müfessirler, yukarıda be-

(37) er-Resâil, c. 1, s. 235-236. el-Lübab c. 1, 164-165.

(38) er-Resâil, c. 1, s. 236-237.

(39) er-Resâil, c. 1, s. 238-239. el-Lübab, c. 1, s. 164.

(40) er-Resâil, c. 1, s. 239.

lirtilen şekillerde açıklamışlar ve eserlerinde muvakkıtın, hesabcının ve ya müneccimin hesaplarına itibar olunur mu? Şeklinde ve benzeri sorular sorup cevaplar vermişlerdir. Önce bunlara dair önemli bazı açıklamaları verip sonra genel bir neticeye ulaşmak daha iyi olacaktır.

İbnu Teymiyye «Muhtasaru'l-Fetâvâ'l-Misriyye» de der ki; «Gök yüzü ve yıldızların hareketine dair hesap ilmi aslında şüphe taşımayan sahit bir ilimdir. Fakat müdekkik cumhur (büyük bir alimler topluluğu) bu ilmin güçlük taşıdığını ve faidesinin az olduğunu belirtmişlerdir. Aslında müneccim ve felekiyatçıların sözüne itibar edilmez...» (41).

«Hesap alimleri hilâlin hareketlerinin hesapla tara ve doğru bir şekilde zapt u rapt altına alınmayacağını belirtmişlerdir. Hesapların nazara alınabileceğini muhtemelen müteahhirün ulemasından az bir gurup belirtmişlerdir. Aslında bunu;

«Bu tutum Allah'ın dininde bir sapıklık ve onu tağyirden başka bir şey değil.» (42) ibaresiyle tavsif edilmiş, hareket Yahudi ve Nasârâ'nın hareketine, tutumuna benzetilmiş ve bu da:

«Bu husus (hesap işi) Araplar arasında sürüp giden bir nesî'dir ve küfürde bir ziyadedir.» (43). İbnu Teymiyye bu tür aşırı ithamlarına şu cümlelerle devam ediyor:

«Ay hareketlerinde hesabı kabul edenin aklı ve dini bozuktur. Muvakkıtın hesabı doğru olsa bile bu hesap daha ziyade ay ile güneş arasında gurup vaktindeki mesafeyi gösterir. Bu da ayın güneşten uzaklığı şeklinde tavsif edilir. Hilalin bir hesap sonucu görülebilir olup olmayışı meselesine gelince bu kesin bir iddia değildir. Çünkü yer yüzünün yükseklikler ve alçaklıklarına, havanın berrak veya bulutlu oluşunu göre rü'yet de değişir. kesinlikle görülemez diye bir şey yoktur... Sözün kı-sası hilal için bir hesap cetveli, hareketini bir zabt u rapt altına alıcı bir formül yoktur. Rasatçılar, rü'yet için bir kavsin derecesinde bile uyuşmamışlardır. Kimi bu kavsin (Çemberin) 10 dereceden daha küçük olduğunu belirtirken kimi de daha fazla demektedir. Onun için ziyade ve noksanlık meselesine hep birbirlerine cevap vermişlerdir.» (44). Methoda anlayamamışlardır.

Hilalin rü'yetini hesapla ortaya koyma mevzuunda İbnu Teymyie'nin bu tenkidleri hiç şüphesiz bir ölçüde aşırıdır. Ama ulemanın pek

(41) İbnu Teymiyye, el-Fetava'l-Misriyye s. 153 - 155. Pakistan (Gücranval) 1397/1977.

(42) Müsnedu Ahmed c. 4, s. 13. Dârimi, mukaddime 1. el-Fetava'l-Misriyye s. 163.

(43) el-Fetava'l-Misriyye s. 163. Ayrıca et-Tevbe suresi 37 ci ayetin tefsirine bakınız.

(44) el-Fetava'l-Misriyye s. 163.

büyük bir ekseriyeti hilalin sübutunda üç delile itibar eylemişlerdir. Fakat muvakkıtlar adül (güvenilir) da olsalar sözleri bağlayıcı değildir... (45). Muhammed b. Mukatil'den şu rivayet olunur: Rasatçılara sorulur ve kendi meslekdaşlarından büyük bir çoğunluk aynı neticede ittifak ederlerse ondan sonra sözlerine itibar olunur.» İmam Serahsî Muhammed b. Mukatil'in bu sözünü müneccim ve kâhinlerle ilgili hadislerle reddediyor. Mücerred hesap, meselâ hilalin doğuşu - batışı, ay ve güneş tutulmaları v.s. gibi hususları önceden hesapla tesbit ve bildirme müneccimlik ve kehânetle ilgili hadislerdeki yasağa girmez. Zira nasıl ki, namaz vakitlerini ve kıblenin hesabı ancak bir kısım şeyleri öğrenmekle bilinebiliyor ve bu hesabı öğrenme caizse o da caizdir. Fakat tercihe değer olanı mücerred ilme değil, rü'yetle delalet eden hadisle ameldir. Sebebi ise, rü'yet açıkca emr olunmuştur, ama hiçbir hadiste;

«Hilalin rü'yetini hesap ehline sorunuz.» denilmemiştir (46).

Yalnız Şâfiî ulemasından İmam Subkî eserinde fennî ve riyazî hesapların muteber olduğunu, şehadetten daha kat'î bir durum arzettiğini savunmuş, diğer bütün fakihler hemen hemen ittifak halinde rü'yet-i hilali ön planda tutmuşlar, Subkî'ye karşı çıkmışlardır. Osmanlıların son zamanlarında «Gurre-nâmeler» (ayların başlangıcını gösteren eserler) tanzim edilmeye başlanılmışsa da yalnız Ramazan hilali ile Şevval hilali yine rü'yetle isbat olunagelmıştır... (47).

İbnu Şurayh, İmam Şâfiî'den yıldızlarla ve hesap yoluyla Ramazanın sübutuna istidlal etmenin cevazına işaret eden bir kavil (fikir) rivayet etmişse de Şâfiîler'den İbnu Abdil Berr bunu kabul etmemiş, eserlerinde tam aksine bir görüşün olduğunu gelirtmiştir. Hicaz, Irak, Şam, Mağrib ulemasının pek çoğunun ve mezheplerinin görüşleri budur. (48).

Hülâsâ İmam Subkî; hesap katıyyet ifade edeceğinden ona şehadetten daha çok itibar edilir demiştir. el-Kunye adlı eserde İmam ez-Zâhidî hesap mevzuunda müteahhirünun görüşünü nakleder.

1 — Kâdı Abdülcebbar'a ve başkalarına göre astronomistlerin sözüne itibarda bir beis yoktur.

2 — İbnu Mukatil'e göre de büyük bir astronomiler gurubunun ittifak ettiği hususlarda hesaba itimad edilir.

(45) er-Resâil c. 1, s. 244 - 245.

(46) er-Resâil c. 1, s. 245 - 246.

(47) Tecrid-i Sarih Terc. c. 6, s. 260 - 262.

(48) Nihayetü'l-Muhtac c. 3, s. 153. Müslim Terceme ve Şerhi c. 6, s. 24 - 25.

3 — el-Mebcut ve diğcr Hanefi fıkhı kitaplarında ise zaruret ve şüphe halinde bile astronomistlerin, muvakkitlerin rü'yet-i hilal ile ilgili hesaplarına müracaat olunamaz, görüşü savunulmuştur. (49).

Nitekim İbnu Vühbân da bir beytinde bu görüşleri şöyle özetlemiştir:

«Muvakkitlerin sözü ve hesapları bağlayıcı değildir. Bazıları ise Evet onların sözü kabul edilir, demişlerdir, bazıları ise eğer aynı sonucu belirtenler çokca ise o sonuç kabullenilir, demiştir.» (50).

el-Minhâc sahibi İbnu Hacer de eserinde «Müneccim ve hesapçıların sözü ile oruç vacib olmaz. Hiçbir kimse bunları taklid edemez. Belki her birisi kendi bilgileriyle amel edebilirler ama kendileri dahi Ramazanda bu bilgilerle amel edemezler (51).

İslam fıkhında son zamanlara doğru ileri sürülen uzlaştırıcı bir fikre göre; eğer hesap hilali görme hususunda şehadette bulunanın şehadetini yalanlarsa ve bu hesap vakit ilmiyle uğraşanların ittifakı şeklinde olup temel ilmi verileri de kat'i ve hesabı haber verenlerin sayısı tevâtür derecesine ulaşır bir durumda ise o zaman şahidin şehadeti reddedilir. Ama belirtilen şartlardan birisi yoksa şehadet reddolunamaz. Tevâtür sayısı ancak kesinlik ifade eder. Buna rağmen temel veriler hissiyata, ihtimaller hesabına müstenid ise o zaman mesele ve netice üzerinde durmak gerekir (52).

Aslında astronomi ile ilgili hesaplamalarda temel veriler, beş dünyanın kontrolü dışında daha çok akli mutalardır ki bunlarda da ekseriya hata edilir, akli işleri tevâtürle tesbit mümkün değildir. Tıpkı âlemin kademi hususunda felsefecilerin hata etmesi gibi (53). Nitekim kontrol altında sürdürülen deney ve tecrübelerde bile uygulanan «ihtimaller hesabı metodu», aynı preparatla çalışan ve aynı deneyi yürüten ayrı yerlerdeki araştırmacıları farklı sonuçlara iletmektedir. Tıp alemindeki ilaçların asıl ve yan tesirlerini tesbitteki farklı neticeler bunun en açık örneğidir. Durum bu olunca muvakkit ve astronomi aliminin gök ilmi sahasında yürüttüğü gözlemlerinde tetkik mevzuu ve çevre şartlarının hiç birisi kontrolü altında olamayınca uygulayacağı «ihtimaller hesabı metodu» onu diğer meslektaşlarından daha farklı sonuçlara iletecektir. Tatbıkatta da aynısını görmek her an mümkündür. Binaenaleyh objektif kıstas en çıkar yoldur.

(49) er-Resâil c. 1, s. 246. Nihâyetü'l-Muhtâc, c. 3, s. 151.

(50) er-Resâil c. 1, s. 247. el-Fetâvâ'l-Hindîyye c. 1, s. 197.

(51) er-Resâil c. 1, 247-248.

(52) ve (53) er-Resâil c. 1, s. 249.

İslam, ayların ve senelerin matematik yoluyla hesaplanmasına, başlangıçlarının o yolla tayinine iltifat etmiyor. İbadetlerimizi, dîni muamelelerimizi, başlangıçları çıplak ve sağlam gözle tayin olunabilir haki ki aylara bağlamıştır. Binaenaleyh İslam ay başlarında dakikaların birleşmesine değil belki ayın görünüş derecesine giriş dakikalarını esas almıştır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan birkaç mesele ortaya çıkıyor. Şöyleki;

1. Mesele : Fark gözetilmeksizin herkese yöneltmiş olan emir en açık şeylere; temellere dayandırılır. Umumi hükümler hususî hükümlere dayandırılmaz. Ramazan orucu da böyle genel bir hükümdür. Âlim-câhil, gören - görmeyen her müslümana farzdır. Hepsi için bilinebilir, objektif delillere bağlanmıştır. Herkes bunları kolayca bulur ve bilir. Bu bakımdan anlatılan üç isbat yoluna itibar olunmuştur.

2. Mesele : Az önce de belirtildiği gibi umumun hallerine ait işlerde kanun koyucu en açık şeyleri, vâzih alametleri esas yapmıştır. Umumi emir ve tekliflerde ilim ehlinin bazı fertlerinde bulunabilir şeyler hiç itibara alınmamıştır. Bu duruma göre rasadın en ince hesaplarını şüphesiz surette, katiye yakın bir şekilde hesaplamış olsalar bile İslam bunları umum için kesin bir delil olarak benimsemiyor. Bu durum da kat'i olan matematik hesapları inkâr etmekten yahut rasad erbabının sözlerine itibar etmemekten değil, belki öyle ince şeyleri genel emirlere esas saymak İslamın umumilik ve kolaylık prensiplerine münasib düşmemesinden ötürü olmuştur.

Yoksa İslam dini kevnî ayetlerden olan hareket nizamı Allah'ın sonsuz kudretinin aralıksız ve kesintisiz ve bozulmaksızın sürer gider ve bu hareket nizamı rasad hesaplarını hiçbir vakit inkar etmez. Nitekim âyette de;

«...O çok esirgeyici Allah'ın yaratışında hiçbir nizamsızlık görmezsin. İşte gözünü bir defa daha göğe çevir, bak, oradan hiçbir çatlak görecekmisin?» (54) buyurulmuştur.

Binaenaleyh İslâm, kat'i surette sabit olan rasad hesaplarını hiçbir vakit inkâr etmez, hem de inkâr ettiremez. İslamın hakikatına, kudsiyyetine iman eden hiçbir adama, din rasad hesaplarını inkâr edermek hiçbir vakit yakışmaz.

Rasadların ayların başlangıcını ictima-ı neyyireyn (iki ışık kaynağı, nur kaynağının aynı anda batışın) dan itibar eder, bu bir usuldür. İslam ise bunu kabul etmeyip rü'yetten itibaren ayı girmiş sayar (55). İslamın bu ve benzeri yerlerdeki tutumu yukarıda belirtildiği gibi, müsbet ilmi, tecrübe ve deneyler sonucunu red ve inkâr edici sayılamaz, bu şekilde vasıflandırılmaz. Benzeri durumlar günümüz hukuk sisteminde ve müsbet ilmin çeşitli branşlarında da vardır.

Bu cümleden olarak hukukumuz posta ile para havalelerinde havalede bulunana verilen parçayı yazılı bir delil değil ancak bir tahrîrî bey-yine başlangıcı kabul ediyorken diğer taraftan banka yoluyla yapılan mektup (dekont) havalesinde yine havalede bulunana verilen parçayı ise tahrîrî bey-yine sayıyordu. Halbuki her iki kuruluş da kanunla kurulmuş ve korunmakta olan devletin resmî organlarıdır. Suç hukukunda da buna benzer değişik tutumlara rastlanır. Mesela yakın zamana kadar ses bantları, ses kayıtları sanık aleyhine bir delil kabul edilmiyor ve dinlenemiyordu. Ama son zamanlarda bunlar da sanık aleyhine bir delil sayılıp dinlenilmeye, hükme medar olmaya başladı, kabul edildi.

Tıp ilminde de bir hastalığın tedavisinde bir ilacın faydalı olduğu belirtilip savunulurken aynı ilimde dalında mütehassıs başka kişilerce bu fayda benimsenmediği gibi çoğu defa aksi fikir, zararlı yanları açıklanmaktadır. Şimdi hukuk ve tıp alemindeki bu ve benzeri misallere bakarak pozitif hukukun veya karşı fikirdeki tabib veya tabiblerin, yeni gelişmeleri, teknolojiyi red ve inkar ettikleri kanaatine varılamaz, belki onlar daha açık ve seçik müşahhas delil ve neticeleri görmek, beklemek isteyeceklerdir.

Gözleme dayanan ve gözlemcinin dışında ve kontrolünün ötesinde olup biten verilerle çıkartılan astronomik netice ve formülleri hakkında da İslâm'ın ibadet açısından tutumu bundan farksızdır.

Kompitürün hata etmeyeceği meselesine gelince; bu tip bir cihaz ile uzaktan veya yakından her ne kadar tarafımızdan bir çalışma yapılmamışsa da yapılan hataya dair gördüğüm bir misali belirteceğim. Şöyleki; 1978 yılı ÜSYM giriş imtihanında bir öğrenci ilk tercih olarak İslâmî İlimler Fakültesini işaretliyor. İmtihanda aldığı toplam puan bu fakülte için gerekli en düşük toplam puandan 3 puan daha fazla olmasına rağmen adresine gönderilen sonuç kâğıdında «Hiçbir yeri kazanmadı» yazıyor. Öğrenci ÜSYM ilgililerine müracaat ediyor, durumunu belirtiyor. Aldığı cevap; elektronik hesap makinaları ile yapılan değer-

(55) Şeriat Niçin...? s. 20-21. Ayrıca bak. Nihayetül-Muhtac c. 3, s. 151, 153.

İlendirmede bir hata söz konusu olamaz, ancak aldığınız bu puanla da İslâmî İlimler Fakültesine girmeniz mümkündür. Öğrenci ilgili Fakülteye başvuruyor ama fakülteye gelen ve elektronik makina tarafından hazırlanan listede ismi olmadığından fakülte ne yapsın. Çünkü listeyi düzenliyen de yine ÜSYM kompitürleridir. Bilinen bir kompitür mağdurunun durumu bu, kimbilir daha başka neler olabilir. Kısacası elektronik beyin bile ancak bir kısım temel verilerle işini yürütür, bu veriler de yine insanlara bağlıdır.

6. İHTİLÂF-I METÂLİ MESELESİ VE HÜKMÜ

Yer yüzünün küreye benzemesi, her yerde değişik coğrafi yapı arzemesi, gerek kendi ekseni ve gerekse yörüngesi etrafında ve gerekse güneş sistemiyle beraber bir kütle halinde hareket eylemesi gibi birkaç nevi harekete sahip olması ve nihayet ayın da benzeri hareketlerle dünyaya etrafında dönmesi ve dönüş açısının hergün bir düzen dahilinde değişmemesi gibi sebeblerle ki, ihtilâf-ı metâli (doğuş farklılıkları) olmakta, ayın doğuşu yerden yere göre değişmektedir. Fakihlerin gözünden kaçmayan bu durum onları bir hayli meşgul eylemiş ve görüşler açıklamışlardır.

Hiç şüphesiz güneşin doğuşu gibi hilalin doğuşu da ülkelerden ülkelere, memleketten memlekete göre değişir. Hilal bir memlekette görülürken diğer bir memlekette görülmeyebilir. Tıpkı güneşin doğuşunun değişmesi gibi. Bu değişmeler astronomi kitaplarında açıklanmıştır.

İbnu Hacer fetvalarında şunu belirtir: Subkî ve el-Esnevî metâle değişince hilalin bir yerden gözükmesi bir diğer yerde de gözükmemesini bazan gerektirir, ama aksi pek vârid olamaz. Zira şarkî memleketlerden itibaren gece girmeye başlar, batı memleketlerinde o anda henüz gece başlamamıştır. Bunun için de hilal henüz gözükmemiştir. Bu bakımdan doğuda görünen ay batıda henüz görülmeyebilir. Fakat batıda görülen hilalin doğuda görülmemesi diye bir şey yoktur. Gecenin aynı anda başladığı memleketlerde ise birisinde görülen hilalin mutlaka diğerinde de görülmesi gerekir (56).

Buna dair enteresan misal şudur: İki kardeş birisi şarkî, diğeri de garbî bir ülkede ise ve her ikisi de aynı gün öğle vakti vefat etmişlerse o vakit batıdaki doğudakinin mirascısıdır. Ama doğudaki batıdakiinin mirascısı olamaz. Çünkü batıda öğle vakti daha geç girer. Hilal ve güneşin doğuşu ve batışı da buna benzer. Fakat buna şöyle bir itiraz yapı-

lır. Aynı boylam dairesinde olan -enlemleri ayrı- iki ülkeden Ekvatora yakın olanda hilal daha erken ve kolay, uzak olanda ise geç ve güç görülür (57).

Nitekim İmam Subkî ihtilaf-ı metâli konusunu incelerken:

«Eğer hilalin rü'yetinde ihtilaf edilir ise o takdirde, şark ülkelerinde görülen hilalin garp ülkelerinde görülmesi gerekir. Ama bunun aksi varid değildir.» Ancak bu prensibe diğer bazı Şafiiler yön ve enlem birliğini de ilave eder, şart koşarlar (58).

İslam hukukçularının bazıları ise doğuş ihtilafı bulunamayacak bölgeyi belirli bir mesafe ile hesaplama cihetine gitmişler ve 24 fersah (yaklaşık 140 km.) den daha kısa mesafeli yerlerde ihtilaf-ı metali olamayacağını belirtmişlerdir (59). Doğuş farklılığına itibar edildiğinde şöyle bir soru akla gelebilir :Şayet bir yerde hilal Cumartesi görülür de orada bulunan kişi oruca başlar da bir süre sonra Pazar günü hilal görülmüş olan yere gider orada devam eylerse muteber görüşe göre orucunu o yere göre tamamlar. Çünkü o yere intikal ile artık onlardan bir fert olmuştur. Bir diğer görüşe göre ilk beldenin hilalinin hükmü devam eder ve ona göre orucunun ikmalî gerekir (60).

İslamda genellikle ibadetlerin edasında bir vahdet ruhu aranmış, güneşe balgı surette değişen namaz vakitleri dışında, aya bağlı ibadetlerde ufak tefek farklılıklara yol açıcı şartlar ve âmillere hiç itibar edilmemiştir. Nitekim ez-Zeylei der ki; bir belde halkı hilali görür de bir diğerinde halk göremezse görenlerin görmesiyle diğerlerinin de oruc tutması vacibdir, doğuş farklılığının hiçbir önemi yoktur (61).

İhtilaf-ı metalie itibarda hareket noktası; her milletin kendi yanında olanlarla muhatap ve mes'ül tutulmalarıdır. Hilalin hareketleri ve rü'yeti gibi hususlarda her yere göre değişen âmillere vardır. Onun için de doğuş farklılıkları ortaya çıkmaktadır (62). Biraz yukarıda da belirtildiği üzere bu fikrin taraftarları azınlıktadırlar. Hemen her hukuk mezhebinin hukukçularının büyük bir ekseriyeti İslam aleminde bir aylık oruc ibadetinin aynı zamanda başlaması, her iki dinî bayramın aynı anda tes'idi (kutlanması) için hilalin bir yerde görülmesi yeterli kabul edilmiştir. Çünkü bu ibadetler senede bir defa olmakta ve uygulamada

(57) a.g.e., c. 1, s. 249-250.

(58) Nihayetü'l-Muhtac c. 3, s. 156. el-Fetava'l-Hindiyye c. 1, s. 198.

(59) er-Resâil c. 1, s. 250 ez-Zeylei c. 1, s. 231.

(60) Nihayetü'l-Muhtac c. 3, s. 157.

(61) ez-Zeylei c. 1, s. 321. er-Resâil c. 1, s. 250.

(62) er-Resâil c. 1, s. 250. Müslim Tercemesi ve Şerhi c. 6, s. 35-36.

bir güçlük de taşımamaktadır. Ama namaz vakitlerindeki farklılıkları kaldırmada, birliğe gitmede böyle bir imkân yok, aksine güçlük ve imkânsızlık mevcuttur (63).

Ramazan ve bayram hilalinin sübutunda şahadet esası şart koşulmuş ise de her hilali görenin beyanı yeterli değildir. Bunun yanında o beyan ve ifadeler üzerine yetkili makamın, mahkemenin karar vermesi gerekir. Şimdi bu durumda karar veren hakimin kararı (kendi kazâi sahasının dışındaki yerlerde geçerli olabilir mi? Hiç şüphesiz bir yer hakiminin verdiği hüküm tamamen hukukidir ve bu hüküm kaziyeye muheme (kesin hüküm) durumundadır. Binaenaleyh bu kesin karar şahitlikten çok daha kuvvetlidir. Ramazanın başladığına dair hakimin kararı kesinlik kazanınca ve o yer halkı bunu bir başka yer halkına nakledince mütevâtir bir haber halini alır (64).

Hülâsâ; şu anlatılanlara göre;

a) Ramazan başlangıcı öncelikle hilali görmekle yahut Şaban ayını 30 a tamamlamaklardır. Görmenin mümkün olmadığı durumlarda rasatçıların büyük bir çoğunluğunun üzerinde birleştiği hesaba ve neticesine göre de oruca başlamakta bir mahzur yoktur.

b) Hilali gündüz görmek muteber değildir, önemli olan gün batışı anı ve az sonraki bir zamanda batı ufkunda görmektir.

c) Değişik ülkelerde hilalin doğuş vaktinin ihtilafı oluşuna, pek büyük bir ekseriyetin görüşüne göre; itibar edilmez. Hilalin bir yerdeki rü'yeti her yer halkını bağlayıcıdır.

d) Yetkili kişi ki, genellikle hakim, Ramazanın başladığına karar verirse bu karar bütün müslimanları bağlayıcıdır.

e) Bir diğer önemli husus da, 26 Kânunuevvel 1341 ve Cemaziye-lâhir 1344 tarihli 2 Kânun-ı Sâni 1926 da yayınlanmış «Beynelmîl Takvimin Kabulü Hakkında Kanunun» 3. maddesindeki,

«Hicrî ve Kamerî Takvim, ötedenberi olduğu üzere ahvâl-i mahsusa kullanılır. Hicrî Kamerî ayların mebdeni Rasathane resmen tesbit eder.» hükmüdür. Takvimin hazırlanmasıyla görevlendirilen Rasathane kamerî ayların başlangıcını da tesbit görevini yüklenmiştir. Fakat işbu tesbit işini ne kadar bir süre önce yapması gerektiğine dair bir hüküm bulunmadığına göre dînî işleri tedvir görevli Diyanet İşleri Başkanlığı Ramazan ayı başlangıcını bu ay yaklaştığı zaman oradan isteyebilir. Böylece teori (hesaplama) ile rü'yet arasında bir yaklaşma sağlanılmış olur. Buna hiçbir hukukî engel de yoktur.

(63) er-Resâil c. 1, s. 251, 252.

(64) er-esâil c. 1, s. 253.

7. YER YÜZÜNÜN ÖZEL DURUMLU BAZI YERLERİNDE İBADET VAKTİ MESELESİ

Bilindiği gibi dünyamız küreye yakın bir biçimdedir. Birkaç türlü harekete sahiptir. Şöyleki; 1 — Kendi eksenini etrafında dönmekte, 2 — Kendi eksenini etrafında dönerken bir topaç gibi arasına sallantılar yapmakta, 3 — Güneş etrafında dönmekte, 4 — Güneş sistemi ile birlikte Samanvolu etrafında helozoni bir şekilde hareketi. Ayrıca eksenine göre de 23 kısır derecelik bir eğiklik göstermektedir. Gerek vıvarlaklığı ve muhtelif hareketleri ve gerekse eksenine göre eğikliği gündüz ve gecelerimizin, mevsimlerin teşekkülüne yol açmaktadır. Kimi yerde gündüzler uzarken geceler kısalmakta, kimi yerlerde aksi olmakta, bir yarı kürede mevsim yaz iken diğerinde aksi bir mevsim hüküm sürmektedir. Bununla beraber kutuplara doğru özellikle 45° enlem dairesinden sonraki yerlerde gündüz ve gecelerin oluşması ve süreleri normal 24 saatlik güne göre büyük farklılıklar göstermektedir.

Şöyleki, normal bölgelerde, ki Türkiyemiz de böyle bir bölgededir, gün 24 saat iken ve gündüz ve gecenin insanlarca bilinen her bir dönemi, dilimi bulunurken işbu anormal bölgelerde güneşin ufukta bulunduğu süre, yaz günleri çok daha uzun olmakta, meselâ 66° enlem (arz) dairesinde bir gündüz bizim 14 günümüz kadar sürmektedir. O zamanlarda gece de aksine çok kısa geçmekte güneş batıp henüz batıdaki şafak (kızıllık) kaybolmadan doğudan fecr (tan ağarması) başlayıvermektedir. Bu ve benzeri durumlarıdır ki, yaza veya kışa göre günde farz kılınmış bulunan beş vakit namazdan bir kısmının vakti tam anlamı ile bulunmadığından ne olaktır? Buralarda Ramazan orucu nasıl tutulacaktır? soruları sorulmaktadır.

İslam hukukçularının peç çoğu eserlerinde bu bahislere yer vermiş, konuya çözüm yolu aramışlardır. Mesele yatsı ve vitir namazları vakti açıklanırken ele alınmıştır. Bu cümleden olarak «Dürrü'l-Muhtar» dan şu metin sevkedilebilir:

«Yatsı ve vitir namazının vakti bulunmaz ise mesela Bulgar Beldesi (bugünkü Bulgaristan kastedilmemektedir) gibi, zira bu yerlerde yaz günlerinde akşam şafağı (kızıllığı) batmadan sabahın fecri doğmaktadır. O yerlerde yaşayan bir müslüman da namazla mükelleftir ve yatsı ve vitir namazları için vakit takdir eder.»

Buaradan da anlaşıldığı üzere, fikhî tarife göre yatsı namazının vakti girmeden, girmesi beklenirken sabah namazı vakti giriveriyor, böylece vakti bulunmadığından namaz da yerine getirilemiyor, edâ edi-

lemiyor. Kutuplara yakın yerlerde ise çoğu defa mevsime (güneş ışıklarının dik ve yatak gelişlerine) göre gündüzün ya da geceleyin kılınan namazların vakti hiç teşekkül etmiyor (65).

«Namaz kılınmaz» (66) emrinin tekerrürünü vakte, vaktin tekerrürüne bağlayan, vaktin her yeni girişinde emrin de yenilediğini söyleyen mütekaddimün uleması vaktin (illetin) yokluğu halinde emrin de tekerrür etmeyeceğini, emrin kalkacağını belirtmişlerdir. Nitekim Şeyhu'l-İslam Feyzullah Efendi bile Fetâvâ-yı Feyziyyesinde;

«Bir kimse şafak kaybolmadan güneşin doğduğu bir ülkede ise ona vakti bulunmayan namazlar (yatsı ve sabah gibi) farz değildir.» Zira az önce de belirtildiği gibi namazın sebebi vakittir, bu da olmayınca namaz farzı da kalmaz, kalkar» (67) demektedir.

ez-Zeylei'deki metnin mânâsına gelince;

«Her kim yatsı ve vitir namazı vaktini bulamazsa o zaman namazları da kılmak gerekmez. Sebebi olan vakit bulunmamıştır...» (68).

İlk kaynaklarda böyle fikirler var ise de daha sonraları dünyanın her yönü hakkında fikirler edinilip haritalar çizildikten sonra mesele üzerinde daha fazla durulmuş, ciddiyetle ele alınmıştır. Bir kerre emirlerin tekerrürünü yalnız illetle açıklamamışlar bir de kavranılamayan sebeplerin varlığından söz etmişlerdir. Vakit; namazın kavranılabilen illetidir ama bunun yanında kavranılamayan sebepleri de vardır. O sebebe göre kim nerede olursa olsun günde beş vakit namazı kılmakla mükelleftir. Yirmidört saatlik bir gündüz ve gecede namaz vakitleri bildiğimiz gibidir. Ama vakitleri bulunmayan namazların farzlığı hiçbir surette düşmez. Nitekim hadis-i şerifde de;

«Beş vakit namazı Allah Teâlâ kullar üzerine farz kılmıştır.» (69). Burada namazın faziyyeti hususunda açıkça anlaşılabilen bir illet ve sebep sevk edilmiştir.

Bu istisnâî yerlerde yaşayanların ne şekilde ibadet yapacakları hususunda bir diğer önemli delil de Deccâl hadis-i şerifidir. Orada;

(65) İbnü Âbidin, Hâşiyetü Redd'i'l-Muhtar... c. 1, s. 265, İstanbul 1308.

(66) Kur'ân-ı Kerim'in 16 yerinde geçen bir emirdir.

(67) Hâşiyetü Redd'i'l-Muhtar c. 1, s. 265. el-Lübâb cüz. 1, s. 61.

(68) ez-Zeylei c. 1, s. 81-82 (Hâşiyetü Şelebi aynı yer). Hâşiyetü Redd'i'l-Muhtar c. 1, s. 266.

(69) Ebu Davud, vitr 2. Nesel, salat 6. Darimî, salat 208. Muvatta, salatu'l-leyl 15. Müsnedü Ahmed c. 5, s. 315, 319.

«Şüphesiz Deccal'in günleri kırk yıldır. Onun bir yılı bir yarı yıl gibi, bir senesi bir ay gibi, bir ayı bir hafta gibi ve diğer günleri de bir kıvılcım gibi hemen gelip geçicidir. Bunun üzerine Ashab; Ya Rasulallah o kısa günlerde nasıl namaz kılacağız? diye sorarlar. Rasulallah (s) da; O uzun günlerde takdir ettiğiniz gibi kısa günlerde de takdir edersiniz, buyurur.» (70).

Bir başka rivayette de «Deccâl gelecektir. Onun bir günü bir yıl, bir günü bir ay, bir günü bir hafta ve diğer günleri de hemence gelip geçicidir. Bunun üzerine Ashâb-ı Kirâm; o günlerde nasıl namaz kılacağız? diye sorarlar. Rasulallah (s) da O uzun ve kısa günlerde takdirde bulunursunuz.» buyurdular (71).

Karşı görüşte olanlar işbu Deccâl hadisini özel hükümlü bir hadis sayarlar ve normal zamanlarda ve şartlarda bu özel hüküm uygulanamaz, derler. Fakat mezkur hadisleri delil kabul edenler; hüküm her ne kadar hususi ise de uygulanmasını umumileştirmede, benzeri uzun veya kısa günlerde tatbik etmekte bir hukukî mahzur yoktur. Bu görüştekilern vakti takdir hususunda bir diğer delilleri de şudur:

Ramazan hilalini dünyanın her yerinde ve işbu özel durumlu topraklarda görmek mümkündür. Gündüzlerin veya gecelerin çok uzun olduğu o yerlerde hilali görenler de oruc tutmakla mükelleftirler. Bu noktada hiçbir ihtilaf yoktur. Ancak o yerlerdeki bir günün bizim 8, 10 veya 14 günümüz kadar uzun olduğu bilindiğine göre bu kadar uzun günlerde oruca tahammül imkânsızdır. O halde buradakiler Ramazan orucuları için 24 saatlik zaman belli olan en yakın ülkenin uygulamasını aynen alır ve kendileri için takdir ederler. Vakit bulunduğundan oruc sakıt olmuyor ama edası (yerine getirilmesi) güçleşiyor. Oysa dîni emirlerin edasında harac ve meşekkat kaldırılmıştır. Özel durumlu yerlerde bu harac ve meşekat işte takdir usulü ile giderilmiş oluyor. Bütün mezhebler ve hukukçular bu noktada aynı görüşü belirtirler (72).

Namazın da düşmeyeceğini müdfaa edenler Ramazan orucu için yapılan işbu takdir işinin namazda da yapılmasında hiçbir mahzur olmadığını belirtirler. Bahsin başında da açıklandığı gibi dünyanın şekli, durumu, haritaları anlaşılıp çizildikten sonradır ki, fakihlerimiz takdir usulünü seçmişler ve o yönde fetva vermişlerdir. Böylece o yerlerde oturan müslümanlar hem namaz kılmak ve hem de orucularını tutmakla mükelleftirler. En yakın memleketlere göre fecr (imsak), tülü', zevâl, asr, gurup ve işâ (yatsı) vakti takdir ederler.

(70) İznü Mce, fiten 33.

(71) İbnü Mace, fiten 33.

(72) Haşiyetü Reddi'l-Muhtar c. 1, s. 267-268.

«Binaenaleyh şafağın gaybubetinden (kaybından) sonra yatsı namazını kılacak kadar bir vakit olmalıdır. Eğer vakit yeterli değilse yatsı namazının bırakılması korkusunun önüne geçmek için kendilerine en yakın ülkelerin şafak vaktinin kaybı süresine itibar olunur.» Nitekim Şey Ebu Hâmid de;

«Onların durumları için kendilerine en yakın ülkenin vakitlerine itibar olunur» (73). İşte Şafii fakihlerinden birkaçının şu görüşleri ile Hanefilerin görüşleri tamamen bir birlik arz etmektedir, aralarında bir ihtilaf yoktur (74).

Artık bu açıklamalardan sonra ortalıkta oruc ve namaz yönünden özel bir durum arzeden yerlerin sakinlerinin (halkının) karşılaştıkları problemlerin de fakihlerimizce çözüldüğü anlaşılmaktadır. Burada belki bir diğer mesele de şudur: Bir kimse bir yerde öğle namazını kılıp yola çıksa ve bir yere varsa ve orada öğle namazı henüz girmemiş olsa acaba o kişi bu yerde tekrar öğle namazını kılacak mıdır? Yoksa bu borçtan kurtulmuş mudur? Mesele üzerinde duran fakihlerin çoğunluğu (cumhur) o kişinin tekrar öğle namazı kılacağı fikrindedirler. Zira o, geldiği yerin şartlarına göre amel ve hareket etmelidir (75).

8. SONUÇ

Ramazan hilali ile kutuplara yakın yerlerde namaz vakti meselesi hakkında dinimizin esasları ve ulemamızın görüşlerinden bir kısmı, başlıklar altında kaydedilmiştir. Bunlardan da anlaşıldığı üzere insanoglunun hemen her karşılaştığı meseleye bir çözüm yolu aranmış, çareler belirtilmiştir. Yeter ki meselelerle karşılaşanlar iyi niyetle bunların çarelerini araştırmayı bilsinler, girişsinler.

Cenab-ı Hakkın;

« yaş ve kuru (hiçbir şey) müstesna olmamak üzere hepsi apaçık bir kitabdadır» (76) buyurduğu gibi hukuk sahasında da İslami esaslar ışığında uğraşılmadık, el atılmadık ve çözülmeyen bir mesele kalmamış gibidir. Bir bahr-i bi-pâyân denilen fıkıhın Ramazan hilali ile özel durumlu yerlerde vakit namazları hakkındaki hükümleri işte o sınırsız denizden birer katedir. İbadetlerin ifasında konulan kriterler âlim-câhil herkesin rahatlıkla uygulayabileceği, uyulabileceği şekilde olup özel hiçbir ihtisası gerektirmemektedir.

(73) Şebramlusî, (Nihayetü'l-Muhtac içerisinde) c. 1, s. 369-370.

(74) Daha fazla bilgi için bakınız: ez-Zeyleî c. 1, s. 81-82. Haşiyetü Reddî'l-Muhtar, c. 1, s. 264-268. el-Lübâb c. 1, s. 61 et-Takrîr ve't-Tahbir c. 2, s. 123. Nihayetü'l-Muhtac c. 1, s. 369-370.

(75) er-Resâil c. 1, s. 243.

(76) el-En'âm 59.

Bununla beraber modern ilim ve teknolojinin yardımı ile varılan müsbet sonuçlar ve açıklamalar da hiçbir surette ihmal ve inkâr edilme-
miştir. Ancak bu ilimleri kendi menfaatlarına âlet ve istismar edenler
tenkide uğramış görüşleri din ve müslümanlarca iltifata lâyık görülme-
miştir.

9. RÜ'YET-İ HİLÂL KONFERANSININ ARDINDAN

Bilindiği üzere 27 - 30 KASIM 1978 / 26 - 29 ZİLHİCCE 1398 tarih-
leri arasında İstanbul'da, Diyânet İşleri Başkanlığımız tarafından, Ra-
mazanın ve Bayramların Tesbitinde Müsterek Metod mevzuunda bir
Uluslararası Konferans tertiplenmiştir (*). Bu konferansa yirmi kadar
ülkeden ve bazı uluslararası kuruluşlardan yaklaşık kırka yakın delege
katılmıştır. Yurt içinden de çeşitli müesseselerden pek çok zevat müşâ-
hid olarak davet edilmişlerdir.

Organize, tertip ve benzeri yönlerden, konferans baştan sona kadar
iyi bir şekilde yürütüldü. Diyânet İşleri Teşkilâtının bugünkü imkânları
ile ancak bu kadar olabilirdi. Bunda, baştaki genç, dinamik elemanların
nasibi büyüktür. Konferansa, katılan delegeler tarafından on sekiz ilmi
tebliğ sunuldu ve bunlar üzerinde dîni ve müsbet ilim açısından münâ-
kaşalarda bulunuldu. Olgun bir hava içerisinde ceryan eden münakaşa-
lardan sonra bütün delegelerin oybirliği ile kabul ettikleri kararlar alındı.

Daha önceleri de çeşitli İslâm ülkelerinde millî (Cezayir, Endonezya,
Pakistan gibi) veya milletlerarası, İslâm ülkeleri arası (Mısır, Kuveyt
gibi) çapta «RÜ'YET-İ HİLÂL» (konusunda toplantı ve konferanslar ya-
pıldığı bu toplantıda öğrenilmiş oldu. Fakat en geniş çapta ilk «RÜ'YE-
T-İ HİLÂL KONFERANSI»nın Türkiye'de yapılmış olduğu çeşitli ül-
kelerin delegeleri tarafından dile getirildi. Pek tabii bunun en önemli
âmili; Ülkemizin İslâm Âlemindeki durumu ve az önce de belirtildiği
üzere, Diyânet İşleri Başkanlığımızın içten gayretidir.

Konferansı takip eden gün ve aylarda da bu mevzuda ülkemizde il-
mi mahiyette monoğrafler ve risâleler yayımlanmıştır (**).

(*) Bu konferansa Türk basını o günlerde genişçe yer verdiği gibi Diyânet İşleri
Başkanlığı da Diyânet Gazetesinin 203-204 sayılarının bu konuya tahsis ederek özel
sayı olarak çıkarmıştır. Konferans hakkında etraflı bilgi burada mevcuttur.

(**) Rû'yet-i Hilâl konusunda yazılmış eser ve makalelere birkaç misâl şunlar ola-
bilir: M. Saîm Yeprem, «Neydi Ne Oldu?», Diyânet Gazetesi, c. 9, sayı 203-204. Dr. Ah-
met Baltacı, «Rû'yet-i Hilâl Münakaşaları», Diyânet Dergisi, c. 18, sayı 1. Ali Bayram-
M. Sadi Çöğenli, Aylar ve Rû'yet-i Hilâl, Erzurum 1979.

Rû'yet-i Hilâl mevzuunda geçmişte de bir hayli ilmi münakaşalar yapılmış, küçük
ilsale ve eserler yazılmıştır. Az önce belirtilen son eserde buna dair birçok örnek bu-
lunabilir.

Biz burada yalnızca konferans sonunda alınan kararları kısaca kayıt ve izah etmekle yetineceğiz.

MADDE : 1 — İster çıplak gözle, isterse modern ilmin rasad metodları ile olsun, asl olan hilâlin rü'yetidir.

MADDE : 2 — Astronomların hesapla tesbit ettikleri Kamerî aybaşlarına dinen itibar edilebilmesi için onların bu tesbitlerini Hilâlin, Güneş battıktan sonra ve görüşe mâni engellerin bulunmaması halinde gözle görülebilecek şekilde ufukta fiilen mevcut olması esasına dayar dırmaları gerekir ki, bu rü'yete «Hükmi Rü'yet» denir.

MADDE : 3 — Hilâlin görülebilmesi için iki temel şartın gerçekleşmesi zorunludur:

a) İctimadan (ictima-ı neyyireynden) -kavuşumdan- sonra ay ile güneşin açısal uzaklığı 8 dereceden az olmamalıdır. Bilindiği üzere rü'yet 7 ile 8 dereceler arasında başlamaktadır. 8 derecenin esas alınmasında ihtiyaç bakımından görüş birliğine varılmıştır.

b) Güneşin batışı anında ayın ufuktan yüksekliğinin açısal değeri 5 dereceden az olmamalıdır. Sadece bu esasa göre normal durumlarda hilâlin çıplak gözle görülebilmesi mümkündür.

MADDE : 4 — Hilâlin rü'yet edilebilmesi için belli bir yer şart değildir. Yer yüzünün herhangi bir yerinde hilâlin rü'yeti mümkün olursa, buna istinaden ayın başladığına hükmetmek doğru olur. İslâm Dünyasının birlik ve beraberliğini sağlamak için rü'yetin ilanı, müteakip maddede işaret edilen Müsterek Hicrî Takvimi tesbitleri uyarınca Mekke-i Mükerreme'de tesis edilecek olan Rasadhane tarafından yapılmalıdır.

MADDE : 5 — Din ve astronomi bilginleri ile rasathane yetkililerince her kamerî yıl için 2, 3 ve 4. maddelerde zikredilen kriterlere dayalı bir takvim hazırlanmalıdır. Takvim Komisyonu Müsterek Takvim Taslağını kabul etmek üzere periyodik olarak her yıl toplanacaktır. İlk toplantı Rebiul-Âhir 1399/Mart 1979 da İstanbul'da yapılacaktır.

MADDE :6 — Yukarıda işaret edilen Takvim Komisyonu şu ülkelerin temsilcilerinden oluşacaktır: Bangladeş, Cezayir, Endonezya, Irak, Katar, Kuveyt, Mısır, Suudi Arabistan, Tunus, Türkiye. Komisyonun toplanması için bütün üyelerin hazır bulunmaları gerekli değildir.

MADDE : 7 — Anılan Komisyon yukarıda açıklanan kriterlere göre Ramazan, Şevval ve Zilhicce ayları için Hilâlin görülebileceği bölgeleri gösteren haritalar hazırlayacaktır. Böylece durum müsaidsse bizzat hilâli gözleyerek rü'yeti gerçekleştirmek ve hesabın doğruluğu konu-

sunda İnkna olmak isteyen herkese kolaylık sağlayacaktır. Ayrıca bu haritalar, isteyen her devletin yetkili kılacağı uzman ve güvenilir bir heyete rasad yaptırmasına yardımcı olacaktır.

MADDE : 8 — Bu karar ve tavsiyeler İslâm Ülkeleri Dışışleri Bakanları Konferansı Genel Sekreterliği'ne sunularak Dışışleri Bakanlarının Rabat'ta yapılacak olan ilk toplantısında kabulü ve uygulamaya konulması istenecektir.

İşbu sekiz madde içerisinde alınan kararlardan da anlaşıldığı üzere; esas itibariyle ayların başlarını tesbitte rü'yet (görme) benimsenmiştir. Doğuş yerleri farklılığına (ihtilâf-ı metalie) itibar edilemeyeceği bir defa daha teyid edilmiştir. Bir diğer önemli husus da; yapılacak bu çalışmalar sonunda hazırlanacak takvim ile İmsake yetişebilen ve daha çok batıda olan ülkeler Ramazana veya bayrama girerken doğuda olup da imsake yetişmemiş olanlar bir gün gecikmiş olacaklardır. Bu problemi çözmek için de hatıra gelen hal tarzı; İmam Ebu Yusuf'un «Hilâl zevalden önce görülürse önceki güne aittir şeklindeki icthadı benimsenecektir. Bu takdirde imsak sınırı ile İslâm Dünyasının ve hattâ bütün dünya müslümanlarının birliği sağlanmış olacaktır (*).

Çayelerii

1. Tarikatın usulüne yayar.
2. Sanatkar yetiştirir. Ahî tekkeleri.

. Nisan yağmuru gibi erite erite yağmak .

(*). Daha önce diğer bazı İslâm ülkelerinde yapılan toplantılarda alınan kararlar ve sunulan tebliğler için bakınız: el-Asâle, sayı 21, Eylül 1974 Cezair. How To Determine The Beginning of The Hegira (Lunar) Months and Praying Time in Indonesia, Jakarta, Indonesia, By Dr. H. Kefravi - Dr. Abdurrahim. Kuveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı; Mahfaztu Tevhidi't-Takvimi'l-Hicrî fi'l-Büldâni'l-İslâmiyye, Ozarılayan Salih el-Uceyrî.

1. Kitabuc sünnetin örnek alınarak icâzâlemin alınması.
2. Batılı batıl kısımlara ekilî sünnetin karşı koyması.

Osmanlılarda Tekkeler

Ziya KAZICI

İslâm kültür tarihinde önemli bir yeri bulunan tekkeler, tasavvuf düşünçesinin, anlayış ve tenbiyesinin islendiği, derinleştirildiği ve halka takdim edildiği yerlerdir. Tekke (tekve), zâvve, hankah ve dergah gibi isimler altında birbirinden hemen hemen farksız olan bu müesseselere insanlar, dünya hayatının çeşitli meşakkat ve sıkıntıları ile yorulan ruhlarını ve bunalan göntüllerini dinlendirmek için bir araya gelip boş zamanlarını değerlendirirlerdi.

İlk tekkenin Remle'de kurulmasından kısa bir müddet sonra her tarafa yayılan ve dolayısıyla daha sonra kurulan müslüman devletlerin kuruluş faaliyetlerinde bulunan tekkelerin son zamanlardaki durumlarına bakıp, bunların hep böyle olduğunu zannetmek büyük bir haksızlık olur. Nitekim, M. Cevdet bu mevzuya temasla «son zamanlardaki tereddisine bakıp ta tekkelerin daim öyle olduğuna hüküm etmemelidir. Dört mevsimden sonbahara bakarak ilk baharda da ortalığı yapraksız ve yeşilliksiz sanmak doğru olmadığı gibi, kemâl zamanlarında tekkeler ruhları çok terbiye etmiştir. Tekkeler, eskiden edebiyat, mûsîki ve tarih ocakları idi. Hayatın ızdırabını dindirmek ihtiyacında olanlar oralara koşarlar, nefis bir ahengin şelâlesi altında ruhlarını yıkarlar, tesellikâr söz ve tarihî menkıbelerle yeniden canlanırdı. Hâsılı, tekkeler, ye's ve mahrumiyet ile canına kıyacak insanların yeniden tamir gördüğü yerlerdir» (1). diyerek tarihî bir gerçeği ifade ile yanlış anlaşılmayı ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Osmanlılar kendilerinden çok daha önce var olan tasavvufa fazla bir yenilik getirmemekle beraber tekke düşünçesini sistemleştirmek, müesseseleştirmek ve bu düşünceyi çeşitli yol ve teşkilatlarla cemiyete aktarmak hususunda önemli hizmetler ifa etmişlerdir. Bu yüzdendir ki, daha

(1) O. Nuri Ergin, Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı, İstanbul 1936, s. 9.

önceki Müslüman - Türk devletlerinin tekke ve zâviye şeyhlerini muhafaza edip korumaları an'anesi, Osmanlılarda da aynen devam etmiştir (2). Osman oğullarının bu davranışı, kendileri ile birlikte birçok şeyhin de gelip Anadolu'nun Garp taraflarına yerleşmelerine sebep olmuştur. Bu yeni gelen derviş mühacirlerin bir kısmı gâzilerle birlikte, memleket açmak ve fütûhat yapmakla meşgul oldukları gibi bir kısmı da o civarda köylere veya tamamen boş ve tenha yerlere yerleşmişler, orada müridleri ile beraber ziraat ve hayvan yetiştirmekle uğraşmışlardır. Bunların, boş (hâli) topraklar üzerinde kurdukları zâviyeleri, bu suretle büyük kültür, imar ve din merkezi hâline giriyordu. Bu zaviyelerin, ordulardan daha evvel hudud boylarında kurulmuş olması, onların (orduların) hareketini kolaylaştıran sebeplerden biri olmuştur. Örnek olması bakımından Barkan, Neşri (s. 26) ve Âşıkpaşa-zâde (s. 12) den şu nakli yapmaktadır: «Göynük ve Tarakluya hazırlanan bir akında Osman Gâzi, Köse Mihal'in bu vech tedbirini sevab bilüb guzâtı çem'idüb gelüb Beş-taş (Beşiktaş) zâviyesine konup şeyhine Sakari suyunun geçidini sordular, şeyh ayıttı...» (3).

Müslüman toplumun, ekonomik ve sosyal yapısının teşekkülünde harç vazifesi gören bu teşkilât, İslâm'ın ahlâk vs. gibi emirlerinin muhafazası anlayışına bağlı kalmıştır. Bunun çinidir ki «ordulardan evvel gelip, yabancı topraklara yerleşen bu teşkilât mensubu kimseler, sâdece İslâm kültürünün değer hükümlerini tanıtmakla yetinmişlerdir. Onlar, sadece bununla iktifa etmiş ve propaganda bile yapmamışlardır. Yukarıda belirtilen tanıtmanın da propaganda ile ilgisi yoktur. Çünkü sosyolojide propaganda kavramı ile, bir ferdin veya teşekkülün, doğru olmadığını bile herhangi bir fikri benimsetme işini ifa etmesi anlaşılmaktadır. Ticarî hayattaki propagandaya reklâm diyoruz. Hiç bir propaganda ve hiç bir reklâm, gerçeğin yüzde yüz ifadesi değildir. Fakat Türk - İslâm kültürünün mânevî değerleri gerçekten en sağlam bir temel teşkil edecek değerlerdir» (4). İşte, gösteriş, reklâm ve propagandadan uzak tanıtma sâyesindedir ki, Türklerin Anadoluya gelip yerleşmeleri imkânı doğmuştur (5). Bunun içindir ki, Anadoluda ilk yerleşme merkezleri tekke ve zaviyeler civarında meydana gelmiş ve gelişip büyümüştür. Dedeköy, Erenköy, Tekkeköy, Tekkedere, Tekkekaryesi, Dıştekkke ve Tekkeviran... gibi yüz-

(2) Ömer L. Barkan «İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler», Vâkıflar Dergisi (1942), II, 292.

(3) Barkan, Age. II, 290.

(4) Âmiran Kurtkan, «Osmanlı Kültürünün Yeni Nesillerimizce Tezatlı Zannedilen Bazı Hususiyetleri», Millî Kültür Dergisi, Haziran (1977), I/6, 9.

(5) Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi, İst. 1974, I, 38.

lerce köy ismi, birçok yerin bir şeyh tarafından kurulduğuna vya tekkenin o civarda güçlü ve tesirli bir kuruluş olduğunu gösterir (6). Birçok köye ismini veren, elinin emeği ve alınının teri ile dağ başlarında yer açıp yerleşen, bağ ve bahçe yetiştiren dervişler; ve daima garba Türk akını ile beraber ilerleyen benzerlerini doğuran zâviyeler ve bu zaviyelerin harbe giden, siyasi nüfuzlarını padişahların hizmetinde kullanan, zaviyelerinde padişahları kabul eden ve onlara nasihat veren şeyhler bir çok vasıfları haizdirler. Hele onların daha çok yarı göçebe türkmenler arasında telkinatta bulunmuşu, köylerde yaşayışı, toprak işleri ile meşgul oluşu ve benimsemek için dağdan bayırdan toprak açışı onlara karşı dikkatlerimizi celbetmektedir (7).

Psikolojik, pedagojik ve tıbbî meselelere varıncaya kadar geniş bir hizmet sahası olan tekke, o devrin mektebidir, hastanesidir, spor yurtdur, moral kaynağıdır, dinlenme kampıdır, bulunduğu beldenin güzel sanatlar akademisidir, edebiyat ve fikir ocağıdır. Velhasıl tekke, insanların hayırına olan her şeydir. Biz, tekkenin icra ettiği bu fonksiyonlarını kısaca şöyle özetleyebiliriz :

① Tekkeler, özellikle kuruluş yıllarına kendi şeyhleri tarafından seçilen yerlerde kurulmuşlardır. Bu vesileyle onlar etraflarındaki insanların manevî ihtiyaçlarını temin ederek bölgelerinin insanlarına sahip çıkmışlardır. Kur'ân-ın tavsiye ettiği bir metod olan hikmet ve güzel öğütle insanları dine ve hakikate çağırılmışlardır.

② Tekke ve zaviyelerin bir kısmı devlet tarafından, bilhassa yolculuk için tehlikeli olan yerlerde tesis edilmişlerdir. Bu bakımdan dağlarda ve korkunç boğazlarda tesis edilen tekkeler, askerî sevk ve idareyi kolaylaştırmak, ticarete engel olabilecek eşkiya vs. gibi kimselere mani olmak için birer jandarma karakolu vazifesi de görmüştür. Bu gayenin tahakkuku için, mühim noktalarda, yağmur ve karlı günlerde de mal sevkiyatını yapanlara birer sığınak olmuşlardır.

③ Çok geniş topraklara sahip olan Osmanlı Devleti'nin, merkeze olan uzaklıkları dolayısıyla, otoritenin zaaf gösterdiği yerlerde bir takım isyanların çıkması normaldi. Devlet böyle yerlere (üstelik maaş vermek suretiyle) bir zabıta kuvveti yerleştirmektense, bir zaviyenin kurulmasını daha uygun ve netice itibariyle daha faydalı görmüştür. Bu yolla, devletin bu neviden dert ve problemleri tekkenin terbiye edici eliyle ortadan kaldırıyordu. Kaba, sert ve haşin insanlar, cemiyetin sakin ve efendi birer üyesi haline geliyorlardı.

(6) Mustafa Kara, Tekkeler ve Zaviyeler, İst. 1977, s. 107.

(7) Bankan, Age. II, 285.

④ Tekke ve zaviyelerin, zaman zaman ruh ve sinir hastalıkları için bir tedavi merkezi olarak kullanıldığını da biliyoruz. Daha çok telkin ve irşad yoluyla hizmetlerini sürdüren bu şifa yurtları çoğu zaman bir şeyhin önderliğinde toplumun bu sahadaki yaralarına da çareler arıyorlardı.

⑤ Oturma merkezlerinde (meskûn mahallerde) kurulan dergâhların gördüğü önemli hizmetlerden biri de temel inanc ve kültürün, halk arasındaki birlik ve haberleşmenin sağlanması idi. Bugünün bütün yaygın organlarının yaptığını o zaman tekkeler ve camiler yerine getiriyordu. Halk, bunlar vasıtasıyla dinini, ahlâkını, edebini, sanatını, kültürünü ve geçmişini öğreniyordu (8).

⑥ Tekkeler aynı zamanda spor kulüpleri vazifesi de görüyordu. Güreş ve okçuluk tekkeleri bunların örneklerindedir. Muallim M. Cevdet'in son okçular şeyhi, Ahmet Efendi'den naklen verdiği malûmata göre Ok Meydanı'ndaki Okçular Tekkesi her sene Mayıs'ın altıncı günü (Hıdırellez = Hızır — İlyas) açılır. Altı ay talim yapılırdı. Tekkede umumî reis makamında olan okçular şeyhi ile şimdi hakem denilen havacılar bulunurdu. Bunlar idman yapanları imtihan ederlerdi. Yeni yetişecekleri de teşvik ederlerdi. Kazananların adı tarihe geçirilir ve taşlara kazılırdı (9).

x Tekkelerin icra ettiği bu önemli hizmetleri yanında bir de yanlış anlaşılmuş ve günümüzde tembel-hane olarak nitelendirilen bir müesseseye de ha vardır. Bunun, bizim yulkarıdan beri anlatageldiğimiz tekkelerle isim benzerliğinden başka bir ilgisi yoktur. Sözüntü ettiğimiz bu müesseseye miskinler tekkesidir. Bunlar, bulaşıcı hastalıklara müptelâ olan kimseleri cemiyetteki sağlıklı insanlardan ayırmak için kurulmuş birer karantina mahalleridir. Osman Nuri bunlardan bahsederken şöyle der: «Miskinler tekkesinin yapılışındaki gaye, o zamanlarda bulaşıcı bir hastalık telâkki edilen, fakat ilâcı da bulunmıyan cüzzamlıları tecrid etmek, onların döküklük parmaklı ellerini kesik burunlu yüzlerini halkın gözü önünden uzaklaştırmak gibi sıhhi, ictimâî, insânî hattâ medenî bir iştir. Anadolu'nun, Rumeli'nin, Arabistan'ın her tarafını gezmiş olan Evliya Çelebi hemen her şehrin etrafında bunlar için birer tekke veya mahalle bulunduğunu söyler. Edirne, Bursa ve Sivas gibi şehirlerde ise büyükçe birer miskinler müessesesi olduğunu biliyoruz. Üsküdar'da Karacaahmet Mezarlığı kenarında Bağdat Caddesi üzerinde bir miskinler tekkesi vardı. 1927 senesine kadar burası duruyordu.» (10). Gerçekten, Evliya Çelebi Üsküdar'daki tekkelerden bahsederken «Birisi de miskinler tekkesidir. Tarîk-ı âmm üzre şe-

(8) Geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, Age. s. 120 - 128.

(9) Ergin, Age. s. 17.

(10) Ergin, Age. s. 19.

hir hâricindedir. Cümle mesâkin anda sâkin olum nezr ile geçinirler. Şehir içinde bir miskin haber alınsa derha lalıp getirirler. İsterse bu kişi eşraf-tan olsun. Zira ellerinde hatt-ı şerîf vardır. Hiç kimseyi dinlemeyip alıp tekkeye götürürler. Çünkü diyâr-ı rûmün cüzzamı bulaşıcıdır, diye şehir içinde durmak yasaklanmıştır» (11). Görüldüğü gibi miskinler tekkesi hastaları sağlıklı insanların rahatsız edici nazarlarından kurtarmak için kurulmuştur.

Tekkelerin insanlığa sundukları hizmetleri yanında dervişlerin devamlı surette ikamet ettikleri ve tarîkâta intisap edenlerin, zikir ve merasimi toplu olarak yaptıkları yerlerdir. Bu sebeple tekkeler yapı olarak şu kısımlardan teşekkül ederlerdi :

1. Semahane

2. Türbe

3. Çilehane

4. Derviş odaları

5. Selâmlık (Şeyh dairesi)

6. Harem

7. Matbah ve kiler

8. Kahve ocağı. Bunlardan başka ekseri tekkelerde bahçe ve bazen de tekke hânîlerinin türbesi bulunurdu.

Tam teşkilâtli bir tekkede bulunan bu bölümlerin fonksiyonlarını kısaca izah edelim :

① **SEMAHANE** : Zikir ve ibadet etmeye mahsus büyük bir sofadır. Bunların şekli tarikatlere göre değişir. Mevlevîlerde dönmek için ortaları müdevver bir meydan şeklinde yapılır. Semahaneler aynı zamanda birer mescid mahiyetindedir, mihrabaları vardır. Orada cemaatle namaz kılınır v ezikredilir. Bazı büyük semahanelerde kadınlara ve e'âzım-ı ricâle mahsus mahfiller de bulunur. Kadımlar zikri kafes arkasından seyrederdilerdi ki buraya haremden girilir.

② **TÜRBE** : Tekkeler içinde ekseriya bir veya bir kaç zât-ı şerîfin sandukaları bulunur.

③ **ÇİLEHANE** : Bazı eski tekkelerde bir de çilehane vardır. Burası güneş almayan ve loşça bir yer olup orada dervişler çile çeker ve derece ikmal ederler. Mevlevîhanelerin çilehaneleri aksine ferah ve aydınlıktır.

④ **DERVİŞ ODALARI** : Tekkelerin camiler gibi birer avluları olup oraya bir kapıdan girilir. Etrafında sıra ile tıpkı medreselerde olduğu gibi

(11) Evliya Çelebi, Seyahatname, İst. 1314, I, 475.

önleri revaklı derviş odaları vardır. Bunlara hücre denir. Dervişler bu odalarda ayrı ayrı veya bazen bir kaç (bir odada olmak üzere oturup yatarlardı.

5. **SELÂMLIK** : Şeyh efendinin dairesidir. Buna meydan evi de denir. Orada misafir kabul edilir ve yemek yenir.

6. **HAREM** : Şeyh efendinin ailesiyle beraber oturduğu ikametgâhıdır. Oranın hariçten bir kapısı vardır ve tekkeden de bir kapı ile geçilir.

7. **MATBAH ve KİLER** : Avlunun münasip bir tarafında dervişlerin yemeklerini pişirmek ve erzakını muhafaza etmek için yapılmış kısım-
dır.

8. **KAHVE OCAĞI** : Kahve pişirilen ve şeyh efendinin hizmetine bakanların bulunduğu yerdir (12).

Vakıtle çeşitli hizmetleri ifa etmek, faziletli kafalar, ateş dolu kalbler, necîb simalar yetiştirmek ve kitlenin irşadına hizmet etmek gibi gayelerle kurulan tekkeler zamana bağlı olarak meydana gelen bir takım değişikliklerden sonra 30/11/1925'de çıkarılan bir kanunla tarihe karış-
tılar (13).

(12) Celâl Es'ad, Türk Sanatı, İstanbul 1928, s. 100 - 101.

(13) Tekkelerin kaldırılması ile safahat için Bk. Mustafa Kara, Age, s.209 - 226.

Tarihte Dâru'l - Hilâfe medreseleri ve ihtisas şubeleri

Veli ERTAN

Asıl konumuza girişmeden önce Osmanlı devletinin kuruluş tarihinden ikinci meşrutiyet'e kadar devam eden medreselere kısaca bir göz gezdirelim.

Osmanlı devletinin ilk zamanlarında Şam, Mısır ve İran medreselerine benzeyen medreseler açılmış, cumhuriyet devrine kadar bu medreseler bir çok değişikliklere uğramıştır.

Medrese, Arabca bir kelimedir, mekân ismidir, ders görülen yer demektir.

Selçuklular devrinde özellikle Konya, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum ve Diyarbakır'da kurulan medreselerin her biri bir irfan yuvası olmuş, değer kazanmıştı. Hattâ on dördüncü yüzyıl içinde Anadolu'yu gezen İbn-i Batuta geçtiği küçük kasabalarda bile medreselere rastladığını söylemiştir. Osmanlılar zamanında açılan medreseler tabii olarak selçuk medreselerinin bir devamından başka bir şey değildir.

Osmanlı devleti zamanında ilk medrese İznik'te 1331 tarihinde Orhan Gazi (1326 - 1359) tarafından açılmıştır. Bu medresenin Davud-i Kayseri, Tacuddin-i Kürdi gibi devrin şer'i ilimlerinde ve Arabca dilin vukufiyeti nedeniyle nam almış müderrisleri dikkate şayandır.

Şer'i ilimleri öğreten bu medreselerde tedris dili Arabca idi. Devletin kuruluş devrinde din müesseselerinin inkişafında âmil olanlar arasında Şeyh Edebali, Dursun Fakih ve hususi ile bir kâdiasker olan Necib ve asıl bir ruha sâhib olan Çandarlı Kara Halil gibi zatları vardır. Bunlar arasında bilhassa Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Gazi, Şeyh Edebali'nin irşadile aydınlanmıştır.

Orhan Gaziden sonra gelen hükümdarlar İznik medresesini takiben Bursa, Edirne ve diğer Türk şehirlerinde medreseler teşkil etmişler, asrın icabına uygun talim ve tedris yolunu takip etmişlerdir.

Fatih (1451 - 1481) devrinde, vezir-i Azam Mahmud Paşa'nın eliyle Fâtih camisinin Karadeniz ve Akdenize bakan yönlerinde dörder medreseden ibaret sekiz (sahan-ı Semani) âli medrese kurulmuştur. Bu müessesede üçer kişilik olmak üzere 152 oda vardır.

Fâtih medreselerini takiben Kanuni Sultan Süleyman (1520 - 1566) devrinde Süleymaniye medreseleri şöret bulmuş irfan müesseseleridir.

Birinci Sultan Murad (1359 - 1389) itibaren âlimler arasında Aksaraylı Cemalü'ddin ile Saadeddin Teftazâni, şer'i ilimlerde ve Arab dilinde ün almış mümtaz şahsiyetlerdir. Özellikle Teftazani'nin telif ettiği eserler Osmanlı devletinin sonlarına kadar medreselerde okutulmuştur. Yıldırım Beyazıt (1389 - 1402) zamanında Şemsü'd-Din Fenâri Arab dilindeki ihtisası ile tanınmış âlimlerimizden biridir, müstesnâ bir zattır. Fâtih devri âlimlerinden Molla Hüsrev, Fıkıh sahasında temayuz etmiş bir bilgidir. Yazmış olduğu Gurur ve onun şerh'i olan Dürer son zamanlara kadar medreselerde tedris olunmuştur. Yavuz Sultan Selim (1512 - 1520) devrinde Zenbilli Ali Cemali Efendi İbn-i Kemal (Kemal Paşazâde) Kanuni devrinde ise Ebus'Suud Efendi, Osmanlı Devletinin ikbal devrini yaşamış istihar etmiş âlimleridir. Böylece şanlı tarihimize şeref bahşeden tanınmış büyük âlimler hep bu medresenin yetiştirmiş olduğu şahsiyetlerdir.

Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra Avrupa'da bir uyanma başlamış, bir çok keşifler yapılmıştı. Talim ve Terbiye ıslâh olunmuştu. İşte bu zamanda Osmanlı devleti Avrupa devletlerinin gelişmesinden ve keşiflerinden haberleri yoktu. Kendi istidâd ve kabiliyeti ile olgunlaşan kâtib Çelebi, Türkü ve Türkçeyi düşünmüş, yabancı lisanlardan lâtinceyi öğrenmiş, cehil ve teassubu yenmek için bütün gayreti ile çalışmıştır. Fakat buna rağmen medreseler, gittikçe önemi kaybetmiş, müsbet ilimlerden uzaklaşmış, ve dondurulmuş bir öğretim sistemi tatbik edilmişti. Bu durum Tanzimat devrine kadar devam etmiştir.

1839 Tanzimat devrinde bazı ıslâhata girilmiş ve bu meyanda maarif işlerine de gerekli değer verilmişti. Sibyan ve Rüşdiye mektepleri ihtiyaca elverişli olarak tanzim edilmiştir. Maarif işlerini tanzim için bir de «Meclis-i Maarif» teşkil olunmuştu. Artık Sibyan mektepleri ıslâh edilmiş, Rüşdiye mektepleri çoğaltılmış, muallim mektepleri açılmıştı. İşte bu meyanda Mekteb-i Mülkiye, Galatasaray Sultanisi, Duru'l Fünun ve Encümen-i Dâniş ihdas edilmiştir. Bu müesseselerin gelişmesinde Se-

İlim Sâbit Efendi, Kıvalı Zâde Ali Efendinin hizmetleri önemlidir. Hattâ Selim Sâbit Efendi, batının pedagojisinden ilham almış ve bu nedenle bazı eserler vermiştir. Artık fikir hareketleri başlamıştı. İşte bu nedenle Maarifte yeni hareketler başladığı halde medreselerde bir değişiklik olmamıştı. Yalnız medreselerin yeniden düzenlenmesi hususunda Üçüncü Selim (1789-1807) zamanında ele alınmış, çalışmalar yapılmışsa da, müsbet bir netice sağlanamamıştı. Bu hal ikinci meşrutiyetin ilânına kadar devam etmiştir.

1908 tarihinde meşrutiyetin ilânından sonra devletin her sahada olduğu gibi medreselerde de ıslahat başlamıştı. Fakat hükümet ile medrese arasında ilk defa askerlik mükellefiyeti yönünden çatışma başlamıştı. Harbiye Nezareti ile Bab-ı Meşihat arasında cereyan eden münakaşada medreselerin akademik bir çalışması olmadığı ve bu nedenle değersiz olduğu açıkça belirtilmiş ve bunun üzerine medreselere nisbeten müsbet ilimler sokulmuştu. 1909 tarihinde Hükümetin tazyiki ile Medaris-i ilmiyye ıslâhat programı kabul edilmiş, sınıf sistemi benimsenmiş ve tahsil müddeti de 12 yıla çıkarılmıştır.

Medreselerde asıl ıslâhat Padişah Sultan Mehmed Reşâd (1909-1918) devrinde Şeyhu'l İslâm Ürgüblü Mustafa Hayrı Efendinin Meşihat zamanında 10 Zilka'de 1332 (18 Eylül 1330) tarihinde ıslah-ı Medaris nizamnâmesi medreselere bir çok yenilikler getirmiştir.

Bu nizamnâmenin birinci maddesinde «Daru'l Hilâfet-il Aliyye» namı ile bir medrese itibar edilmiştir.

İkinci maddesinde «Daru'l Hilâfet'il Aliyye medresesi tali kısm-ı evvel, Tâli kısm-ı sâni, ve âli olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Her kısmın müddet-i tedrisiyesi dört senedir, her kısım dörder sınıfı ve sınıflar dörder şubeyi muhtevidir.

Beşinci maddesinde «Daru'l Hilâfet'il Aliyye medresesinin her kısmında birer Müdür-i umumî ve sınıf ve şubelerinde birer Müdür bulunur. Şube Müdürleri, sınıf Müdürlerine, sınıf müdürleri müdir-i umumilere, Müdür-i umumiler ise ders vekâletine merbuttur.

Bu nizamnamenin dokuzuncu maddesinde «Daru'l Hilâfet'il Aliyye medresesinin ulûm ve fununda mütehasşıs yetiştirmek ve müddet-i tedrisiyyesi iki seneden ibaret olmak üzere medresesinin kısm-ı âlisi fevkinde «Medresetü'l Mütéhassısın» namı ile bir kısmı mahsusu vardır. Bu kısım mevzuât-ı uluma göre şubât-ı adideyi ihtiva edecek ve makam-ı meşihatce lüzum görülen şubeler peyder pek küşad olunacaktır.

Nitekim 1331 (1333 h.) tarihinde Medresetü'l Mütéhassısın:

- 1) Tefsir ve Hâdis şûbesi,
- 2) Fıkıh ve usul-i Fıkıh şûbesi,
- 3) Kelâm ve Tasavvuf, Felsefe namı ile üç ihtisas şubesi açılmıştır.

Gene bu nizamnâmenin yirminci maddesinde «sınıfları kırkcar talibden teşkil eyleyecek olan Medresetü'l Mütéhassısının bir Müdür-i umumi si vardır. Suret-i idaresi talimatname ile muayyendir.

Islah-ı Mudaris nizamnamesi yirmi dört maddeden müteşekkil olup işbu nizamnâmenin icrâyi ahkâmına Makam-ı Meşihat ve Evkaf nazırı memurdur.

Bu medreselerden başka, bir de ayrıca dört sene tahsil yapan Medresetü'l vâizin teşkil olunmuştur.

Daru'l hilâfeti'l Aliyye medreselerinin ayrıldığı, derecelere göre okunacak dersler şunlardır.

Tali sınıflara talebe hazırlamak üzere iki seneden ibaret ihzari sınıflarında;

Tertil-i Kur'an-ı Kerim, Malûmat-ı Diniyye, Sarf-ı Arabî, Türkçe, Tarih, Coğrafya, Hesap ve Hüsn-i Hat.

Kısım-ı tali sınıflarında okunacak dersler.

Kur'an-ı Kerim, Tefsir-i Şerif, Hadis-i Şerif, ilm-i Fıkıh, Usul-i Fıkıh, ilm-i kelâm, Sarf ve lugat, Nahv, Mantık, Belagat-ı Arabiyye ca'z, Adâb, Mükâleme ve tabkikat ve kitâbet-i arabîyye, Siyeri Nebi, Tarihi Enbiya ve hulâfa, Tarih-i islâm ve edyan, tari-i umumi ve Osmanî, Felsefe, Türkçe kıraat, imlâ, kavaid, kitâbet, edebiyat. Fârisi, Umumi ve Osmanî coğrafya riyaziyyat, hesap ameli ve nazari, hendese, cebir, müsellesât, mihanik, Hey'et usul-i defterî tabi'yyat, mevâlid-i selâse, malûmat-ı zıraiyye, Hükmet, kimya, Malûmât-ı Fenniyye ve ahlakiyye ve içtimaiyye ve içtimaiyye ve kanuniyye.

Hıfzıssıhha, ilm-i içtima ve terbiye, ilm-i iktisad ve mâlî, Hutut, El-sine, Terbiye-i bedenîyye.

Kısım-ı Âli sınıflarında dersler Tefsir-i şerir, Hadis-i Şerif (usul-i Hadis ile beraber) ilmi-fıkıh (Tarih ilm-i fıkıh ile beraber) usul-i fıkıh, hilâfiyyat, ilm-i kelâm (Tarih ilm-i kelâm ile beraber) felsefe (ruh, ahlâk, mahaduttabiyye, tarih felsefe, felsefe-i islamiye) edebiyat-ı arabîyye, hukuk ve kavanin.

Şeyhu'l islâm Mustafa Hayri Efendi zamanında Meşihat makamı tarafından neşr olunmakta devam eden ceride-i ilmiyyenin 1331 tarihli 17. sayısında yapılan tebligata göre :

Pâyi taht'da bir müessese-i câmia-i ilmiyyetil Aliyye üzere geçen sene teşkil olunan Daru'l hilâfe medrese kısm-ı tâli ve âlisine olmak bir de ilâveten bu sene Tefsir ve Hadis, Fıkıh, Kelâm ve Tasavvuf ve Felsefe şûbeleri namıyla bir mütehassisin kısmı küşad olunarak, kısm-ı âli tahsili görmüş 40 efendi üç şûbe-i ihtisasiyyeye bittefrik birinci sınıfların küşadına muvaffakiyet hâsil olduğu gibi vilâyat-ı osmaniyede bulunan «Medaris-i ilmiyye» nin dahi ihyasiyle gerek Daru'l hilafeti'l Aliyye medresesine menşe' olmak ve gerek kurra ve kasabat için ulum ve funun kâfiye ile mücehhez imam ve hatip ve vâiz ve müderris ve muallim yetiştirilmek üzere müfredatı bervechi âti derec olunan program mucibince beşer senelik birer medrese-i taliye tesisi takarrur etmiş ve ihtiyacı bulunan umum mevaki'di büdcenin müsaadesi dâiresinde peyderpey tatbik edilmek üzere bu sene «Bursa, Eskişehir, Uşak, Manisa, Tire, Ödemiş, Konya, Kayseri, Karahisar sâhib, Amasya, Mer'as, Harput, Kastamonu; Edirne merkezlerinde teşkilâtı icra kılınmıştır» (1) denilmiştir.

Beş senelik taşra medarisinde okunan dersler tertil-i Kur'an-ı Kerim, ahlak-ı Kur'aniyye, Tefsir-i Şerif, Hadis-i Şerif, Fıkıh, Tevhid, Arabi sarf ve lugat, Arabi nahv ve mukâleme, Türkçe sarf ve nahv kitabet, tarih-i islâm, tarih-i umumî ve Osmani ve Türk Tarihi Coğrafyayı umumî ve Osmani, Hesab, Hendese, Cebir, Hey'et, Ulum-i Tabiiyye, (Fizik, kimya nebatat ve tabakat), Hıfzıssihha ve tedavi'i ibtidâiyye, ziraat, malumat-ı kanuniyye ve iktisadiyye ve mâliyye, usul-i terbiyye ve ta'lim, El işleri, hutut resim hattı, terbiyye-i bedeniyye ve ilâhu» gibi dersler.

Şeyhu'l islâm Mustafa Hayri Efendi'den sonra Talât Paşa Hükmünde üçüncü defa şeyhu'l islâm olan Mûsâ Kâzım Efendi, Meşihâtı sırasında medreselerle ilgili 2 Nisan 1333 (10 cemadiyü'l âhir (1335) tarihli kanunla medreselerde yeniden değişiklik yapılmıştır. Bu kanunun:

Birinci maddesinde: «Memalik-i Osmaniyyede bulunan bilcümle medaris-i ilmiyye, Makam-ı Meşihata merbuttur. İcabeden mahallerde yeniden medaris küşadı makam-ı müşarün ileyhe aiddir.

İkinci maddesinde de :

İstanbul şehri dahilinde bulunan medaris-i ilmiyye «Daru'l hilâfet-il Aliyye medresesi namı altında birleştirilmiştir.

Üçüncü maddesinde de :

Dâru'l hilâfet-il Aliyye medresesi ibtidai hariç, ibtida-i dahil ve sahn namalrıyla üç derece medaris ile bunların fevkinde bir medrese-i Süleymaniyyeyi muhtevidir.

(1) Ceride-i İlmîyye 1331 Tarih ve sayı 17.

Dördüncü madde de :

Derecat-ı selâse medarisin müddet-i tahsiliyyeleri üçer sene olup programları nazar-ı meşihatce tayin edilecektir.

Beşinci maddede :

Taşra medarisinin deracat-ı mezkûre üzere tertip ve tanzimi makam-ı meşihata aiddir.

Altıncı maddede :

Derecat-ı selâse medresesi leyli talebesinin adedi 1333/1334 sene-i dersiyyesinde 1350 liyi tecavüz etmiyecektir. İlerideki senelerde görülecek ihtiyaç üzerine talebe adedi haddi kifayeye iblağ olunabilir mevcudu elli talebeyi tecavüz eden sınıflar icabı hale göre dersanelere taksim olunur.

Yedinci maddede ise :

Medrese-i Süleymaniye'nin müddet-i tahsiliyyesi üç sene olup Tefsir ve Hadis Şûbesi, Fıkıh Şûbesi Kelâm ve Hikmet Şûbesi edebiyat Şûbesi namlarıyla dört şûbeyi hâvidir. Makam-ı meşihatce lüzum görüldüğü takdirde başka şûbeler de açılır. Her şûbeye kabul edilecek talebenin adedi altmışı tecavüz etmiyecektir, (2) denilmektedir.

Kanunun tümü onaltı maddeden ibaret olup icray-ı ahkâmına Şeyhu'l islâm ve Maliye Nazırı memurdur.

Bu kanuna göre Darü'l hilafeti'l aliyye medresesi ile Taşra medaris hakkında bir nizamnâme hazırlanmış 2 muharrem 1336, 19 teğrin-i evvel 1333 tarihinde Takvim-i vekaide neşr olunmuştur.

Nizamname yedi bab ve 39 maddeden ibarettir. Nizamnamenin birinci maddesinde Daru'l hilâfet-i'l-Aliyye medresesinin ihtiva eylediği ibtida-i hariç ve ibtida-i dahil, sahn derecelerinin her birinde ve medrese-i Süleymaniye'de birer müdir-i Umumi ve Medrese-i Süleymaniye Şûbelerinin her biriyle derecat-ı selâse sınıflarının her birinde birer müdür bulunurdu.

Üçüncü maddesinde. Müdür muavinleri müdürlere ve müdürler müdir-i umumilere ve müdir-i umumilerden vekâletine merbutturlar.

Gene nizamnamenin beşinci ve 27. maddesi tedrisat konusu ile ilgilidir.

Madde şöyledir:

Medrese-i Süleymaniye Kürsileri bervechi atidir.

Tefsir ve Hadis Şûbesi

Tefsir-i şerif 3 aded kürsi

Hadis-i şerif 3 aded kürsi

Usul-i Hadis ve nakli'r-ricâl 1 aded kürsi

Tabakat-ı Kurrâ ve müfessirin 1 aded kürsi

(2) Ceride-İlmiyye sayı 31.

Fıkıh Şubesi

Fıkıh-ı Hanefî	3	aded	kürsi
Fıkıh-ı Şafii	1	»	»
Fıkıh-ı Maliki	1	»	»
Fıkıh-ı Hanbeli	1	»	»
Usûl-i Fıkıh	3	»	»
Hilâfiyat	1	»	»
Tarih-i Fıkıh	1	»	»

Kelâm ve Hikmet Şubesi

Tasavvuf	3	aded	kürsi
Kelâm	1	»	»
Felsefe-i islâmiye Tarihi	1	aded	kürsi
Himmet-i ilâhiye	1	»	»
Mantık	1	»	»
İlm'ün Nefs ve ahlâk	1	»	»
Felsefe-i Umiye Tarihi	1	»	»
Tarih-i edyan ve Din-i islâm	1	»	»

Edebiyat Şubesi

Edebiyyat-ı Arabiyye	3	aded	kürsi
Edebiyyat-ı Türkiye	1	»	»
Edebiyyat-ı Farisiye	1	»	»
Edebiyyat-ı Garbiye	1	»	»

derecat-ı selâse medarisi dersleri bervechi âtidir.

Medrese-i Sahan

Tefsir-i Şerif, Hadis-i Şerif, Usul-ı Fıkıh, Fıkıh-ı Hanefi, Kelâm, Belagat ve edebiyat-ı Arabiyye, Edebiyyat-ı Türkiyye, Mantık, Felsefe, İlm-i ictimâ', malumat-ı Hukukiyye, Almanca ve Fransızca ve İngilizce ve Rusca (bu lisanlardan birinin tahsili mecburidir).

İbtidâ-i dahil

Tertil-i Kur'ân-ı Kerim, Hadis-i Şerif, Fıkıh, Kelâm, Lisan-ı Arabi, Mantık, inşa ve edebiyat-ı Türkiye, Tarih İslam ve Osmani ve umumî, malumat-ı Hukukiye, Ulum-i Riyaziye (Hendese, Cebir, Hey'et) Tabiiyyat (Kimya, Hikmet-i Tabiiyye, Tarih-i Tabii) Hifzıssıha, Terbiye-i Bedeniyye, Almanca, Fransızca ve İngilizce ve Rusca (Bu lisanlarından birinin tahsili mecburidir).

Ibtidâ-i Haric

Tertil-i Kur'an-ı Kerim, Sarf-ı Arabî, Lûgat ve istikak-ı Arabî, Nahv Arabî, ulum-i Diniyye, Türkçe, Fârisi, Tarih İslâm ve Osmanî, Riyaziyyat (Hesap ve Hendese) malumat-ı Tabiiyye ve sıhhiyye, Coğrafya, Husn-i Hat, malûmatı medeniyye ve Hukukiyye, Terbiye-i Bedeniyye, Almanca, Fransızca ve İngilizce ve Rusca. (Bu lisanlardan birinin tahsili mecburidir).

İhzarî sınıflarda

Kur'an-ı Kerim ulum-i Diniyye, Lûgat Arabiyye, Lûgat-ı Fârisiyye, Türkçe, Hesap, Füsûn-i Hat, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, ilm-i eşya, ilâhî, Terbiye-i Bedeniyye gibi derslerin okutulması uygun görülmüştür.

Ayrıca Şeyhu'l islâm esbak Meşreb Efendi hafidi Mehmed Ârif Efendi'nin zamanında 1270/tarihinde muallimhâne-i Nüvvab namı ile bir medresetü'l Kuzat tesis olunmuş ve nizamnamesi hazırlanmış, sadr-ı Azam ve hariciye nâzırı Mehmed Said tarafından teşkil edilen hükümet tarafından kabul ve Sultan M. Reşâd tarafından da tasdik olunmuştur.

Medresetü'l Kuzat nizamnamesi.

Dört fasıl ve 23 maddeden oluşan bu nizamnâme birinci maddesinde: Makam-ı Meşihat-ı islâmiyyeye merbut ve hukkâm-ı şer'a menşe ve talebe-i müsellemeye mahsus olan medresetü'l Kuzat bi irâde-i seniye-i Hazret-i Pâdişahı mansub bir müdür ile idare olunur.

Müdürün maiyetinde bir muavin ve bir kâtip ve lüzumu kadar mu-bassir ve odacı bulunur.

12. ci maddesinde: Medresetü'l Kuzat'ın müddet-i tedrisiyyesi dört seneden ibaret olup okunacak durûs-i şer'îye ve kanuniye talimat mahsusama tâbi olacaktır.

5 safer 1332 tarihli medresetü'l Kuzat nizamnamesine zeyl'in birinci maddesi :

«Mehalkim-i şer'iyenin hususat-ı tahririyye ve idariyesinde istihdam olunacak memuriyete menşe olmak ve müddet-i tedrisiyyesi şimdilik bir seneden ibaret olup lüzum görüldüğünde iki seneye iblağ edilmek üzere Derseâdette medresetü'l Kuzat-ı neharî bir sınıf-ı mahsus küşâd olunmuştur.

Dördüncü maddesinde ise sınıf-ı mahsusta tedrisat işbu nizamnâme-yeye müzeyyel cedvele tabidir.

Sınıf-ı mahsus tedrisat cedveli şöyledir.

Feraiz-i vesaya

Sakki şer'i

Nikâh, Talak, Hıdane, Nafaka

Ahkâm-ı evkaf

Defter-i kassâm

Usul-i muhakeme-i şer'iyye

Malûmat-ı Kanuniye

Harç ve damga kanunları

Kitabet

Hesap

Usul-i Defteri

Hüsn-i Hat Talik

Bu zeylden başka nizamnameye başka başka zayiller de eklenmiştir.

Medresetü'l Kuzat Talimat-ı dahiliyyesi de iki fasıl ve yirmi yedi maddeden oluşmaktadır.

Bu talimatın on ikinci maddesinde:

Medresetü'l Kuzatta okunacak derslerin aded ve saat-ı tedrisi merbut cedvelde muharrer olduğu vechiledir. İcabi hâle göre Makam-ı Meşi-hatla mezkûr dersler tay ve teddil ve ilâve ve saatı tezyid ve tenkis olunabilecektir... denilmektedir (3)

(3) İlmîyye Salnamesi Sayfa 643.

Medresetü'l Kuzatta tedris olunacak ders cedveli şöyledir.

Derslerin isimleri (esâm'i-i dürûs)	Birinci sınıf	İkinci sınıf	Üçüncü sınıf	Dördüncü sınıf
	saat	saat	saat	saat
Dürer	5	5	5	5
Mecelle	3	3	3	3
Ferâiz	2	1	—	—
Tatbikat-ı şer'iyye	—	—	—	1
Sakk-ı şer'i	1	1	1	2
Defter-i kassam	—	—	1	—
Ahkam ve nizamat-ı evhat	—	—	—	2
Arazi kanunu	—	1	1	—
Ticaret-i berriyye kanunu	—	—	2	—
Ticaret-i Bahriye ka.	—	—	—	1
İcra	—	—	—	1
Ceza	2	—	—	—
Usul-i muhakeme-i hukukiye	—	2	1	—
Tatbikat-ı Hukukiye ve cezaiyye ve ticariye	—	—	—	1
Tanzim ilamat huk.	—	—	1	—
Usul-i muhakeme-i cezaiyye ve sulh	—	1	1	—
Tanzimati ilâmatı cezaiyye	—	—	1	—
Medhal-ı Hukuk	1	—	—	—
Hukuk-i Düvel	1	1	1	—
Hukuk-i idâre	—	—	—	2
İktisat	1	1	—	—
Kitabet-i resmiyye	1	1	—	—
Hüsn-i Hat ve ta'lik.	1	1	—	—
Yekûn	18	18	18	18

Medreselerde okutulan dersler hemen tamamen Mustafa Hayri Efendi'nin koyduğu esaslara göre yapılmıştır. Yalnız, ihzârı sınıflar iki sene, diğer medreselerle medresetü'l mütehassisin şübeleri üçer yıl olarak değiştirilmiştir. Şeyhu'l islâm Mûsâ Kâzım Efendi'nin medreseler hakkında getirdiği yenilik, bu medreseye has kanunun çıkarılması ve buna ait nizamnamenin tanzim edilmesidir.

Bu teşkilât önce merkez (İstanbul)'da tatbik edildikten itibaren 1336/1916 yılına kadar bu teşkilât Anadolu'da on üç yere teşmil olunmuştur.

Milli Mücadele sırasında medreseler 1920 yılının 23 nisanında Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılışından bir hafta sonra 2 Mayıs 1920 tarihinde Meclisin azaları arasından teşkil edilen Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti icraya girmiş ve bu hükümette umur-i şer'iyye ve evkaf vekâleti yerini almıştı. Bu sıralarda İstanbul'da bulunan Aksékili Ahmed Hamdi Dürriçâdenin verdiği fetva üzerine merkezde serbest bir tarzda çalışamayacağını anlamış ailesini Heybeliada'da bırakarak kendisi Anadolu'ya geçmişti. (4) Bir müddet Ankara'da Lisede Din Dersleri okutmuş ve biraz sonra umur-i şer'iyye ve evkaf vekâleti tedrisat umum Müdürlüğüne tayin edilmiştir. Bu sırada şer'iyye vekili Bursa Meb'usu Mustafa Fehmi Efendi bulunuyordu. Teşkilâtçı bir zat olan Akseki Ahmed Hamdi Efendi, ilk işi muhtelif meslek erbabından ve memleketin yüksek ilim ve dîn âlimlerinden teşkil etmiş olduğu bir heyet tarafından verdiği direktiflerin ışığı altında medreselerin programları ve nizamnameleri üzerinde asrın icablarına uygun olarak yeniden tetkik ve tanzim ettirmiştir. Böylece Anadolu'da açılan on üç daru'l hilâfenin sayısını da otuz sekize çıkarmış ve verimli bir hale getirilmiştir.

Hazırlanan ve bastırılan medâris-i ilmiyye nizamnâmesi ve Daru'l hilafeti'l Aliyye medresi talimatnamesi ile yapılacak işler tesbit edilmiş ve talimatname ile Daru'l hilâfe medreselerinin ders cedvelleri ve müfredat programar tesbit olunmuştur.

Medaris-i ilmiyye nizamnamesi 26 madde olup medaris-i ilmiyye teşkilat, şureti idare, müderrislerin vezaifi, talebenn kayıt ve kabulü, talebenin vezaif, Medaris-i ilmiyyede tedris edilecek ulumu funun ve tatil gibi başlıkları ihtiva eden bu nizamnâme 8 mayıs 1337 ve 30 şaban 1339 tarihinde icra vekilleri Hey'eti Reisi Müdafaa-i Milliyye vekili Fevzi Paşa'nın teşkil etmiş olduğu Hükümet tarafından kabul ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa tarafından tasdik olunmuştur.

Bu nizamnamenin birinci maddesinde:

(4) Ahmed Hamdi Akseki'nin hususi notlarından alınmıştır.

«Medreseler iki nevidir. Biri Daru'l hilâfe medreseleri diğeri medaris-i Atıkanın ıslâhından hasil olan Medaris-i ilmiyyedir. Daru'l hilâfe medreselerinin teşkilât ve suret-i idaresi başkaca bir talimata tâbi olduğundan işbu nizamname Medaris-i ilmiyyeye aiddir» denilmektedir.

Gene bu nizamnamenin ikinci maddesinde Medaris-i ilmiyye dahi Daru'l hilâfe medreseleri gibi şer'iyye vekâlet-i celilesine merbut olduğundan vekâlet müşarün ileyhann tensib edeceği mahallerde lüzumuna göre bir veya müteaddid medrese-i ilmiyye açılır.

Üçüncü maddesinde ise :

«Medaris-i ilmiyyenin müddeti tahsiliyyesi on iki sene olup bu da iki devreye ayrılmıştır. İlk altı sene kısm-ı evvel diğeri altı senesi kısm-ı sânidir» denilmiştir.

Dâru'l hilafeti'l Aliyye Medaris talimatnamesi 107 maddedir. Müdürler, Muid ve Kâtip, meclis-i muallimin, inzibat meclisi, müderrisin, talebeye aid vezaif, gibi konuları ihtiva etmektedir.

Bu talimatnâmenin birinci maddesinde: «Daru'l hilafeti'l Aliyye medresesinin Hey'et-i idaresi müdür, kâtip ve muidden mürekkaptir, kâsımlara göre hademe bulunacaktır» denilmektedir.

Daru'l hilâfe medreselerinin ders cedvelleri ve müfredat programı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Umur-i şer'iyye ve Evkaf Vekâleti tedrisat Mudiriyet-i umummiyesince hazırlanan şer'iyye Vekâletinde in'ikad eden Encümen tarafından uzun müzakerelerden sonra, asrın icabatına göre tertip ve tanzim edilen program vekâletce kabul edilmiştir.

Bu programa Daru'l hilâfa medreselerinin talimatına göre mevki-i tatbiki konulmuştur. Bu suretle:

İhzarsi - iki sene

Tali kısm-ı evvel (İbdida-i Hariç) - üç sene

Tali Kısım-ı sani (İbdida-i dahil) - üç sene

Kısım-ı âli (Sahn) - üç sene

Medresetü-l Mütehassisin (Medrese-i Süleymaniye)

Tefsir ve Hâdis şûbesi

Fıkıh ve Usul-i Fıkıh şûbesi

Kelâm ve Hikmet şûbesi ders müddeti yine eskisi gibi üçer sene olmak üzere yeni baştan ele alınmıştır. Bundan başka tahsil müddeti üç sene olan Medreset'ül vâzin şûbesiyle bir de üç sene müddetle tahsil veren Eimme ve Hutaba şûbesi teşkil edilmiştir. Bu tarz-ı tedrisat 3 Mart 1924 yılına kadar devam etmiştir.

İHZARİ DERS PROGRAMI

Esami-i Dürus	Saat Duruş	
	Sınıflar	
	I	II
Kur'ân-ı Kerim	6	6
Musabat-ı diniyye ve ahlakıyye	3	3
Tarih ve siyer musahabeleri	2	1
Türkçe	6	5
Arabî	5	6
Hesab	4	2
Malûmat-ı Hendesıyye ve Resm-i Hattı	0	1
Coğrafya	1	1
Malumat-ı sıhiyye	0	2
Hüsn-i Hat	2	1
İlâhi	1	1
Lugat-i Fârisi	0	1
Muhazarat		
Terbiye-i Bedeniyye		
Y e k û n	30	30

Tâli Kısım-ı evvel
«İbtidâ-i Haric»

Esâmi-i Dürus	Saat Dürus Sınıflar		
	1	2	3
Tertil-i Kur'an-ı Kerim	2	2	0
Ulum-i Diniyye	2	3	3
Ârabi (Sarf ve nahv)	6	5	6
Mükâleme Kıraat ve Tatbikat-ı Arabiyye	4	4	4
Türkçe Hüsn-i Hat (ımlâ Kavaid, Kıraat, Kitabet)	5	3	5
Farısı	2	1	1
Lisan-ı ecnebi	2	2	2
Hesab	2	2	0
Cebir	1	1	2
Hendese	2	2	2
Tarih	2	1	1
Coğrafya	0	2	2
Malûmat-ı Medeniyye ve Hukukıyye	0	0	1
Malumat-ı sıhıyye			
Muhazarat			
Terbiye-i Bedeniyye			
	(Ders haricinde)		
Y e k û n	30	30	30

Tâli Kısım-ı Sâni
(İbtidâ-i Dâhil)

Esâmi-i Dürus	Saat Dürus		
	Sınıflar		
	1	2	3
Tefsir-i Şerif	0	0	2
Hadis-i Şerif (ahlakıyat ve ictimaiyata dair)	1	1	1
Fıkıh	3	3	2
İerâiz ve usul-i intikal	0	0	2
İlm-i Tevhid	0	1	2
Arabi (Nahv)	5	4	0
Kıraat ve Tatbikat-ı Arabiyye	2	1	0
Belagat-ı Arabiyye	0	0	4
Vazı'	0	1	0
Mantık ve manazıra	1	1	2
Edebiyat-ı Türkiye	2	2	0
Lisan-ı ecnebi	2	2	2
Fizik	2	2	0
Kimya	1	1	1
Ulum-i Tabiiyye	1	1	2
Cebir	2	0	0
Müsellesat	0	2	0
Hey'et	0	0	3
Tarih	2	1	1
Malumat-ı Hukukıyye	0	1	1
Muhazarat	(Ders haricinde)		
Y e k û n	24	24	24

Kısm-ı Âli
(Sahn)

E s â m i - i D ü r ü s	Saat Dürus Sınıflar		
	1	2	3
Tefsir-i şerif	2	2	2
Hadis-i Şerif	2	1	1
Mecelle	3	3	3
Hukuk-ı tasarrufiyye-i arazi ve evkaf	1	1	0
Usul-i Fıkıh	3	3	3
Belagat	3	3	3
İlm-i kelâm	3	3	3
İlmü'n Nefs ve Tatbiki	3	0	0
Mantık-ı sûri	0	3	0
İlm-i ahlak	0	0	1
Mabaduttabiiyye	0	0	2
Edebiyat-ı Türkiye	2	2	1
Malumât-ı Hukukîyye	0	1	1
Lisan-ı ecnebi	2	2	2
Terbiye ve ilm-i ictima'			2
Y e k û n	24	24	24

Medresetü'l Mutahassısın (Medrese- i Süleymaniye) Ders Programı
«Tefsir ve Hadis Şûbesi»

Ê s â m i - i D e r s	Birinci sınıf Haftada saat	İkinci sınıf Haftada saat	Üçüncü sınıf Haftada saat
Tefsir-i Şerif	6	6	6
İlm-i edyân (Tefsire mukaddime olmak ilm-i edyân tedris edilecektir)			
Hadis-i Şerif	6	6	6
Tarih din-i islam (Hadise mukaddime olmak üzere oku tulacaktır.)			
Usul-i Hadîs ve nakd-i rical	2	2	2
Tabakatü'l Kurrâ velmüfessirin	2	2	2
Y e k û n	16	16	16
«Fıkıh ve Usul-i Fıkıh Şûbesi»			
Fıkıh-ı Hanefî	5	5	5
Fıkıh-ı Şafîî	2	2	2
Fıkıh-ı Maliki	1	1	1
Fıkıh-ı Hanbeli	1	1	1
Usul-i Fıkıh	5	5	5
Hilâfiyet	2	2	2
Tarih-i Fıkıh	2	2	2
Y e k û n	18	18	18
«Kelâm ve Hikmet Şûbesi»			
İlm-i Kelâm	4	4	4
Tasavvuf	2	2	2
Felsefe-i İslâm Tarihi	2	2	2
Hikmet-i ilâhiye	2	2	2
Mantık	2	2	2
İlmün Nefs ve ahlâk	2	2	2
Felsefe-i umumiye Tarihi	2	2	2
Tarih-i edyân ve din-i islâm	2	2	2
Y e k û n	18	18	18

Bundan başka Tahsil müddeti üç yıl olan, Şer'iyye ve Evkaf vekâletine bağlı bir de medresetü'l irşad «Vaizîn Şûbesi» vardır.

Vâizin şûbesinin her üç sınıfında haftada saat üzerine okutulacak derslerin müfredatı şöyledir :

Dürus	Haftada Saat Dürus		
	1	2	3
Tefsir-i Şerif	2	2	2
Hadis-i Şerif	2	2	2
Hilâfiyat	3	3	2
Hikmet-i Teğri'	1	3	3
Mubahase-i edyan	2	1	1
Tasavvuf	0	2	1
Tasavvuf Tarihi	1	3	1
Felsefe-i islâmiye Tarihi	1	1	1
Ahâk	1	1	1
Tarih-i islâm	2	0	1
Siyer-i enbiya ve menakıb	1	1	1
Hitabet ve meviza	3	1	2
Edebiyat-ı Türkiyye	2	1	2
Malumat-ı İktisadiye ve Sınıriyye	1	2	2
Malumat-ı Sıhiyye	2	2	1
Y e k û n	24	24	24

İmam ve Hatip yetiştirmek üzere üç yıl üzerine programlaştırılan Eimme ve Hutaba şûbesi tesis olunmuş ve henüz birinci sınıfı tedrisata başlamıştı. Bu şûbelerde okutulacak dersler de şunlardır:

Kur'an-ı Kerim ve Tecvid ve vücut

Fıkıh (ibadat, münakehat, mufarekat)

Tevhid

Hitabet

Malumat-ı kanuniyye

Kitabet

Ezân-ı Muhammedi, Mevlidin Nebi ve Musiki

Malumat-ı sıhiyye, gibi derslerdir.

Hafta 24 saattir. (5)

(5) Daru'l hilâfe medreseleri, ders cedvelleri ve müfredat program.

Tedrisat Umum Müdürü Aksekili Ahmed Hamdi Efendinin haziran 1923 tarihinde Medresetü'l vâizin hakkında ve gene 11 temmuz 1923 tarihinde Daru'l hilâfeti'l Aliyye medreseleri hakkında zamanının ser'iyeye ve evkâf vekiline takdim etmiş olduğunu layihalar ileri bir görüşün neticesi olduğuna şüphe yoktur.

Medresetü'l vâizin hakkında vermiş olduğu raporda:

«Malum-i vekâlet penahileridir ki: edyanın hayatı davettedir. Bunun içindirki hikmetle, mevıza-i Hasene ile en güzel mücadele ile emri bilma'ruf nehy-i canilmünker edecek bir hey'etin bulunması nass-ı celil muktazasındandır» dedikten sonra devamla:

«Binaenaleyh vâiz mürebb-i ümmettir, Muallim-i fazilettir. Varis-i vazife-i nübüvvettir.. Sonra devamla özet olarak:

1) Medresetü'l irşadı Anadolunun en mühim merkezlerinden birine nakl etmek.

2) Vâizlik programında ıslahat yapılması.

3) Üç sınıftan ibaret olan vâizin şubesine her sene çıkan mezunlarından, tahsil görmüş olanlardan bil imtihan yirmişer talebe seçilmelidir.

4) Medrese, muktedir ve mütesânid bir hey'ete tedris tevdi olunmalıdır.

5) Vâizin vazifesi yalnız kürsiye çıkarak nasihat etmek olmamalı aynı zamanda her gittiği yerde ahlak-ı seniyyeyi muhammediyye dâiresinde inkişafı, idarî iktisadî zirai ve türlü refahiyyeti temin edecek ameli vasıtalarla çalışmakla da mükellef olmalı bu husus bir talimatname ile tesbit edilmelidir.» gibi hususlar zikredilmiştir (6).

Daru'l hilâfe medreseleri hakkında da vermiş olduğu raporda «Medaris-i ilmiyyenin ihtiyacat-ı asriyye ile mütenasib bir suretle idâme-i hayatı matlup ve bunun içinde ilcâat-ı zamaniyyenin nazarı dikkate alınması zaruridir» dedikten sonra devamla:

«Meşrutiyetle başlayan islâhat fikirleri tedrici bir surette ilerleterek 23 nisan 1333 tarihli medaris kanunu ile daha mühim, daha esaslı ve daha muntazam bir şekle giriyordu, en mühim bir hayati mesele olan talebenin iagesi cihetini de bir madde-i mahsusa ile önem vermişti. Binaenaleyh 1333 senesi nisanından itibaren mezkûr tarihli nizamnamenin 11. maddesi mucibince Daru'l hilâfe medâris talebesinin iagesi cihet-i evkafa ait bulunmuştur devamla; Medarisin şeref ve talisi ve idâme-i mevcüdiyyeti hususları düşünülürken bugün üç mühim meseleyi nazarı dikkate almak mecburiyetindeyiz.

(6) Sebülür-Reşâd sayı 539. Cild 21.

- 1) Medreselerde asrın ihtiyacı nazarı dükkate alınarak programların ona göre tertip ve tanzimi
- 2) Talebe iagesinin temini
- 3) Fuyuzatın kat'i bir esasa rabtı.

İşte bu layhalar üzerine Evkaftan Anadolu Daru'l hilâfeleri için 60.000,— lira tahsisat alınmıştır. (7).

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) Latife Hanımla birlikte 5 Şubat 1923 tarihinde Konya'yı ziyaret ettikleri zamanda Daru'l hilâfe medresesini teftiş etmiş, Fransızca, Hadis, Fıkıh ve coğrafya derslerinde talebe ile musahabede bulunmuş ve memnuniyetini şöylece tebarüz ettirmiştir.

«Memnuniyetle görüyorumki tedris ve tederris cidden hakikat-i Diniyye dairesindedir. İnşaaallah memleketimizi, milletimiz ihya edecek asrî ve hakikî ulâma faziletkâr müderrislerimiz sâyesinde siz olacaksınız... Derslerde talebenin en asrî mefkûrelerle yürüdüğünü görmekte memnun oldum...»

Akseki Ahmed Hamdi Efendiye teşekkür ederim. Meşhudatımdan atiyen memleket için memnunum...» (8)

1923 tarihinde Prof. İsmail Hakkı Baltacıoğlu yüksek bir ilim Heyeti huzurunda «Bugünkü medrese kimyayı camilerde mihraba kadar sokmuştur» sözleri ile yeni modern medreselerin ilmi değerini benimsetmiştir.

Artık Daru'l hilâfe medreseleri ve ihtisas şubeleri maarif tarihinde Fatih ve Kanunî devrinde olduğu gibi akademik değerini kazanmaya başlamıştı. Bu nedenle bu medreseler onüç olduğu halde, Ahmed Hamdi Akseki'nin gayreti ile sayıları 38 ze çıkmıştı.

Yeni bir sistem üzerine ve asrın icablarına göre kurulan bu medreseler akademik bir vasıf kazanmıştı. Diğer okullarda olduğu gibi bu dini müesseselerde de müsbet ilimler yerini almıştı.

Medresetü'l mütéhassisin'in her üç şubesinde 500, daru'l hilâfe medreselerinde de 7000 ne yaklaşan talebe mevcuttu.

Ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından çıkarılan bir nizamnâme ile de Anadolu'nun tüm kasabalarında hattâ nüfusu çok köylerde bile imam-ı hatip ihtiyacını karşılamak için açılan medreselerin sayısı 465 şî bulmuştu. Talebe mevcüdü de 16,000 ne yaklaşmıştı.

Aradan az bir zaman geçmişti. Cumhuriyetin ilânından dört ay sonra görülen lüzum üzerine 3 mart 1924 tarihinde şeriyeye ve Evkaf vekâletinin lağvı üzerine aynı tarihte çıkan Tevhid-i Tedrisat kanunu ile

(7) Ahmed Hamdi Akseki'n özel notlarından hulâsa edilmiştir.

(8) Hakimiyeti Milliye Gazetesi 771 nüshası.

bütün medreseler Maarif vekâletine devr edilmiştir. O zaman bu müesseselerde bir kısım talebe âli kısmını bitirmiş, ihtisas kısmına girmek üzere, bir kısım talebede Âli ve ihtisas şubelerinde müdavin bulunuyorlardı, sayısı 5×00'ü bulan bu talebe maarif vekâleti tarafından Daru'l Fununda açılan ilâhiyat fakültesine nakl olunmuştur.

Fakülte, 1340/1924 yılı Mayıs bidayetinde küşadı yapılmıştır. İlâhiyat Fakültesinde okunacak dersler şunlardır.

Tarih-i Fıkıh, Hadis Tarihi, Kelâm Tefsir, Tasavvuf, Din-i İslâm, Türk Tarih Dizisi, İslâm Bediyyatı, Felsefe-i Din, Akvam-ı İslâmiye etnoğrafiyesi, İslâm mezhepleri, Tarih-i edyân, Arabi ve Fârisi (9).

Şer'iyye vekâleti lağv edildiği sırada Maarif Vekili Adana meb'usu İsmail Safa Bey bulunuyordu. Mülga vekâletin umum Müdürü Aksekili Ahmed Hamdi Efendi ile temasa geçerek tedrisat heyetini olduğu gibi maarife alacağını söylemişti. Fakat beş gün sonra istifa etmesi üzerine yerine gelen Vasıf Bey, Tevhid-i tedrisat kanunu minasebetiyle bütün vilâyetlere aşağıdaki tamimi telgrafla yapmıştır.

Meclis-i Âlinin 3 mart 1340 tarihli kanunun Tevhid-i Tedrisat esasına tevfiikan mevâd-ı atıyeyi hemen tatbik edilmek üzere tamimen tebliğ ederim.

1) Devletin bütçelerinde ve teşkilâtta kadrosu Heyet-i talimiyyesi, programları mevcut ve muayyen olmayan medaris-i ilmiyyenin devam-ı tedrisatın müsaade edilemez. Binacnaleyh bu emrin vurudu ile beraber vilâyetinizin merkez, kaza ve köylerinde mevcud olan bu gibi medreseler hemen sed edilecektir. Bu medreselerde mevcut olan talebe o mâhallin ibtidai mekteplerine yahud lise ve idadilerin kısm-ı ibtidailerine behemehal nakl olunacaktır.

2) Bu medreselerin müderrisleri arzu ettikleri takdirde mekteplerimizde ulum-i diniyye muallimliğine tayin edileceklerdir.

3) Memleketin ibtidâi tedris ve tenbiyenin ancak maarif mekteplerinde temin edilmesi son kanununun icabatından olmakla eski daru'l hilâfe medreselerinin ibtidâi mekteplerimizin sınıflarına tekabül eden ihzarî kısımları ilga edilmiştir. Buradaki talebe mahalli ibtidai mekteplerine yahud lise ve idâdi kısm-ı ibtidailerine behemehal nakl edilecektir. Bu sınıfların muallimlerinden şerait-i kanuniyyeyi hâiz olanlar ibtidai mekteplerinde tanzif edileceklerdir.

4) Eski daru'l hilâfe medreselerinin ibtidâ-i hariç ve dahil kısımları son kanunun dördüncü maddesine tevfiikat imam ve hatip yetiştirilmek üzere vekâletin idaresi altında ifa edilmişlerdir. Ders programları ve kadroları derdest tebliğidir. İsimleri buldukları mahallin isimleri-

(9) 1340 - 1341 ders yılı. Devlet salnâması.

ne izafetle «İmam ve Hatip Mektebi» olacaktır. Medaris-i ilmiyyenin ibtidâ-i dahil ve hariç kısımları mevcüd ise ve arzu ederlerse bunların talebesi imam ve hatip mektebine nakl edilecektir.

5 — Bu emrin hemen tabbiki ve neticesinin sur'at iş'arı mercûdur maarif vekili Vasıf.

Böylece Maarif vekili Anadolu'da mevcüd 400 küsur medreseyi lağv etmişti. Bununla da kalmıyarak sayıları 38'i bulan modern medreselerden de bazılarını kapatmıştı. Bırakılan diğer medreseler ise o vilâyetin «İmam ve hatip mektebi» adını almıştır. Dört yıl tahsil yapacak tarzda programları yeni baştan değiştirilmiştir.

Maarif vekâleti tarafından düzenlenen imam ve hatip mektepleri saat-ı dürus cedveli şöyledir: (10).

D ü r ü s	Sınıf		Sınıf	
	1	2	3	4
Kur'an-ı Kerim, Tecvid	3	3	2	1
Tilâvet	2	1	1	1
Tefsir	0	0	0	2
Hadis	0	1	1	1
İlm-i Tevhid	0	0	1	1
Din Dersleri	2	2	3	2
Ruhiyat	0	0	1	1
Ahlâk ve malumat-ı vataniye	0	2	2	2
Türkçe	5	4	2	1
Türk edebiyatı	0	0	2	2
Hitabet ve inşâd	0	2	3	2
Arabî	3	3	3	4
Tarih	2	2	2	2
Coğrafya	2	1	1	1
Hesab	2	2	1	0
Hendese		1	1	2
Hayvanat	1	2	0	0
Nebatat	2	0	0	0
Tabakkat	0	0	1	0
Fizik	0	0	1	1
Kimya	0	0	1	1
Hıfzussıhha	0	0	0	2
Yazı	2	2	0	0
Beden Terbiyesi	2	2	1	1
Y e k ü n	30	30	30	28

Aradan iki sene bile geçmeden, bu irfan müesseselerinin istikbalinden endişe duyan talebe ilâhiyet fakültesinden, imam ve hatip mekteplerinden uzaklaşmaya ve dağılmağa başlamışlardır.

En son İstanbul ve Kütahya'da olmak üzere iki imam ve hatip okulu da son mezunlarını verdikten sonra kapatılmıştır.

Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposluğu'nun iliyası ve kilisenin tertipleri

H. Fikret ALASYA

1. Kıbrıs'ın Osmanlı Tarafından Fethinden Önce Ortodoks Başpiskoposluğunun Durumu.

Osmanlı İmparatorluğunun Akdenizi bir Türk Gölü haline getirmiş olduğu tarihlerde, Doğu Akdeniz'de bulunan Kıbrıs'ta Venedik idaresi hakim bulunuyordu. Katolik kilisesi, Kıbrıs'ta bulunan Ortodoks kilisesinin faaliyetini hemen hemen durdurmuş karşısında Ortodoks Başpiskoposluğu, kurtuluş çaresini Osmanlı Sultanına, İçel beyi aracılığı ile müracaat ederek Kıbrıs'ın fethedilmesini istemekte bulunmuştu. (1) Aksi takdirde Ortodoks kilisesi ortadan kalmış olacaktı.

Kıbrıs'ın korsan Venediklilerin elinde bulunması, Osmanlı Devletinin ulaştırma emniyetini tehdit etmekte idi ve bu sebepten dolayı adanın fethedilerek korsan yatağının ortadan kaldırılması, Padişahlar tarafından düşünülmekte idi. Ortodoks Başpiskoposunun müracaatı, bu seferin yapılmasını çabuklaştırdı ve Kıbrıs 1570 - 1571 tarihleri arasında Sultan Selim II zamanında 50,000 şehit verilerek fethedilmiştir. Kıbrıs seferi sırasında Venedik'e düşman olan Ortodoks halk, Osmanlı ordusuna yardımcı bulunmuştur (2).

Osmanlı Devleti ilk iş olarak sürgünde bulunan Başpiskoposu Lefkoşa'ya getirtmiş ve Başpiskoposluk makamına oturtmuş ve Başpiskoposluk kilisesi ile müstemilâtını Başpiskoposluğa vakfetmiştir.

Osmnalılar devrinde, Başpiskopos yalnız ruhani reis olarak kalmamış, verilmiş bulunan imtiyazlara, aynı zamanda kırmızı mürekkeble

(1) Halil Fikret Alasya, Kıbrıs Tarihi, 1977, S. 52-53.

(2) İbid, S. 53.

imza atarak Bab-ı âliye dilekçe vermek hakkına sahip olan en büyük cemaat mümessili de olmuştur (3).

Başpiskoposlar, Vali'den sonra gelen en nüfuzlu insanlar olmuştur (4).

Kıbrıs'ta Osmanlı hakimiyetinin temin edilmesi, Hristiyan Avrupa ülkeleri için, Akdeniz'de son Hristiyan kalesinin çökmüş olduğu şeklinde değerlendirilmiş ve ada'nın Türk'lerden kurtarılması için tertipler düzenlenmesine başlanmıştır. İlk önce, Fransızlar ve Ruslar tarafından misyonerler yollanmıştır (5). Ortodoks halk üzerinde yapılan propaganda, 30 yıl gibi kısa bir zaman seyri içinde, tesirini göstermiştir. Türk idaresi tarafından esaretten kurtarılarak, insanca yaşamak ve serbestçe ibadet etmek imkânına kavuşmanın minnet borcunu ödeyecek yerde, Başpiskoposluk, ilk fırsatta başkaldırarak, Kıbrıs'taki Müslüman Türkleri imha ederek, adayı, tekrar Hristiyan idaresine sokmanın yollarını aramaya ve plânlar hazırlamaya başlamıştır (6). Savoy Dükü Charles Emmanuel'e 1600 yılında elçi gönderen Başpiskopos, geçen sene, Ruhani Meclis toplantısında bütün papazlara: «gizlice halkımıza tenbih edin, gelecek paskalya gününde, şafaktan üç «saat önce» Tanrıya Hamd «ilâhisi okunurken -ki o saatte Türkler uykudadır- silâha sarılmaya hazır olsunlar! «mesajını yolladığımı ve kendisi (Başpiskopos) istediği anda, Türklerin hepsi, ister Magosa'da, ister Girne'de, ister başka yerde, adanın neresinde olursa olsun, toptan öldürüleceğini» teminat şeklinde bildirmiştir (7). Kıbrıs Başpiskoposunun teklif etmiş olduğu bu plân, dikkatle incelendiği takdirde, ada üzerindeki bütün Müslüman Türklerin bir gecede toptan imha edilmesini derpiş etmektedir. Kıbrıs'ta Hristiyan halkın yüksek din adamı olan bir Başpiskopos'un bu kadar humharca bir hareketi teklif etmesi insanlık için bir yüz karasıdır. Ama bu acı gerçek, 1600 yılından beri hiçbir şekilde değişmeden Kıbrıs Ortodoks kilisesi tarafından tereddüt edilmeden tatbik edilmiştir. Haçlı seferi sürdürülmektedir (8).

(3) H. Fikret Alasya, Osmanlı Hükûmeti tarafından Ortodoks kilisesine verilen imtiyazlar, Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, 14-19 Nisan 1969.

H. Fikret Alasya, Kıbrıs Tarihi, 1939, s. 118.

Kıbrıs Başpiskoposluk Arşivindeki 1236, 1239, 1250, 1269 ve 1287 hicri tarihli 5 adet Berat

(4) Cyprus Under the Turks, s. 76-77 1287 tarihli Berat.

(5) H. Fikret Alasya, Kıbrıs Tarihi, 1939, s. 97-98

İstanbul Başvekâlet Hazine-i Evnki, Mühimne 112, s. 378; Mühimne 119, s. 310.

(6) Sir Paul Ricault, The Present State of Greek and Armenian Churches, 1679, s. 91

(7) Cyprus Under the Turks s. 17. H. F. Alasya, Kıbrıs Tarihi, 1939, s. 118.

(8) Birlik Gazetesi, 25 Ağustos 1981.

Kıbrıs Ortodoks kilisesi 1571 yılından itibaren Kıbrıs Rumlarının «Milli» bir teşkilâtı olmuştur (9) ve bu tutumunu asırlar boyunca değiştirmemiştir.

2. Megali Etniki Eteriya

Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasını ve Bizans İmparatorluğunun ihyasını tahakkük ettirmek için Dünya Hristiyanlarının bir teşkilâta balęanması, faaliyetlerin bir elden idare edilmesi, para, silâh, cep-hane vs. gibi malzemelerin temini ve Osmanlı Devletine karşı çıkartılacak olan isyanların plânlarının hazırlanarak tatbik mevkiine konması gerektiği kanaatine varılmıştır. Bu maksatla Rus Çarının yaveri İpsilanti'nin öncülüğünde 1814'de Odesa'da «Megali Etniki Eteriya» adlı cemiyet kurulmuştur (10).

Bu cemiyet, kendisine «Megali Idea» adı altında bir plân tesbit etmiştir. Bu plânın ana maddeleri şunlardır: Yunanistan'ın istiklâli, Batı Trakya, Selânik, Ege Adaları, Oniki Adalar, Girit, Batı Anadolu, Pontuş, Kıbrıs, İmroz, Bozca ada, İstanbul'un alınması ile Bizans İmparatorluğunun ihya edilmesidir (11).

Bu plânın ilk tatbikatı 1821 yılında İstanbul'da ve Kıbrıs'ta isyan çıkartma teşebbüsü şeklinde tecelli etmiştir. İstanbul'da isyan bastırılmış ve baş sorumlu olan Patrik, İstanbul'da asılmıştır. Patrikhanenin Kuzeykapısı bugün dahi kapalı tutulmaktadır. Bizans İmparatorluğu ihya edilince bu kapı açılacaktır. Kıbrıs'ta da Vali Küçük Mehmet, isyana teşvik eden Başpiskopos'u ve papazları yakalatıp mahkemeye sevk ederek idam ettirmiştir (12). Lefkoşa'da Fameromeni kilisesinin doğusunda, Başpiskopos'un başı örtülü büstü vardır. Kıbrıs, Yunanistana ilhak edilince, söz konusu büstün yerine Başpiskopos Kyprianos'un heykeli dikilecektir.

1821 İsyânını hazırlamış olan papazların asılması, dünya Hristiyan âleminde bomba gibi patlamış, papazların mallarına el konulması için idam edildikleri şeklinde, akla ve mantığa aykırı görüşler serd edilmiş-

(9) Zenon Stavrinides, The Cyprus Conflict, 1975, s. 29.

(10) H. Fikret Alasya, The Cyprus Problem, Lefkoşa 1979 ss. 4-5.
Kaynak sayı I, ss. 28-29.

(11) Cyprus Question and Greek Extermination Plans, 1977, s. 13.
H. Fikret Alasya, Kıbrıs Tarihi 1939, s. 107.
Nancy Crawshaw, the Cyprus Revolt ss. 18, 90, 364.

(12) H. Fikret Alasya, Kıbrıs Tarihi, 1939, s. 107, İstanbul, Başvekâlet Hazine-i Evraki, Mühimme, 239, s. 158.

Dr. John T. Koumoulides, Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi «tebliği» An Attempt for the Liberation of Cyprus during the Struggle for Greek independence 1821-1829, ss. 2-3, 14-19 Nisan 1969.

H. Fikret Alasya, Kıbrıs'ta 1821 isyanını tertipleyenler Türk Kültürü sayı 87 s. 207

tır. Hazine-i evrak kayıtları (13) ile aksini savunmamıza rağmen, bu menfi propagandayı yürütmeye, maalesef muvaffak olamamıştık. Ancak 1969 yılında Kıbrıs'ta toplanmış bulunan «Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresinde, 1821 isyanı hakkında bir tebliğ sunan Yunan asıllı Dr. John T. Koumouides, bizim tezimizi destekleyen vesikaları ortaya koymuş ve kendisine teşekkür etmemizi hakketmiştir (14).

Yunan - Rum ikilisi Megali Idea'dan hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Kıbrıs'ta 1931 yılında ENOSIS talebi ile isyan tertipleleyen kilise, vali ko-nağını ve kaymakamlık binalarını yakmıştır.

Kısa sürede isyan bastırılmış ve kilise £ 34345 tazminat ödemeğe mahkûm edilmiş, Yunanistan'ın Kıbrıs Konsolosu Kyrou, İngiliz ülkele-rinde görev verilmemek üzere Kıbrıs'tan ihraç edilmişti.

1931'de ENOSIS'e engel olmak için, İngiliz hükümetinin yanında yer almış olan Kıbrıs'lı Türkler, Rumlardan daha çok baskı altına alınmışlar, bayrak, çekmeleri önlenmiş, okullarda bulunan haritalar üzerin-deki bayrak ve Atatürk resimleri kapatılmıştı. Müslüman Türk halkı hafta tatilini Lefkoşa'da Türkiye Cumhuriyeti Konsololuğunda dalga-lanan Türk Bayrağını görmek için Kâbe'yi tavaf eder gibi binanın etra-fını dolaşmakla geçirmiştir. Allah kimseyi Bayrağından mahrum bırak-masın.

3. Kilise ve EOKA Teşkilâtı.

Makarios, Başpiskopos olduğu gün her ne pahasına olursa olsun «ENOSIS» i gerçekleştirmek için and içmiştir. Ancak silâhlı mücadeleye başlamadan önce, Makarios zamanın modasına uyarak, 15 Ocak, 1950 tarihinde Kıbrıs'ta bulunan bütün kiliselerde papazların gözü önünde:

Yunanistan'la birleşmeği talep ederim.

Yunanistan'la birleşmeğe karşıyım.

İmza

yazılı oy pusulalarını çizerek ve imzalayarak plebisit yaptırmıştır (15). Böyle bir plebisit'e tarihte rastlamak mümkün değildir. Esasen Maka-rios bile bu plebisit için «Neticesi önceden belli plebisit = ENOSIS — demştir. Türk Cemaati, Türkiye Hükümeti ve İngiliz idaresi böyle bir plebisti tanımamıştır.

(13) H. Fikret Alasya, Kıbrıs Tarihi, 1939, s. 107.

Mühimme, 139, s. 159

(14) H. Fikret Alasya, Kıbrıs'ta 1821 isyanını tertipleleyenler Türk Kültürü, sayı 87, s. 207, 208.

(15) Nancy Crawshaw, The Cyprus Revolt. s. 49

Zenon Stavrinites, The Cyprus Conflict, 1975 ss. 27-28.

Fakat Yunanistan ve Makarios ikilisi plebisit neticelerini Birleşmiş Milletlere götürerek adada Selfdeterminasyon yapılmasını istemişlerdir. (16). Lâkin B. M.'de alınan karar «İlgili devletlerin meseleyi aralarında, barışçı yollarla çözmesi» şeklinde alınmıştır.

Bu netice, Makarios - Yunanistan ikilisini tatmin etmemiştir. İlhak'ın ancak silâhlı mücadele ile temin edileceği kararına varan Rum - Yunan ikilisi, EOKA adlı tedhiş teşkilâtının kurulmasına karar vermişler ve 7 Mart 1953 tarihinde Atina'da EOKA andını içmişlerdir.

Makarios, EOKA tedhiş teşkilâtının eğitimi ve teçhizi için başta Mısır olmak üzere birçok İslâm ülkelerinden, maddî ve manevî destek sağlamasını bilmiştir. Başlatacağı mücadelenin gayesinin İngiliz idaresine karşı bağımsızlık savaşı olarak ortaya atmış ve Kıbrıs'ta Müslüman Türk mevcudiyetini hiçbir zaman söz konusu etmemiştir. İtiraf etmemiz gerekir ki Makarios, bu politikasında, son derece başarılı olmuştur. Bugün bile bazı ülkeler Kıbrıs'ta Türk mevcudiyetinden haberdar bulunmamaktadır.

Birleşmiş Milletlerden istediği neticeyi alamayan Rum - Yunan ikilisi, 1 Nisan 1955 tarihinde, EOKA tedhiş harekâtını başlatmıştır.

EOKA tedhiş teşkilâtının başı olan Albay Grivas, 1 Nisan 1955 günü DIGHENIS takma adı ile yayınladığı beyannamede: «Karşımızda iki düşman vardır. Birincisi İngilizler, ikincisi Türklerdir. İlk evvelâ İngilizler, ile mücadele edeceğiz. Sonra Türklere imha edeceğiz. Hedefimiz ENOSİS'tir.» demiştir. Yani 1600 yılında Başpiskopos'un Müslüman Türklere imha plânı, Grivas tarafından silâhla gerçekleştirilmek üzere, yeniden sahneye çıkmıştır.

1955 yılında elde ettiğim istihbarata göre 1960 yılında ada'nın idaresini terk etmeği plânlayan İngiliz idaresi, EOKA çeteleri ile başarılı bir mücadele yapmamış ve mahalli idareyi terk etmek için gerekçe hazırlamıştır. Kıbrıs Türk Cemaati EOKA çetelerine karşı vatanlarını, özgürlüklerini, namuslarını ve şereflerini en kötü şartlar altında savunmak için 1958 yılında TMT rumzu ile bilinen Türk Mukavemet Teşkilâtını kurmuştur. 7'den 70'e Türk Cemaati EOKA'nın en modern silâhlarına karşı direnmiş ve aslâ boyun eğmemiştir.

4. Kıbrıs Cumhuriyeti.

Müslüman Türk Cemaatinin direnişi neticesinde nihayet 1959 Zurih ve Londra Andlaşmaları imzalanarak «Kıbrıs Cumhuriyeti» nin kurulması safhasına gelmiştir. 15/16 Ağustos 1960 tarihinde ilân edilmiş

(16) Alasya, Kıbrıs Tarihi, 1977, s. 148
Armaoğlu, Kıbrıs Meselesi, s. 38

bulunan Cumhuriyet, Rum ve Türk Cemaatlarının eşit kurucu statü ile katıldıkları bir devlet sistemi olmuştur (17).

Ancak Makarios, Kıbrıs Anayasası ile Türklere tanınmış olan hakların kullanılmasına imkân vermemiştir. Makarios, Kıbrıs Cumhuriyetini ENOSIS'e giden yolda bir merhale olarak kabul etmiştir.

Müslüman Türk Cemaatının haklarını elde etmek için yaptıkları kanuni teşebbüsler'e Makarios mani olmak istemiş. Kıbrıs Anayasa Mahkemesi, Türk Belediyelerinin kurulması ile ilgili davada Türkler lehine karar verince tatbik etmemiştir. Anayasa Mahkemesi Başkanı Prof. Dr. Forsthof'u istifaya mecbur etmiştir. Bununla da iktifa etmeyen Makarios - Yunanistan ikilisi Türkleri bir gecede imha etmek için hazırlattıkları AKRITAS (18) plânını 21 Aralık 1963 günü tatbik mevkiine koymuştur.

EOKA tedhiş çeteleri ile Yunan askerlerinin müştereken giriştikleri bu hareket, 1963 «Kanlı Noel» hâdiseelerine dönüşmüştür. Türk Mücahidi ile 7'den 70'e Türk Cemaati, bu hunharca tecavüz karşısında iman dolu göğsünü siper etmiş, atalarına lâyük evlâtlar olduklarını isbatlamış ve teslim olmamışlardır. Böylece tarihe bir şanlı sayfa daha yazmışlardır.

Türkiye Cumhuriyet Hükûmetinin Garanti Andlaşmasının IV'üncü maddesine (19) dayanarak, Türk Hava Kuvvetlerine ait uçakların, 25 Aralık, 1963 günü Lefkoşa üzerinde uçuşuna emir vermiştir. Makarios, bu durum karşısında ateşi kesmek zorunda kalmıştır.

1963 Kanlı Noel olayları neticesinde Türk tarafı ada'nın idaresinden silâh zoru ile uzaklaştırılmış olduğundan dolayı, meşru Kıbrıs Cumhuriyeti fiilen çökmüştür. (20). Şimdi Rum Hükûmeti Gayrı Meşru bir hükûmettir ve Türk Cemaatını aslâ temsil edemez. Ateş kesilmiş olmasına rağmen EOKA çeteleri 26 Aralık 1963 günü Ayvasıl köyündeki bitüç Türkleri öldürüp çukura gömmüşlerdir.

Silâhlı mücadeleye devam eden Rumlar, adanın her tarafında bulunan Türk köylreine saldırmışlar 103 Türk köyünün boşaltılmasına, yüzlerce Türk'ün şehit olmasına veya kayıp duruma düşmesine, 60,000 Türk'ün göçmen hale gelmesine sebep olmuşlardır (21).

Fakat ne acıdır ki Müslüman Türk Cemaatının feryadına hiçbir Uluslararası kuruluş kulak vermemiştir.

Türkiye'den gayrı hiçbir memleket yardım elini uzatmamıştır. Türkiye'nin çıkarma yaparak Anayasa düzenini ihya etmesi müteaddit de-

(17) Halil Fikret Alasya, Kıbrıs Tarihi, 1977, ss. 160 - 168.

(18) H. Fikret Alasya, The Syprus Problem, 1979, s. 68.

(19) H. Fikret Alasya, Kıbrıs Tarihi, 1977, s. 74

(20) Zenon Stavrinides, The Cyprus Conflict, 1975 ss. 56 - 57

(21) İdid ss. 80, 81.

falar önlenmiştir. Dünyanın bu tutumundan cesaret alan Rum - Yunan ikilisi bir an önce ENOSİS'i tahakkuk ettirmek için, 15 Temmuz 1974'de Makarios'a karşı bir darbe tertipleyerek Makarios'u düşürmüş ve Cumhurbaşkanı makamına oturttuğu Nikos Sampson'a «Kıbrıs Helen Cumhuriyetini» ilân ettirmiştir (22). Bu, ismi söylememiş olan ENOSİS'ten başka bir şey değildir. Esasen Nikos Sampson da Cyprus Mail gazetesinin 17 Temmuz, 1975 tarihli nüshasında yayımlanan bir beyanatında «Türkiye müdahale etmeseydi, Enosis'i ilân edecektik demıştır.

Nikos Sampson, bu kadarla da yetinmemiş ve Paris'te bulunduğu sırada Elefteriora adlı gazeteye Şubat 1981'de verdiği bir beyanatta:

«Kıbrıs'ı Yunanistan'a ilhak etmekle kalmıyacaktım aynı zamanda bütün Türkleri de imha edecektim» demıştır. Makarios da bir konuşmasında «Türkiye Kıbrıs'a çıkarma yapacak olursa kurtaracak Türk bulunmayacaktır» demıştır. Beyanatlari teyit eden Türklerin imha edilmesi plânı Rumca el yazıları ile elimizde mevcuttur (23). Bu plânlarla hangi Rum'un, hangi Türk'ü, ne zaman, nerede, nasıl öldüreceği ve nereye gömeceği açıklanmış bulunmaktadır. Nitekim Muratağa, Atlılar ve Sandallardaki Türkler topluca öldürülüp çukurlara gömülmüştür. Türkiye 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekâtını yapmamış olsaydı bu gün Kıbrıs'ta bir tek Müslüman Türk bulunmayacaktı.

Muratağa, Sandallar, Atlılar toplu mezarların bulunması bunun açık delilleridir. Megali Idea tarihte ilk defa, Mücahit - Mehmetcik işbirliği ile Kıbrıs'ta durdurulmuş bulunmaktadır. İşte bundan dolayıdır ki Hristiyanlık âlemi, müslüman Kıbrıs Türk Cemaatına ve Türkiye Cumhuriyetine karşı bir tek cephe halinde birleşmiş bulunmaktadır. Yunanistan 1821 - 1981 tarihini taşıyan 1981 yılı takvimini «Kaybedilmiş Vatanlara dönüş» ibaresi ile yayınlamış ve bu takvimin arkasına Megali Idea'da yer alan topraklar şimdiki Yunan hudutları içine alınmıştır. Bu takvim İstanbul'dan postaya verilerek ilgili, yetkili kişilere ve kuruluşlara dağıtılmıştır. Yunanistan'ın bu hareketinin çok iyi değerlendirilmesinde mutlak bir zaruret olduğuna şüphe yoktur. Aksi takdirde kötü olaylarla karşılaşılması mukadder olur.

Sonuç :

Kıbrıs'ı fethederek Ortodoks Başpiskoposluğunu ihya etmiş olan Osmanlı Devleti, insanca olan hareketine karşılık, Ortodoks Başpiskoposlarından 1600 yılından beri daima ihânet görmüştür.

(22) Halil Fikret Alasy, Kıbrıs Tarihi, 1977, s. 180 - 181.

(23) Cyprus Question and Greek Extermination Plans, 1977

«Megali Idea» ya bağlanmış olan kilisenin Kıbrıs'ta bulunan Müslüman Türk Cemaatını toptan imha etmek plânını 1600 yılından beri hiç bir değişikliğe uğramadan her devirde, şartlar farklı olsa dahi, tatbik mevkiine koymuştur, ve koymaya devam edeceğine şüphe yoktur. Nitekim 12 Kasım 1977 günü Başpiskopos Makarios'un yerine Başpiskopos seçilmiş olan ve 13 Kasım 1977 günü Ayanni Kilisesinde taç giyen Hrisotomos yaptığı konuşmada :

«Ulusal dava olan Kıbrıs sorununun adil ve nihai bir çözüme bağlanmasına kadar mücadele bayrağını indirmeyeceğiz. Makarios'un bıraktığı bu bayrağı son zafere kadar istilâcıların çizmesi altında inleyen vatan topraklarının kurtuluşuna kadar taşıyacağım» demekle «Megali Idea»nın takipçisi olduğunu ve ENOSIS için sonuna kadar mücadele edeceğini açıklamıştır. 1821 - 1981 tarihli takvim ile Müslüman Türkler için bir alarm olması icap etmektedir. Aksi takdirde felâketin kapımızı çalması kaderimiz olacaktır. 1963 - 1974 yılları arasında tarihe kara bir sayfa olarak geçmiş olan hadiselerde çok acı tecrübeler geçiren Türk Cemaatı, Türkiye'nin garantisi altında, iki bölge, iki toplumlu, Federal Cumhuriyet sisteminden başka bir anlaşmaya kat'i olarak evet diyemez, masadan kaçmayarak bunu temine çalışmak Türk Cemaatının değişmez kararıdır. Her ne pahasına olursa olsun barış istemiyoruz. Kan dökerek, can vererek kazandığımız özgürlüğümüzü, elde ettiğimiz haklarımızı, ve kurduğumuz devletimizi yasal yollardan sonuna kadar müdafaa etmek azminde ve kararındayız.

Bu kudsî davada bilhassa Müslüman din kardeşlerimizin her türlü yardım ve desteğine ihtiyaç duyacağımız tabiidir. Geç de olsa İslâm âleminin Kıbrıs davasını anlamış olması, bu yoldaki ümitlerimizi kuvvetlendirmiştir.

Kırımî meşâ'yih, ulemâ, şuarâ, müverrihîn, etabba ve riyaziyyunun teracim-i ahval ve asarından bahistir.

KIRIM MEŞÂHIRİ

Bursalı Mehmed Tahir
Nşr. Hzr.: Hasan AKSOY

Ifade :

Osmanlı müellifleri muharrir ve müellif-i şehiri Bursalı Tahir Bey Efendi, birçok tetkikat-ı tarihiyyeden sonra vücuda getirmeğe muvafak oldukları (Kırım Müellifleri) unvanlı eserini rica ve ısrarımız üzerine naziz mecmuamıza (*) ihdâ buyurmuşlardır. Bu nüshamızdan itibaren bu emsaline nadir tesadüf olunur tarihî şâh eseri mecmuamızda neşr etmeğe başlıyoruz. Eseri mütalaa buyuracak zevat-ı kiramın bilhassa tarihe merak ve incizabı bulunan tarihçilerin eser-i mezkûrdan hadden efzûn müstefid ve memnun olacaklarını beyan etmekle kesb-i fahr eder ve bu münasebetle de muharrir ve müellif-i şehîrini tebrik eylemeyi kendimize bir vazife biliriz.

Sudi

Kırım müellifleri (*)

MEŞAYİH

İBRAHİM EFENDİ

Şârih-i fusûs (Sofya) lı (Bâli) Efendi hulefasından (Filibe) li (Nureddin-zâde) müstahleflerinden ârif ve fazıl bir zât olup (İstanbul) da (Tatar şeyh) namıyla marûf idi. (Kırım)dan avdetinden sonra (Küçük Ayasofya) zâviyesinde ihtiyac-ı ikâmetle (Fatih) cami-i şerifinde hıfzından Kur'an-ı Kerim'i tefsire başladı. (1001/1593) tarihinde irtihal

(*) (Kırım müellifleri) evvelce (Kırım mecmuası)na derc edilmiştir. Kütüphane-i sudi, İstanbul Bâb-ı Âli Caddesi, Matbaa-i Orhanlıye 1335.

(*) Kırım şîbh-i ceziresindeki (Kefe)den yetişen erbâb-ı telif (Kefevî) şâhretleriyle vebu şîbh-i cezirenin diğer kasabatından yetişen zevat (Kırımî) şâhretleriyle benâmdırlar.

ederek (Edirne) kapısı haricinde müşşidinin medfun bulunduğu (Siret tekkesi) (1) denilen mahalle defn edildi. Asarı gayr-i matbu olup ber-vec- h-i âtidir:

1 — Tefsiri- sure-i Nur

2 — Şerhu hadis-i İnnallâhe Teâla e'tâni seba'l-mesâni...

3 — Medaricü'l-meliki'l-mennân fi beyânî meârici'l-insan (Suer- tü'l-haşrin ahırındaki âyât-ı kerimenin tefsirini ve bu babdaki mearif-i sofiyye ve mükâşefât-ı gaybiyyesini mübeyyendir).

4 — Mevâhibü'r Rahman fi beyânî meratibi'l-ekvân (İsminin de- lâleti gibi tasavvufdan bir eser olup bilmünasebe Sultan Murâd-ı Sâli- sin şark seferinden de bahistir).

5 — Hâşiyetü ala'l-câmi

Mahdûm-ı âlileri (Şeyh Afifüddin Abdullah) Efendi ve tabiat-ı ş- riyyeye mâlik fazıl bir zat olup (Afifi) mahlaşlı mutasavvifâne eşarı ve Türkçe (Manzum aruz) risalesi, (Kefe) de müftülüğü vardır. Tarikat-ı halvetiyye şabatından (Gülşeni) şubesi ekâbirinden (Edirne)de med- fun hazret-i Sezâyî hulefasından (Mehmed Fakrî) Efendi de (Kırım)dan yetişen urefâ'yı meşâyihden olup ümmehât-ı kütüb-i sofiyyeden (Hâce Abdullah Ensâri-i Herevî)nin eser-i muhakkukâneleri olan (Menazili's sâirin)i vakifâne bir surette tercüme etmiştir.

SELİM BABA

Tarikat-ı Kâdiriyye kibârından ve aşıkinden bir zat olup (İstanbul) da ilkmâl-i tahsilden sonra meslek-i kudaya (kudatâ) sâlik oldu. (Bosna) kadısı iken terk-i meslek eyleyip evvelâ Şeyh Mehmed Efendi isminde bir zâta intisab eyledi ve müşşidinin vefatı cihetiyle gördüğü mânâ üze- rine (Kesriye)de meşâyih-i Kâdiriyye urefâsından (Hüseyn) Efendi'- den tekml-i tarikat ederek (Köprülü)de irşâd-ı talibine başladı ve (1170/ 1757) tarihlerinde irtihal eyleyip binasına muvaffak olduğu dergâha defn edildi. Asarı gayr-ı matbu olup bervec- h-i zâdır.

1 — Bürhâni'l-arîfin: Etvar-ı sülûk ve ahval-i aşkıdan bâhis (12) fasl üzere mürettep Türkçe bir eser olup arasına âşıkâne ilâhiyâtını da câmidir.

2 — Miftâhul-müşkilâti's-sâdıkin ve adâbu tarîki'l-vâsılın: Bu da Türkçe tasavvufi bir eser-i ârifânedir. Ebyât-ı âşıkânelerinden :

(1) Edirne kapıda halk arasında Sır Tekke ismiyle maruf olan tekke. Tekke, bugün de halen mevcuttur ve tarikat-ı halvetiyye-i Ramazanîyye-i cerrahiyyedendir. Tekkenin ilk şeyhi Sertarîk-zâdedir.

Aldı aklın cümle varın bu Selim-i divânenin
Varlığın cümle anındır ben annın bürhanıym

Gitti kesret oldu vahdet cümle âlem serbeser
Mahv olup suretle esmâ cana yirdüm ben bugün

HAYDAR-ZÂDE MEHMED FEYZİ EFENDİ

Tarîk-ı halvetiyye meşâyihinden ve fuzalâdan bir zât olup (Kefe)-
lidir. İkmâl-i tahsil ve tefeyyüzü (İstanbul)dadır. (1055/1645) tarihinde
irtihal eyledi. Asârı gayr-i matbu ve isimleri âtide münderiştir.

- 1 — Ravzatu'l-ibâd: Hadis-i erbaîn şerhidir.
- 2 — Risale fi hakkı'l-hamr: Hamrın esbâb-ı hurmetinden bahistir.
- 3 — Risâle fî cevâz-ı deverân-i sofiiyye.
- 4 — Hadâiku'l-ahyar fî hakayıki'l-ahbâr: (20) hadika üzere mü-
rettep ahlâk ve mev'izadan bâhis olup tarih-i te'lifi (1053/1643) dür. Bir
nüshası (Kılıç Ali Paşa) kütüphanesinde vardır. (Kırım) hakkında bir
tarihçesi de olduğu (Gülbin-i hânân) mukaddimesinde mezkûrdür.

HÂMİD - BİNEVA

Tarîk-i halveti meşâyihinden ârif bir zat olup (İstanbul) da tekmil-i
sülûkdan sonra memuren li'l-irşad bulunduğu (Tekfur dağı)nda (1185/
1771) tarihinde rihlet ederek tecdiden binasına muvaffak olduğu dergâh
hazinesine defn edildi. Vahdet-i vücûddan bâhis (Risale-i tevhid) ismin-
deki Türkçe eser-i ârifânesi matbudur.

AHMED EFENDİ

Tarîk-ı Nakşibendî fuzalâsından muhakkık bir zattır. İkmâl-i tahsil
ve tarikat eylediği (İstanbul) da (1156/1743) tarihinde irtihal eyledi
(Ayvansaray) kurbundaki Emir Muharî Mescid-i haziresine defn edildi.
Şeyh-i kebîr (Sadreddin Konevî) hazretlerinin eccl-i âşârından bey-
nel mutasavvife meşhur olan (Miftahu'l-gayb) ismindeki eser-i gâmuzla-
rını muhakkıkâne bir surette şerh eylemiştir. Asâr-ı sâireleri olduğu an-
laşıyorsa da müttâlesına destres olunamamıştır.

HİCÂBİ ABDÛLBÂKİ EFENDİ

Meşâyih-ı nakşiyye fuzalâsından bir zât olup (Bahçesaray) ıdır.
Ulûm-ı resmiiyyeyi istilâ tarihi olan (1188/1774) de (Amasya) ya hicre-
tinde (Ürgübi Hacı Ahmed) Efendiden istimâl eyledi. (1238/1823) tari-

hinde irtihal eyleyüp (Amasya) ya bir saat mesafede (Zire) nam mahal-
de küşâdına muvaffak olduğu dergâh hazînesine defn olundu. Asârı
gayr-ı matbu ve bervech-i âtidir.

1 — El-Ebkiretü'l-mü'telifeti fi şerhi emsileti'l-muhtelifi: Meşhur
emsile-i arabîyyenin mufassal surette lisân-ı tasavvufîle şerhidir ki bir
nüsha-i nâdiresi kütüphane-i âcizîde mevcuddur.

- 2 — Bâde-i kevser
- 3 — Hediye-i hilâl
- 4 — İnâs ve'l-istinâs
- 5 — Nîkât-ı tevhîdiyye
- 6 — Bâde-i fakr u fenâ
- 7 — İkâzu'n-nâim
- 8 — Tarifu'l-insan

ÜLEMÂ

MEVLÂNÂ ŞEREFÜDDİN B. KEMAL

Eâzam-ı ulemâdan bir zât olup beynel fukahâ (Şarîhu'l-menar) şö-
retiyle benâmdır. İkmal-i tahsili fakîh-i meşhur (Hafızuddin Mehmed
Bezzâzî) dendir. (Kırım) dan (Bursa) ya hicretinde (Sultan Murad-ı sâ-
nî) tarafından mazhar-ı izâr ve tevkîr olarak tedrisata başladı ve (847/
1443) târihinde irtihal ederek (Emir Sultan) hazretleri civârına defn
edildi. Zamanımız teracim-i ahvâl-nüvislerinden (Edirne) li (Bâdi) Efen-
di merhumun (Riyâz-ı belde-i Edirne) ismindeki eserinde (Edirne) de
vefat ederek (Zindan altında) (Tatar han) kabristanında (Elmakâm)
namıyla maruf mahalle defn edildiği muharrerdir.

Usûlî fıkıhdan meşhur (Menar) ı gâyet mudekkikâne bir surette şerh
etmiş ve kütüb-i fıkhiyyeden bazılarına vâkıfâne talikât yazmıştır. Bu
şerhin müellif yazısıyla olduğu bazı kıraatla anlaşılan bir nüshası (Kü-
çük Efendi) kütüphanesinde vardır.

MEVLÂNÂ SEYYİD AHMED B. ABDULLAH

Pâdişâh-ı kadr-dân Fatih Sultan Mehmed Han'ın mazhar-ı hürmet
ve iltifatı olan efaham-ı ulemâ ve erbâb-ı tahkîkten bir zât-ı âlidir. Asâr-ı
fâzilânelerinin tabına himmet olunamadığından siyt-i fazileti intişar ede-
memiştir. (879/1474) da (İstanbul) da irtihal eyleyüp oğlu (Muh'yiddin)
Efendi'nin (Ağa yokuşu)nda bina ettiği cami-i şerîf sâhasına defn edil-
di. Ahiren vefat eden oğlu da yanında medfundur.

Asâr-ı muhak্কıkâneleri :

1 — Hâşiye-i tefsir-i Beyzâvî : İsmi (Misbahu'l-ta'dil fi keşfi envari't-tenzil) olup bir nüshası (Üsküdar) da (Atlama taşı) nda (Selim Ağa) kütüphânesinde (Atik Vâlide Sultan) dan menkul kitaplar meyanında mevcuttur.

2 — Şerhu miftâhi'l-gayb: Bazı karaine göre hatt-ı dest-i âlileri olan bir nüshai-krıymetdârı mezkur kütüphaneyi tezyîn eden kitaplar meyanındadır. (874/1470) tarihinde telif olunduğu hâtimesinden anlaşılan bu eser-i dakîk bilvücûh şayan-ı tedkik ve istifâdedir.

3 — Şerh-i Gülşen-i râz: Ekâbir-i mutasavvifeden (Şeyh Mahmud Şebisterî) nin meşhur-ı âfâk olan eserinin Farisil ibare şerhidir ki (879/1474) de (İstanbul) da ikmâl edilmiş olup bir nüshası (Ayasofya) kütüphanesinde mevcuttur.

4 — Hâşiye-i şerh-i akâid

5 — Hâşiye-i telvih

6 — Şerhu lübbü'l-lübab: metn-i eser meşahir-i nühhâtndan (Seyyid Abdullah nakre-kâr (2)) ındır.

7 — Hâşiye-i mutavvel: İsmi (Muavvel) dir.

(Künhü'l-ahbar) da (Bursa) da medfun olduğu mukarrerse de mev-suk değildir.

Sahîb-i terceme (Mevlânâ-yı Kırîmî) nin edebiyata olan vukuf ve in-tisabları ve Fatih hazretleri ile mukarrabîni bulunan zevatı fâzıla ile mü-şâareleri ve memalik-i Osmaniyyeye keyfiyyet-i nakli zamanımızın güzî-de ve mutetebbî' erbab-ı ilm ve kaleminden Diyarbakırlı (Ali Emirî) Efendi hazretlerinin neşr buyurmakta oldukları (Osmanlı tarih ve edebi-yat mecmuası) nin üçüncü adedinde müdekkikâne bir surette bast-ı ma-kâl edildiği cihetle bu bâbda tafsilât arzu edenlerin nussha-i mezkûreye müraca'at buyurmaları lâzım gelir.

HÜSEYİN KEFEVİ

Fuzalâ-yı üdebâdan bir zât olup istikmâl-i taallümü (İstanbul) da-dır. Devr-i medarisle (Mekke-i mükerreme) mollalığına nail olarak (1010/1602) tarihinde mâzulen (Mekke-i mükerreme) de irtihal eylediği (Şa-kâyık) zeyli (Atâî) de münderiç ise de (Riyaz-ı belde-i Edirne) de hitam-ı memuriyetini müteakip müderrislikle (Edirne) ye geldiği ve biraz sonra vefat ederek zehr-i mâr câmi-i şerif haziresine defn edildiği muharrerdir. Ahiren ziyaret ettiğim seng-i mezarında (Sultanü'l-müellifin Kefevî Hü-seyin Efendi 1010) ibâresi menkûşdur. Tab'ı mizah-ı edibâneye mâil idi.

(2) Oymacı.

Bir nüshası (Hamidiye) kütüphanesinde mevcut olan (Bostân-ı efruz-icinân) isimdeki (Gülîstan) şerhinin mukaddimesinde terceme-i halinden ve bazı âsârından bahs ediyor. Asârı gayr-i matbu olup ber vech-i âtidir.

- 1 — Şerh-i Buhari-i şerif ilâ hadisi gasil
- 2 — Şerh-i Müslim-i şerif ilâ msf
- 3 — Şerh-i divan-i Hafız
- 4 — Şerhu lâmiyeti'l-acem
- 5 — Râz-nâme fi menakıbi'l-ulemâ ve 'l-meşayih (Bir nüshası He-kimoğlu kütüphanesinde mevcuttur). Bir de (Sevanihu't-tefe'ül ve levâ-yihu't-teveffül) isminde (Falnâme) si vardır ki kısm-ı azamı (Hafız Şi-razi) divanından edilen tefe'ülâttan ve bunlara dair zârifâne hikâvattan bâhistir. Bir füşhası Aşir Efendi kütüphanesinde.

Ebyâtından : Mezâk ehli lebin yad etse tûti kandi vasfeyleyler
Acebdir hal-i âlem bilmeyen söyler bilen söyler
Masariinden : Elinle ettiğin hayrı dilinle eylemeyi zayı

EBU'L-BEKÂ MUHİBBÜDDİN EYYÜB KEFEVİ

(Kefe) müftüsü (Şerif Musa) Efendinin mahdum-ı faziletmeni olup niyabetle (Kudus-ı şerif) vesair yerlerde bulunduktan sonra (İstanbul) a avdetle (1094/1683) tarihinde irtihal eyledi. (Eyyüb Sultan) türbe-i şerifesi ittisalinde medfundur. Müellifât-ı fâzılânelerinin en meşhuru sadece (Külliyat-ı Ebu'l-Bekâ) ismiyle mütearif (Külliyât-ı ulûm-ı Ebi'l-Bekâ 'âla vefk'l-lüğa) namındaki eseridir ki nev-ammâ felsefe-i luğaviyyeden bahis ve ümmehat-ı kütüb-i lügâttan ma'dud ve matbudur. (Muhtasar Külliyat-ı ebi'l-Bekâ) ismiyle telhis edilen yazma bir nüshası vaktiyle fihristü'l-kütübü taraf-ı âciziden tertib ve tasnif olunan (Manastır) kütüphanesinde vardır. Asâr-ı sairesi âtide münderiçtir.

1 — Tuhfetü's-şâhân: İlm-i fıkıhdan Türkçe kıymettâr bir eser-i matbudur.

2 — El-İkdu'l-ferid: Ülemâ-ı Arabdan (İbni Abdırabbihî) ile (Melikü's-said) in de ilm-i muhazarâttan bu isimdeki eserleri matbudur.

3 — Hâşiye-i vaziye: İlm-i vaziyye (2) den bir hâşiye-i makbule olup gayr-i matbudur.

4 — Kitabu'l-bityân (1) fi irabi'l-Kur'ân

(1) Bu kelime beyan veya tıbyan olması...

(2) Etimoloji.

(1) Medrese tahsilini medrese sırasına göre tamamlamış (en aşğı seviyeden başlayıp en yüksek seviyede bulunan medreseyi sırayla okumak.)

BABA KÜŞİ ABDURRAHMAN EFENDİ

Müfessir ve fakih-i meşhur (Ebu's-suud) Efendi tilmizlerinden fâzil bir zât olup tekmil-i nüsahtan (1) sonra vatani olan (Keefe) müftülüğüne tâyin olundu. (983/1575) tarihinde irtihal eyledi. İlm-i fıkhıtan gayri matbu (Bostani- Şakâyk-ı numan) isminde bir eseri vardır. Mahdumu (Mustafa) Efendi de maarifmend bir zât olup (Nizamu't-tevarih) i (Enisül-mülük) ismiyle terceme etmiştir ki bir nüshası (Hamidiyye) kütüphanesinde mevcuttur.

Tefsir-i Kâdî muhaşşilerinden Muhammed b. ile (Akva-mul-vesâil fi terücemti's-şemail) muharriri (Lutfullah) Efendiler de (Kırım) dan yetişen fuzalâdandırlar.

MEVLÂNÂ RÜKNEDDİN AHMED B. MUHAMMED

Sabiku't-terceme Mevlâna (Şerefüddin) in ahass-ı telâmizinden ve efahim-i ulemâdan bir zât olup üstadının eserine tebaiyyetle neşri ilm ve te'lif-ı âsâr ile imrâr-ı hayat eyledi. Meydane getirdikleri (Buhari-i şerif) şerhi fazl u kemâlinin bürhan-ı celîsidir. Bağında ra'ş'e olmakla mürteas lakabıyla maruf olan bu zât (Kırım) da otuz sene kadılıkta bulunduktan sonra (Kahire) ye gelmiş ve burada (Daru'l-adl) a müfti olmuş ve (Camii'l-ezher) ve diğer mahallerde tedris-i ulum eylemiştir. (883/1478) de burada irtihal etti. (Buhâri) şârihlerinden (Aynî) nin şimalî beldelerde kendilerinden istifade ve istifazâ ettiğini söylemiş olduğu meşâyhin biri ve belki birincisi bu zâttır.

ABDULLAH EFENDİ

Ülemâdan ve meşahir-i hattâtından bir zâttır. İlm ile sanatı hattı (İstanbul) da tahsil etti. İki makale bir sâniha üzere müretteb sanat ve kavaid-i hatta dair Türkçe gayri matbu bir eseri vardır. (1067/1657) tarihinde irtihal eyledi. (Edirne kapısı) haricinde (Eyüb) e giden cad-denin (Mustafa Paşa) dergâhına dönen yolun sol tarafında medfundur. Esâtize-i ilm-i hattan madüddür.

REŞİM AHMED EFENDİ (KIRIMI - ZÂDE)

Fuzaladan ve ilm-i fıkıh mütehasşislerinden olup (Kırımî-zâde Mehmed) Efendi'nin mahdumudur. İkmâl-i tahsilden sonra meslek-i mevaliye sülûk ederek (Diyarbakır) mollası ve bitterakki evkaf müf-

tüsü oldu. (1279/1862) tarihinde vefat ederek (Fatih) cami-i şerifi hazinesine defa edildi. İlmî fıkıhdan (Kırımı-zâde mecmuası) ismindeki eseri matbu ve meşhurdur.

ABDÜSETTAR EFENDİ

İlm-i fıkıhdan ihtisası müsellem bir zattır. Müddet-i medide (İstanbul) mekâtib-i âliyesinde (Fıkıh) tedris eyledi ve (1304/1887) tarihinde ifa-yı hacc-ı şerifi müteakip (Taif) de irtihal etti.

Asârlı matbuası :

- 1 — Teşrihu'l-kavâidî'l-küllîye fi ahkâmî'l-feriyyeti'l-ameliye.
- 2 — Medhal-i fıkıh
- 3 — Şerhu kavâidî'l-mecelle

HABİBÜDDİN ALİ EFENDİ

Fuzalâ-yı ümmetden bir zât-ı maarif-simât olup telife muvaffak oldukları (Levayihu fâike ve alâiku râika ale'ttefsir ve'l-hadis ve 'l-fikh ve'l-ferâiz) ile (Tasrîh) ismindeki (Telvih) haşiyesi derece-i fazl-u-ke-mâllerinin şahid-i âdilidir. Bir de (Tuhfetu's-Sultân) isminde bir eseri vardır.

FERRUH İSMAIL EFENDİ

Teceddüd-perver, mütefekkir, fazıl bir zâttır. Kethüdâ-zâde Şânizâde vesaireden mürekkeb (Beşiktaş) semtinde teşekkül eden gayr-i resmî ve hususî encümen-i danışın azâ-yı fâzlesinden idi.

Bu encümen ile azâ-yı kıramı hakkında (Cevded) tarihi ile Kethüda-zâde tilmizlerinden mûsika-i hümayûn Farisî muallimi Emin Efendi'nin (Menâkıb-ı Kethüdâ-zâde) ismindeki eseri- matbûunda tafsilât-ı lâzime münderiçtir.

(Mübârek âdem idi göçtü Ferruh) mısırâmın delâleti olan (1256/1840) tarihinde irtihal eyledi. Yıldız sarayının Ortaköye mülâsık cihe-tinde âsâr-ı cüziyyesi müşahede olunmakta bulunan kabristana defn edildiği ve seng-i mezârında: (Âlim-i âmîl, fâzıl-ı kâmil, Ferruh İsmail Efendi'nin kabridir) ibaresinin menkûş olduğu (Menâkıb-ı Kethüdâ-zâde) de muharrerdir. âsâr-ı fâzılânesi :

- 1 — Tefsir-i mevâkıb: Münakkah ve matbû Türkçe bir tefsir-i şeriftir. Hatt-ı destiyle muharrer nüsha-i vefisesi kütüphane-i umumîdedir.

2 — Manzum mesnevi-i şerif tercemesi: Mesnevi-i şerifin cild-i sa-
biî zannıyla ve şâir-i meşhûr (Kahifî) ye zeylen manzum yedinci cildi
tercemesidir. Tabiât-ı şâirâneye de mâlik idi.

Masâriinde :

Bugün şâdım ki yâr ağlar benimçün

KEFEVİ MEHMED EFENDİ

Ulûm-ı Arabiyye'ye vukufu müsellemler fuzalâdandır. (İstanbul) da
istikmal-i feyz-i ulumdan sonra meslek-i kuzayâ sülûk ederek (Medine-i
münevvere) badehû (Kudüs-i şerif) ikadısı tayin edildi. Ve (1168/1755)
tarihinde burada irtihal etti. Asâr-ı fâzilânesi :

- 1 — İsbât-ı vacip
- 2 — Hâşiye ale'l-Hayalî
- 3 — Hâşiye alâ şerh-i Isâm
- 4 — Hâşiye ale'l celâl
- 5 — Hâşiye-i lâri
- 6 — Hâşiye-i Mirza Can
- 7 — Şerh-i Binâ
- 8 — Şerh-i emsile
- 9 — Hâşiye ale'l-Hüseyniye

ABDÜNNÂFİ EFENDİ

Ülemâdan (Abdülveli) Efendi'nin mahdûm-ı fezail-mendi olup (Kı-
rım) ıdır. İkmal-i tahsil ve tefeyyüzü (İstanbul) dadır. Ulum-ı mürette-
beden ilm-i fıkha intisabı ziyâde idi. (1115/1704) Ramazan'ında irtihal
ederek Emir Buharî'ye defn edildi. Mufassal (Mültekâ) verhi ve kütüb-i
mütedavileden bazılarına havâşisi vardır.

MEVLÂNÂ RECEB B. İBRAHİM

İlm-i kıraat-ı Kur'ân mütehasşislerinden ve ekâbir-i ulemâdan bir
zât olup neşeti (Kırım) dandır. Vatani ulemâsından tahsilini bade'l-ik-
mal (Sivas) a rihlette esâtize-i ilm-i kıraattan (Şeyh Mehmed Şemsed-
din b. Mahmud Habbâzî) den seba ve aşere ve takrîb âhz ederek (Kas-
tamonu) ya badehu (Bursa) ya azimet ve burada ihtiyâr-ı ikâmetle
(Şeyhü'l-kurrâ) oldu. Ve (795/1393) tarihinde irtihal eyledi. Efadıl-ı
ulemâdan seriü'l-istihzâr bir üstâd-ı ilm olduğu (İmam Cezeri) nin gay-
r-ı matbu (Tabakatu'l-kurrâ) sında münderiştir. Talim ve takriri tela-

mizi tarafından zabt ve kayd edilmiştir. Meşâhr-i kurrâ'dan (Kastamonu) lu (Cibril) Efendi, sahib-i tercemeden kıraât-ı seb'a tahsil etmiştir.

Tercüme-i hali (Tabakatü'l-kurrâ) da muharrer (Emir b. Osman Sûfî) de (Kırım) dan yetişen esâtize-i ilmi kıraâttan bir zât olup (730/1330) küsür tarihlerinde (Şam) da irtihal eyledi. Kâdiyu'l-kudât (Celaleddin Kazvinî) ile muhadenet-i tâmmesi var idi. İlm-i kıraâtı (Ebü Bekir Tunusî) ve (İbrahim b. Gali'l-bedevî) ve (Ahmed b. Cebbâre) den ahz etti.

ÖMER B. SÂLİH EFENDİ

Fukahâdan bir zât olup (Kırım) ıdır. (Tuhfetü'l-fetâva) ismindeki eseri ilm-i fıkıhdaki ihtisasına şâhid-i âdildir. (1159/1746) tarihinde irtihal eyledi.

ŞUARA

HALİM GİRAY

Sultan Selim-i sâlis devrinde (İstanbul) a gelerek üdebâyı asr ile kesh-i ülfet eyledi. Bir müddet sonra (Bahadır Giray) maiyyetinde (Kalgaylık) pâyesi ile tayin olunarak (Kırım) a azimet ve badel musâleha (İstanbul) a avdetle (Çatalca) da ihtiyâr-ı ikâmet etti. (1239/1824) tarihinde irtihal eyleyüp (Ferhad Paşa) câmi-i serif haziresine defn edildi. Hâkimâne ve âşıkâne eşârı vardır. Divânı matbû olduğu gibi (Kırım) hanlarının teracim-i ahvâlinde bahis (Gülbin-i hânân) ismindeki eser-i kıymetdârı da (1287/1870) tarihinde (Matbaa-i âmire) de tab olunmuştur. Bu eser münderecât-ı esâsiyyesi bir çok tarih kitapları tetebbu olunarak tenvîr ve izah edilmek şartıyla ve (Gülbin-i hânân yahud Kırım tarihi) ismiyle (1327/1909) tarihinde (Kırım) ın mütefekkir gençlerinden (Osman Cûdî) Efendi tarafından tab edilmiştir.

Ebyâtından :

çeşm-i hakk binde ağyâr- ile yâr ikisi bir
Bağ-ı tevhidde zîra gül-ü-hâr ikisi bir
Merhem-i bihbûd-ü-vaslınla tabibim kıl deva
Mübtelâ-yı derd-i hieran olduğum bilmez misin
Dilber tecahül itse becâdır rakîbden
Olmaz gedayı dehre şeh-i âlem âşına

Masâriinden :

Ehl-i tevhidde yok ikilik Allah bir
Allah'ı seversen beni söyletme gamım var
Müdârâ eylemek lâzım imiş ağyâra bilmezdim
Dâd elinden gönlümün feryâd elinden gönlümün

Tercî-i bendi nakârâtı olan şu :

Çeşm-i alili hasret ile pür nem eyledim
El id-i ekber eyledi ben mâtem eyledim

beyti beynelüdebâ zeban-zeddir. (Gülbin-i hân) matlaundaki manzume-
sinden :

Gül her dem bahar-ı hamd ü senâ
Der ki Vâcibü'l-vücûda sezâ

Gülşen vahdeti mütarrâdır
Hâr ağyârdan muarradır

Etti gülzâr âlem icâd
Kıldı feyz-i rebî' ile âbâd

Hazret-i enbiyâ-yı zîşânı
Kıldı ol ravzânın nîgeh-bânı

NÜZHET EFENDİ

Erbâb-ı ilm ve kalemden bir zât olup mevliden (Sivaslı) aslen Kı-
rım'lıdır. Matbuat müdiriyyeti vesâire gibi bir hayli umûr-ı mühimme-
de bulunarak (1304/1887) tarihinde (Sivas) da irtihal eyledi. Âsâr-ı
matbuâsı :

1 — Tercüme-i izhârü'l-hak Efühim-i ulemâ-yı İslâmiyyeden (Hin-
di Rahmetullah) Efendi merhumun eser-i meşhurunun cild-i evvelinin
tercümesidri ki bi'l-vucûh şâyân-ı istifâde ve intibah bir eser-i dinidir.

2 — Muğni'l-küttâb: Kavâid-i edebiyeden bahistir.

3 — Nüzhetü'l-münşeât

4 — Muaddelü'l-implâ ve mükemmeli'l-insâ

5 — Kirli çıkı: Esâsî tarihe müstenid millî bir vakayı muşavver-
dir.

6 — Letâifu'l-muhâdarât: Gayr-i matbudur.

GAZİ GİRAY

(Kırım) girayları içinde şehâmetçe, şâirlikçe, bihakkın temâyüz edenlerdendir. Bir aralık İrânî'lere esir olmuşdu. Osmanlı ordusuna hıdemâtı sebk etmiştir. Elsine-i selâsede inşâd-ı nazm ve nesirde muktedir olup ilm-i musikiye de âşina idi. Emval-i ganaîm ile metin bir kale yaptırmıştır.

(1016/1607) de (Ak mescid) de matrûnen vefat ederek bina-kerdesi olan câmi-i şerif haziresine defn edildi.

Asârı :

- 1 — Divan: Tarz-ı marûf üzere müretteb olup gayr-i matbudur.
- 2 — Gül ü Bülbül: Sultân-ı şuâra (Fuzuli-i bağdadî) nin (Beng ü Bâde) sine nazire olup gayr-i matbudur.
- 3 — Mektûbât: Hoca Sadeddin, Ganî-zâde Nâdirî, Hüseyin Kefevî gibi fuzelâ-i üdebâ ile olan mekâtûbâtını câmi olup gayr-i matbudur.

Hamâsiyâta dair gazel-i meşhuru:

Râyete meyl ederiz kâmet-i dildû yerine
Tuğa dil bağlamışız kâkûl-i hoş-bû yerine

Heves-i tîr ü kemân çıkmadı asla dilden
Nâvek-i gamze-i dildûz ile ebrû yerine

Süreriz tîğmizin zevku safasın her dem
Sîm tenlerle olan lezzet-i pehlû yerine

Berden-î tevsen zîbâda kutas-ı dülbend
Bağladı gönlümüzü zülfle giysû yerine

Severiz esb-i hüner-mend-i saba reftârı
Bir peri-şekl-i sanem bir gözü ahû yerine

Gönlümüz şâhid-i zîba-yı cihada verdik
Dilber-i mâh-ruh u yâr-ı perî-rû yerine

Seferin cevri çok ümid-i vefâ ile veli
Olduk âşüftesi bir şûh-ı cefâ cû yerine

Olmuşuz cân ile billâh gazâyî teşne
Kanını düşmen-i dinin içeriz su yerine

Bu gazel birçok Osmanlı şuarası tarafından tanzîr ve tahmis edilmişdir ki (Plevne) şühedâsından peder-i ekremim (Üsküdar) î şehid-i said (Mehmed Rifat) Bey'in tanziri de bu meyandadır.

(Hüseyin Bedri) Paşa merhumun tahmisi (Kâfile-i şuara) da mün-deriğtir.

REZMÎ BAHÂDIR GİRAY

Selâmet Giray'ın mahdûm-ı âlileridir. Dört sene altı ay giraylık hizmetinde bulunarak ismi gibi bahadırılıkları meşhûd oldu. (1050/1640) tarihinde irtihal ederek ecdâdı türbesine defn edildi. Hakîmâne ve şairâne eşârı vardır.

Bir gazelinden :

Bu serh-i sifle-perver ehl-i tab'a cûd göstermez
Metâ-i marifet gûya ziyandır sûd göstermez

Çeker bir perde dâim dide-i hasret-nigâh üzre
Ruh-i canâna baksam eşk-i hûh-alûd göstermez

Olup seng-i havadisten şikest âyine-i tab'ım
Muradım üzre ruy-ı şâhid maksud göstermez

Tababet gösterüb her zahmuma elmâs bend eyler
Mürüvetsiz felek bir merhem-i bihbûd göstermez

Nola âteş-isr olsa sevâd-ı şî'r-i Rezmî'nin
Derûm hâne-i âteşdir amma dîd göstermez

İKİNCİ MENGLİ GİRAY

Camîu's-seyf ve'l-kalem (Kırım) hanlarından olup iki defa (Hanlık) hizmetinde bulundu, ve (1152/1739) tarihinde irtihal ederek (Bağcesaray) da ecdadı yanına defn edildi.

Bir gazeli:

Üftâde-i dâm-ı ser-i-zencîr-i cefâyız
Bir zülf-i siyahkâre kul olmaya sezâyız

Ger şah-ı serir-dâr olursa nola cânân
Gamı çekeriz biz dahı kûymda gedâyız

İtmeklik için hak-i rehin dideye sürme
Her şam u seher tâlib-i teşrif-i sabâyız

Bir pula satarsa bizi ağyâra aceb mi
Ol âfet-i gül-çehreye çün bâd-ı hevâyız

Eylerse Nevâyî nola eşârımı tahsin
Biz silsile-i hân-ı Kırım Mengli Girâyız

HACI SELİM GİRAY

Hüsn-i hizmeti meşhûd giraylardan olup sabıku't-tercüme (Rezmi Bahadır Giray) in mahdûm-ı necâbet mevsûmudur. Gazevâtından (Üsküb) civarındaki gazasını musavver şâir-i meşhûr (Öziçe) li Sâbit Efendi'nin gazânâmesinden şehâmeti rûnümâdır.

Zihî hidiv ale'l-himem ki dikkat idüb
Üç ayda iki gazâ eyledi bî-vefk-ı murad

Esince bâd-ı inâyet mehebb-i nusretten
Toz etti taburını meşkun misal-i remâd

Bucak bucak kaçırıp ol laini kahren leh
Yakub memâlikin itdi konak konak berbâd

İnân-ı azmini atf etdi sonra Üsküb'e
Elinde hançer-i nusret belinde tığ-i cihâd

Demet demet idüb a'dâyı re's-i şemsîri
Aceb ki düşdi şitâ fashna zaman-ı hasad

İdüb müeyyed himmetle ehl-i İslâm'm
Giden memâlik-i büldânın itdi istirdâd

(116/1704) tarihinde irtihâl ederek ecdâdı yanına defn olundu.

ŞERİF EFENDİ

Şaarâ-yı kuzattan bir zât olup (Tezkire-i şuara) müelliflerinden (Salim) Efendi'nin muasıdır. Mezkûr tezkirede bir gazeli münderiçtir. Bir beyti :

Fîl-mesel dehre Süleyman olsa görmez ehli- dil
Âsaf-ı bahtın yine Belkîs-i kâm-âver lâkin

LÜTFİ

Şuara-yı kuzattan olduğu halde evzâ-ı rindâneye mağlûb olarak (1110/1698) tarihinde (Kasım Paşa) semtinde ecel-i kazâyâ uğradı. Bir gazeli :

Bildik cihanda işlerimiz hep hevâ imiş
Âteş hayâlin itdiğimiz nakşmâ imiş

Mızrâb-ı dilden umma sakın nağme-i safâ
Şaz-ı felekde târ-ı emel bî nevâ imiş

Cem leymek sühandâ mecâz ü hakikatı
Mahsus-ı tab'-ı Lütfi-i Şirin-edâ imiş

EBU BEKİR RIFAT EFENDİ

Mütemeyyiz erbâb-ı şî'r ü inşâdan bir zât olup (Kırım) lıdır. Tahsil ü tefeyyüzü (İstanbul) dadır. Bazı vüzerânın divan efendiliğinde ve (1246/1830) tarihinde Necib Paşa'nın sıra emânetinde kitâbet vazifesinde hıdemât-ı hasene ibraz eyledi. Ve eda-yı hâcc-i şerifi müteakip (Medine-i münevvere) de irtihâl etdi. Matbû divanı vardır. Defeât ile maliye nâzırı olan Musa Safvetî Paşa'nın pederidir.

(Fâtin) tezkiresinde muharrer bir gazelinden:

Bir şûha gönül ver kim ola medha sezâ ol
Âlemde kerem-pîşe olan şâha gedâ ol

Dil hastası ol öyle tabib-i dil ü cânın
Ki meyleye Lokman gibi bîmara devâ ol

ŞAHBAZ GİRAY

Sâlifittercüme (Halim Giray) ın ferzend-i ercümendir. (1252/1836) tarihlerinde (İstanbul) da irtihâl eyledi. (Siret) mahlaş eşârı vardır. (Fatin) tezkiresinde münderic bir gazeli :

Aşık-ı şûride-hâliz zârdır eğlencemiz
Künc-i gamda derd-i aşk-ı yârdır eğlencemiz

Eylesen endişe yârin zülf-i pürçünin nola
Hâl olunmaz ukde-i düşvârdır eğlencemiz

Bir bölük pervâne-i bezm-i belâ vü mihnetiz
Pertev-i şem-i ruh-i didârdır eğlencemiz

Sanmasın Siret bizi elğencesiz ehl-i hevâ
Ney gibi her demde âh ü zârdır eğlencemiz

FÂZİL MEHMED PAŞA

Erbâb-ı fazl ü irfândan bir zât olup sabıku't-tercüme (Ebu'l-bekâ Kefevî) sülâlesindedir. Mevliden (Bosna) lı, pederi esbak (Sofya) kadısı (Mustafa Nureddin) Efendi'dir. Esaslı bir tahsil gördükten sonra ilmi ve kalemi hıdemât-ı devlette ifâ-yı hüsn-i hizmet eyledi. (1300/1883)

tarihinde (İstanbul) da irtihal etdi. (Sicil-li Osmanî) de Üsküdar'da medfun olduğu mezkûrsa da (Galata) mevlevîhânesi hâmuşânında defin-i hâk bulunduğu kaviiyyen mervîdir. Tarikaten (Mevlevî) dir. Feyz-i (Mevlânâ) dan hisse-yâb olduğuna mufassal matbu' (Evrâd-ı kebîr-i Mevlânâ) şerhi bürhân-i celfidir.

Mürettep divânının bir nüshası (Galata) mevlevîhânesi kütüphanesinde vardır.

ZİVER EFENDİ

Sâbıku't-tercüme (Ferruh İsmâil) Efendi'nin mahdumu olup (Elveledü sınıvı (ebîh) sırrına mazhar olmağa kesb-i istidad itmekde iken (1245/1829) tarihinde ve (20) yaşında irtihal eylemiştir.

(Fâtin) tezkiresinde münderic bir kıt'asından:

Hasretinle gerçi kaldın kaddimi hemçü kemân
Tir-i âhundan a zâlim icinâb itmez misin

ABDULLAH RÂMİZ PAŞA

Mevliden (Kırımî) olup (İstanbul) da istikmâl- ilm ü faziletten sonra hizmet-i devlete sülûk iderek muhtelif memuriyetlerde ifâ-yı hüsn-i hizmetle kapudân paşalığa irtika eyledi.

(1226/1811) tarihinde (Yer köy) civarında mağduren şehid edildi ve na's-ı mağfîret-nakşî (Yer köy) e nakl olunarak hâric kasabadaki makâbir-i müslimîne defn olundu. Mufassal tercüme-i hali oğlu (İzzet Bey) in kapudan paşaların terâcim-i ahvaline dair telif ettiği (Harita-i kapudânân-ı deryâ) ismindeki matbu eserinde münderictir. Eşârının bir kısmını hâvi olan divançesi (1263/1847) tarihinde (matbaa-i âmire)de tab' olunmuşdur. Tarikaten mevlevî, vâkıf-ı esrâr-ı Mesnevî idi. Birinci bendi matlandan :

Nevâ yok bezm-i gurbette figan ü âhdan gayri
Kime dersâz olursın nâle-i cân-gâhdan gayri

Ne hemdem var ne sâki pes dil-i gümrâhdan gayri
Hatt-ı sâgarda yazmaz hayfle evvâhdan gayri

Sefer itsem refik olmaz gubâr-ı vâhdan gayri
Firâr itsem yerim yok bezm-i şivengâhdan gayri

Bezimde lâle yok dâğı dil-i âgâhdan gayri
Gül-i ümmid virmez bûy-ı ye's-i cahdan gayri

Sorar yok hâtırım füzû ü gâm-ı cân-gâhdan gayri
Tesellî-bahş olur yok tali-i bedhâhdan gayri

Nakarat

Garibim bîkesim yokdur enisim âhdan gayri
Penâhum destgirim kalmadı Allah'dan gayri

İkinci terci-i bendinden

Sun'-ı Hâkka dil uzatma saknub nââ-be-mahal
Kat' ider hançer-i Lâ yüs'el amma yefâl

Seven Allah'ı sever filine de itme cedel
Öyle mahbûbdur ol fi'lî güzel kendi güzel

«Men arefe»-menziline sâlik isen kendine gel
Âteş-i aşkdan ister bu sefer de mes'al

Nâr-ı ışk ile yanub mahv-ı vücûd it evvel
Nûr-ı irfan-ı Hudâ sonra ider müşkil-i hall

İşk hengâmesidir şive-i takdir-i ezel
Gül güler bülbül okur girye-i nâlişle gazel

Nakarat

Kimini sevdi Hudâ kimini sevdüda kodu
Gülü arâyış idüb bülbülü gavgada kodu

KEFEVİ MEHMED ŞEFİK DEDE

Vatanında tahsilini itmamdan sonra aşk-ı (Mevlâna) ile (Konya) ya giderek feyziyâb oldu. Ve (1082/1671) tarihinde vefat eyledi. (Esrar Dede) tezkiresinde bazı eşârı münderictir. Ezcümle :

Dil-rişte-i peyvend-i hilâl olmadı mı
Şâyeste-i ikbâl ü visâl olmadı mı

Kâbil mi değil vashna irme
Ben kuluna ihsâna mecal olmadı mı

BEKÂYİ-İ KEFEVİ

İsmi (Abdülbaki) olup (Kefe) de bir hatib-zâdedir. İkmâl-i tahsil-den sonra (Mısır) a giderek pîr-i tarikat (İbrahim Gülşeni) hazretlerinden feyziyâb oldu ve tarikat-ı meleviyeyden de ahz-ı feyz eyleyüb, (Şam)

mevlevîhânesinde kârî-i mesnevî tayin edildi. Tezkire-i suara müelliflerinden (Kınal-zâde Hasan Çelebi) kendisi ile hembezm olduğunu nakl ediyor. (Esrar Dede) tezkiresinde nakaratı bu:

**Nûr-ı zât-ı Allah'a kalbin itmek istersen mahal
Sür yüzün dergâh-ı pâk-i Hazret-i Molla'ya gel**

olan bir müseddesi münderictir. (1000/1592) tarihinde irtihal eyledi. Ehl-i hal ve sahîb-i irfan ve fazilet bir zât idi.

MÜVERRİHİN :

ŞERİF MUSA EFENDİ

Sabûku't-terceme (Ebi'l-bekâ' Eyyüb) Efendi'nin peder-i fâzâldır. Ale'l-usul ikmâl-i tahsilden sonra vatani olan (kefe) de iftâ ve telifle ömür güzâr oldu. İlm-i fıkıhda ihtisası olduğu gibi ilm-i tarihe de intisabı bulunduğu bir nüshası (Müze-i humayûn) kütüphanesinde mevcut (Şemsü't-tevarih) isimindeki bir cild üzere müretteb tarih-i kıymat-dârı şâhid-i âdildir. Elvâbı bervech-i âtidir.

Bâb-ı evvel ; siyasiyyât

Bâb-ı sâni ;tevarih-i ekâbir-i beriyât

Bâb-ı sâlis ; ilân-ı mahmudât ve mezmûnat

Bâb-ı râbi ; acâib-i mahlûkât

Tarihin baş tarafındaki manzumenin matlaı

Hamd ol padişaha layıkdır

Cümle mevcuddan o faikdir

Yoğiken resm-i tavr-ı mevcûdat

Halk idüb virdi cümleye harekât

İrtihali vatanındadır.

VECİHİ HASAN EFENDİ

Divan-ı humayûn kâtiplerinden idi. Mevlidi (Bağcesaray) ise de neşeti (İstanbul) dadır. (1047/1637'den 1072/1662) tarihine kadar yazdığı tarih münakkah ve şâyân-ı vusuktur. Nüshaları (İstanbul) kütüphanelerinden Hâmidiye, Uuru Osmaniye, Köprültü, Enderun kütüphanelerinde vardır. (Ola makam Vecihî'ye Cennet-i Firdevs) mısramın nâtik olduğu (1081/1670) de (İstanbul) da irtihal eyledi. Tarihinin mukaddimesinde Sultan Murad-ı râbi' zamanında (İstanbul) a hicretini ve (Bağ-

dat) seferi esnasında kaimmakam olan Mustafa Paşa'nın vefatına kadar mühürdarlığından bulunarak bu müddet zarfında zühur iden vakayii zabt ettiğini yazıyor. Tab'ı şâirâneye de mâlik idi. Müretteb divanının bir nüshası (Enderun-u hümayun) un (Sarık-odası) kitapları arasında mevcuttur. Ebyatından:

Leb-i erbab-ı dil âlûde-i şehd-i neşat olmaz
Kaza ânı ne çâre zehr-i gamdan hisse-mend itmiş

ABDÜLGAFFAR B. HASAN EFENDİ

Fuzalâ ve müverrihinden bir zât olup âsârı gayr-i matbu ve ber-vech-i âtidir.

1 — Hadis-i erbain şerhi: Tarz-ı marûf üzeredir.

2 — Mecmûa: Muhtelif mesâil-i fıkhiyyeden bahis, kıymet-i ilmiyyeyi hâiz bir mecmûadır.

3 — Umdetü'l-ahbârî'l-mütenevvîa: Kırim giraylarının ahvâlini hâvi (329) sahifedeni mürekeb bir tarih olup hatt-i destiyle muharrer nüshası (Esad Efendi) kütüphanesinde dir. Tarih-i telifi (1157/1744) dir.

NURİ BEY

YÜZBAŞI OSMAN NURİ BEY

Muharririn-i askeriyyeden tarih-şinas ve lisân-âsa bir zât olup tevel-lidü (İstanbul) da, pederi (Kırım) ıdır. Mekteb-i harbiyyeden neşetinden sonra mekteb-i mezkûrda mualimlik mesleğine dahil oldu. Genç denecek bir yaşta iken (1327/1909) tarihinde irtihal ederek (Edirne kapısı) ha-ricinde ailesi kabristanına defn edildi. Fransızca ve Almanca'dan hak-kıyla tercemeye muktedir idi. Asâr-ı matbuası: 1 — Abdülhamid'in ha-yât-ı siyasiyye ve hususiyyesi: Üç cilden ibaret bu eserin nisfını neğr ittiyse de vefat-ı dolayısıyla nisf-ı âhırı hukuk-perver rüfekâsından mü-verrih-i şehir (Ahmed Refik) Bey tarafından ikmal edilmiştir.

2 — Karadeniz ve boğazlar meselesi

3 — Piyâde talimnâmesinin izâhı

4 — Bölük maharebesi

MAHMUD B. SÜLEYMAN KEFEVİ

Sultan Süleyman-ı Kanunî devrinde İstanbul'a gelerek tefeyyüz ey-leyen bir fâzıldır. Arabiyü'l-ibâre ve gayr-i matbû' (Ketâibü a'lâmi'l-ahbar min fukaha mezhebin-Nu'mani'l-muhtar) ismindeki eseri ulemâ-yı

Hanefiyye'nin teracim-i ahvaliyle bazı asarın esamî ve parçalarını cami'dir ki terüçim-i ahvali ile müstegil zevata ve okutduğu kütüb-i fıkhiyyenin müelliflerini de bilmek isteyen ulemâya lüzumlu ve mufassal देनेcek derecede eserlerden olup sadece (Ketâib) ismiyle de mezkûrdur. Lisân-ı Arabî'de de kâtib ve şair idi. Bu eserinden başka bazı resâil ve talikatı da vardır. (997/1589) tarihinde (İstanbul) da irtihal eyledi. (Ketâib) in nüshaları (İstanbul) kütüphanelerinin birkaçında mevcuttur.

RAHMİ EFENDİ

VAKA-NÜVİS MUSTAFA RAHMİ EFENDİ

Şuara ve müverrihinden bir zât olup (Bağçasaray) lıdır. tezâkir-i suaradan (Ramiz Efendi) tezkiresinde Akkırman'lı olduğu muharrerse de mevsûk değildir. İkmâl-i tahsil ve tefeyyüzü (İstanbul) dadır. Hizmet-i devlete sülûkundan sonra bazı memuriyetlerde bulunarak (1160/1747) tarihinde taraf-ı Devlet-i Osmaniye'den nâme-i hümayûn ile sefir-i (İran) tayin olunan (Kesriye) li hacı (Ahmed Paşa) maiyyetinde (İran) a gidip geldiği için vakayi-i resmiyye ile (Üsküdar) dan itibaren kat' ittikleri merâhilin ahvâl ve evsâfını ilâve iderek mülkemmell bir (Sefaretnâme-i İran) kaleme almıştır. Müretteb divançesi de vardır. Her ikisi de gayr-i matbudur. (1164/1751) de matûnen vefat eyledi. (Edirne kapısı) haricinde medfundur. Eşârı hekimânesinden:

Şeb mahv olup hemîşe necm-i seher doğar

Encâmı inhizamda mihr-i zafer doğar

Âbisten safâ vü kederdir leyâl hep

Gün doğmadan meşime-i şebden neler doğar

ETİBBÂ :

AZİZ BEY

MİRALAY KIRIMI AZİZ İDRİS BEY

Hamiyyet ve kudret-i ilmiyyesini tabbın Türkçe'ye tahvili emrinde bi-hakkın isbât ile beyne'l-akran bir mevki-i mümtaz ihraz eyleyen etibbâ-yı Osmaniyye'nin ser-firâzlarındandır. (Fenn-i emrâz) ve (Fenn-i teşhis) de yed-i tûla sahibi idi. Mevlidi (İstanbul) ise de pederi (Kırım) lıdır. Mekteb-i tıbbiyede İkmâl-i tahsilden sonra (Emrâz-ı dahiliyye) ve (Fann-i kimya) tedrisiyle meşgul olduğu gibi tesis ve terkisi husunda uluv-i himmeti sebk iden (Mekteb-i tıbbiyye-yi mülkiyye) ye de müdür olmuş ve emrâz-ı dahiliyye tedrisi itmiştir. Fünûn-ı tıbbiyye ve tabiiyy-

yenin gavamuzına vâkıf olmakla beraber fenn-i lugat ve usul-i kitabet ve inşada da behre sahibi idi.

(1290/1878) tarihinde tesisine himmet eylediği Cemiyeti Tıbbiye-i Osmaniye'de irâd ettiği nutuk meşhurdur.

(1290/1878) tarihinde (38) yaşında irtihâl ederek (Edirne kapısı) haricinde defn olundu. Âsâr-ı matbuası :

- 1 — Kimya-yı tıbbî
- 2 — Emrâz-ı umumiyye

RIYAZIYYÜN :

HÜSEYİN RIFKI EFENDİ

(Kırım) müzâfâtından (Toman) beldesinden olup (Şam) valiliğinden irtihâl ederek Şeyh-i ekber Muhiddin Arabî kurbuna defn olunan Emin Paşa'nın pederidir. Mühendishânenin târih-i küşâdı olan (1210/1795) tarihinden itibaren (22) sene (Baş hocalık) unvânı ile fûnûn-ı mütenevvia tedris eyleyen mülhre-i riyaza yundandır. O zamanki muallimîn ve talebe arasında (Büyük Hüseyin Efendi) şöhreti ile benâm idi. (1232/1817) tarihinde (Medine-i münevvere) ebniye-i mukaddesinin tamirine memuren izâm olundukları zaman orada vefat eyledi. (1264/1848) tarihinde harbiyenin derslerini tensikında büyük hîmmeti görül-müştür. Âsârı :

1 — Mecmuâtü'l-mühendisîn: Bu eser hakkında askerî müzesi müdürü Ahmed Muhtar Paşa'nın (Ahvalnâme-i müellifât-ı askeriyye-i Osmaniyye) sinde izâhât-ı lâzıme vardır.

2 — Lağım risalesi: (1209/1794) da tab edilmiştir. Yazma bir nüshası da (Manastır) kütüphanesindedir.

3 — Usul-i hendese: (1212/1797) tarihinde tab' olunan bu eserin nihayetinde (Melhuzât- ve itirazât) sernâmesiyle ilm-i hendesenin keyfiyyet-i tahrir ve takririne dair kıymet-i ilmiyyey haiz bir bahis vardır.

4 — Müsellesât-ı müsteviyye: Ayrıca tab' olduğu gibi (Usul-i hendese) nihayetinde de tab edilmiştir.

5 — Telhîsu'l-eşkâl: (1239/1824) da Mısır'da tab' olunmuştur.

6 — El-medhal fi'l-coğrafya

7 — Müsellesât-ı müsteviyye

8 — Humbara cedveli

9 — Usûl-i istihkâmât

10 — Usûl-i inşâ-i tarîk

11 — İrtifa' risalesi: Arapça'dır.

12 — Feridetü'l-münîre fi ilmi'l-kürre: Arapça ve gayr-i matbudur.

— Hitâm —

Rasâil As-Sahl. b Abdillâh At-Tustarî

Dr. Yaşar Nuri ÖZTÜRK

Köprülü Ktp. No: 727

Bu arapça yazma, 12 x 22 (8 x 16,5) cm ebadında, sırtı meşin, üzeri ebrû kâğıtla kaplı, müklebi düşmüş, şîrazesi dağılmak üzere bir cilt içinde 3+242+2 varak tutarında bir mecmuadır.

Baştan eksiktir. Vikâye varaklarının sonradan, ciltleme esnasında konulduğu anlaşılıyor. Eski metin sonradan konulduğu aşikar olan rakamların 16 sinde başlıyor. Mecmuadaki öteki cüzlerin büyükleri dik-kate alınırsa baştan 15 varaklık bir kısmın eksik olduğu neticesine varılabilir.

Vikâye varak'ı 2 a'da, eserin Üsküp Kadısı Nev'î-zâde Ataullah'ın kitaplarından olduğunu dair bir kayıt bulunmaktadır.

Muhtelif yerlerde geçen Min Kelâmi Sehl veya Süile An Sehl'lerinden, eserin, Tustarî'nin sözlerinin toplanmasıyla, yahut kendisine sorulan sorulara verdiği cevapların kaydıyla teşekkül ettiği anlaşılıyor. Elsen, metnin, birbiriyle ilgisi olmayan sözlerin sıralanışından meydana gelmesi de bunu gösteriyor.

Az âharlı flihransız bir kâğıt üzerine harekeli, okunaklı bir nesihle yazılmış olan eser rutûbet lekeleri ve güve yenikleri ihtiva etmekte ve cildi de sondan dağılmış bulunmaktadır. Varaklarda 17 şer satır bulunuyor. Varak 152^b ye kadar sözbaşları yine aynı mürekkeple ve fakat büyük harfle kaydedilmiştir.

Kitaptaki cüz ve bölümler varak kenarına dikilen kırmızı iplerle belirtilmiş olup şu sırayla yer almaktadırlar:

1. cüz : ? - 3a
2. cüz : 3a - 19b

3. cüz : 19b - 40a

4. cüz : 40b - 63a

5. cüz : 63b - 78b

6. cüz : 78b - 153a

7. Bölüm (Var. 153b - 205a) : Kitabü's şerh ve'l beyân lima eşkele min kelâmi sehl.

8. Bölüm (Var. 205a - 243b) : Kitâbü'l Mu'araza ve'r redd alâ ehli'l Fırak

Varak 78b de 5. cüzün bittiği söylenmekte, fakat 6. cüzün başladığına dair bir şey söylenmemektedir.

Varak 153b - 205a arasında yer alan 7. bölümde Sehl'in sözlerinin alt tarafları (kuvvetli ihtimalle sonradan) kırmızı mürekkeple çizilmiştir.

Varak 2a ve 242b de vakıf mühürleri görülmektedir.

Burada, eserin muhtelif varaklarına (mesela, 1b, 61b, 81b vs.) serpiştirilen ve içinde bir hadis-i şerif yazısı bulunan mühürleri de hatırlatmaktayız.

Vakıf mühürleri bize, eserin meşhur Osmanlı veziri Köprülü Ahmed Paşa'nın vakfı olduğunu göstermektedir.

Cümle sonlarında yer alan noktalı dairevi işaretlerden eserin okunduğu ve mukabele gördüğü anlaşılmaktadır.

En sonda, var. 242b de, sol tarafta, tahribat dolayısıyla okunması güç bir kayıta eserin Dımaşk'da, H. 9. asrın başlarında istinsah edildiği kaydı yer almaktadır.

Baştan 3. cüzün ilk yarısına kadar sistematik bir tasnif ve tertip yoktur. Sözler rastgele sıralanmıştır. Bu kısmın muhtevasına ait bilgi vermek için bazı varaklardan, önemli bulunduğumuz sözleri naklederken bazı varakların sadece ültiva ettikleri düşünce ve istılahlara işaretle yetineceğiz.

CÜZ I (Var. 1a - 3a)

Var. 1a :

Birinci cüzün elimizde kalan kısmının ilk sayfası olan bu yüz tamir gördüğünden tam istifade edilecek şekilde okunamamaktadır. Bununla beraber burada v e r a , kanaat, tevekkül, ilim.. konularına ait sözlerin yer aldığı anlamamız mümkün oluyor.

Var. 1 b :

Bu varakta ilim konusuna temas eden sözler ağırlık taşımakta, ayrıca zikir mevzuuna da temas edilmektedir. Esasında ilim ve helal rızık konuları bütün esere hakim olan konulardır. Deneyebilir iki göz atacağımız bütün varaklarda bu ilki konuya ait bir veya birkaç söz bulabileceğiz. Bunu, daha ilk varaktan itibaren farketmek mümkündür:

— İlmî Allah için olanın kalbinden mâsivâ, ilmi âhiret için olanın kalbinden dünyaya ait her şey silinir.

— Zikrin ednası ilim, hamd ve senanın ednası şükür, taatın ednası da Allah'ın haklarını, sünnete bağlı olarak edadır.

Var. 2 a-b :

— Gıybetten kurtulmak isteyen zanlarkapısını nefesine kapat-sın. Çünkü zanlardan kurtulan tahassüs (tecessüs?) den, tahassüs-ten kurtulan gıybetten, gıybetten kurtulan günahtan, günahtan kurtulan bühtandan beri olur.

— Allah korkusunu kalbinde görmek isteyen helal rızıkta başkasını yemesin. Allah'ın rızasını kazanmak isteyen, azalarını Allah'ın nehyettiği şeylerden uzak tutsun. Meleklerin kendisine dua etmesini isteyen uzuvlarını Allah'ın razı olacağı işlerde kullansın. Bunları başaran insanla, melekler bile gururlanır ve Allah, melekleri o kula dua etmekle görevlendirir.

— Şu üç şey kulun Allah katında mevkiini kuvvetlendirir; ona fehim, zihin ve firaset gücü kazandırır: İlim, ibadet, ihlas. Şu üç şey de kulun fehim, zihin ve akıl gücünü giderir: Cehil, günah, riya.

— İlmin kemali hikmet, haşyetin kemali gizli ve açıkta günahları terkettir.

CÜZ II (Var. 3a - 19a)

Var. 3a :

— Şu yedi şey kulluğun rükünleri olup kul bunlara mutlaka sahip olmalıdır:

1. Allah'dan razı olmak.
2. Nefsten şikayetçi olmak.
3. Allah'a şükür.
4. Fâillerden istiğfar.

5. Allah'ın adlinden korkmak.
6. Allah'ın a f v ini talep.
7. Allah'ın f a z l ını unmak.

— Bütün işlerinizde ihtiyarını Allah'a bırakın; iktidarı Hz. Peygamber'e olsun. Bu hususta başarılı olanı o Allah insanlara önder kılar.

Var. 3b :

Bu varakta ilim, amel, niyyet, ihlas, havf ile ilgili sözler var. Birinde şöyle deniyor:

— Kulların amelleri, iç âlemlerindeki durumlarına göre ölçülür.

Var. 4a - b :

İlim, amel, havf, reca, ihlas, şeytan, ecel konularına temas var:

— Allah'ın da fevâidi vardır, şeytanın da. Allah'ın fevâidi ümit ve korku, şeytanın fevâidi ise hayal, gurur ve kuruntu.

— Ecel iki türdür:

1 — Ecel-i kaza

2 — Ecel-i müsemmâ. Birincisi mahdûd ve maktûd, ikincisi hükme bağlı.

Var. 5a - b :

Zikrın aksamına, özelliklerine, velayet ve özelliklerine, ilkin, akıl, hamd vs. ile ilgili sözler vardır:

— Velâyetin aslı tevhidten ibarettir.

— Müminler kıyamet günü kavrayış güçleri (: Al-fahm) nisbetinde sevaba nail olurlar. Bu güç onlara ilimleri, ilim akılları, akıl da imanları oranında verilir.

— İlim, akıl iktisabı demektir. O halde ilmi olmayanın akıl-müktesebi de yoktur. O, olsa olsa kendisi aleyhine delil taşıyan bir akla sahip olabilir. Bu akıl ise müktesep değildir; marifet hiç değildir.

— Hamd ve Mehmûd kemali şu üç şeyde: Hali bilmeye vasıta ilim, Arş'a ulaşmaya vasıta zikir, ihlas ile taat.

Var. 6a - b :

Akl, zihin, fehim, iman, amel, tedbir, ihtiyar, sünni, kaderi konularında sözler var:

— Akıl insanlara tam olarak verilmiştir. İslam ümmetinin en edna ferdi bile nefesine nasihat edip aklına uysa hem kendi kurtulur hem de zamanının öteki insanlarını kurtarır.

— İmanda Sünniler, amelde Kaderiler gibi olun.

— İşte o Kebir Karîb Munîb, Mevcûd olan Rab. Fakat insanlar ondan ne kadar uzakta...

— Allah mahlukları yarattığında onları perdelemedi. Onları perdeleyen bizzat kendi tedbirleridir. Tedbir ve ihtiyarı bırakın, yaşayışınız ferah ve tertemiz olsun. Halkın mâîşet ve hayatını zorlaştırıp çirkinleştiren tedbir ve ihtiyardır.

Var. 7a :

— İman, yakîn, günahı itiraf...dünyadan ayrıldıktan sonra hiçbir işe yaramaz. Bunların faydaları biz dünyada iken görülür

— İnsanlar imanlarıyla ateşten kurtulurlar, Allah'ın merhamet ve lutfuyla cennete girer, amelleriyle derece alırlar

Var. 7b :

Akıl, ilim, ihlas, öfke hakkında sözler vardır:

— Akıl uzuvların, kurvet uyanıklığın, dünya âhiretin aynası.

— Akıl akıllı (: Al-âkil) dan başka bir şey. Akıllı, sadece akla icabet edendir.

— Şunu anladım ki akıl Allah'ın zâtı istikametinde kullanılmaz ise er geç Allah'a düşman olur.

— Şu üç sıfat akıllı insanın sıfatıdır:

1. Halkın ahvalini teftiş etmemek
2. Kendi ahvali hususunda Allah'dan yardım dilemek
3. Hz. Peygamber'e tam uymak

— Bela ve boş lakirdi avare gezenlere musallat olur. Meşgul insan böyle şeylerden uzaklaştırıcı bir cehd içindedir.

Var. 8a - b:

Bu varakta ilim, ihlas, öfke, terbiye hakkında sözler var:

— Öfke, bedene musallat olan hastalıktan beterdir. Öfkelenen kişi hastalığın getirdiği elemiden daha fena bir eleme dıçar olur. Bundan kurtulmak için ibtilâ ehline bakıp onlara acımak lazımdır.

— İlmin çoşturduğu gazap, rahmettir.

— Halkın terbiye edici birine, mutlaka ihtiyacı vardır. Çünkü insanlar terbiye babında çok muhtelifler.

Var. 9a -b :

Rızık, helal yemek, ilim, kesb, melekler, azgınlık vs. hakkında sözler vardır.

— Halka, kendilerini haramdan müstağni kılacak geniş bir rızık lazımdır.

— Melekler ve insanlar şu dört vecih üzere yaşarlar:

1 — Meleklerle taat üzere

2 — Nebiler ilim ve v a h y e intizar üzere

3 — S ı d d î k l a r nebiye iktida üzere

4 — Diğer insanlar, âlimi, âbidi, zâhîdiyle, hayvanlar gibi yiyip içmek üzere.

— Azıp şımarana yakın, mâlâyânîye sarılana sıdk, uzuvlarını Allah'a taat dışında kullanana vera', haram olur. Bu üçünden mahrum kalan ise helake uğrar ve düşmanlar defterine yazılır.

Var. 10a -b :

Kalp, ihlas, m ü d â h e n e, m ü d â r â t, halk, bela, hatara-t'a dair sözler var:

— İbadet ihlastır. Gerisi boş.

— Göğsün civarına hakim olamıyan göğsün içine nasıl hakim olur, göğse hakim olamıyan kalbe nasıl hakim olur, kalbe hakim olamıyan gizli hazinelere nasıl muttali olur ve ittıla' elde edemeyen ümenadan nasıl olur?

— Kalabalık gaflette yaşıyor. Sıddıkların gaflete de zikre dalıp Mezkûr'u unutmaktır.

— Belanın esası havadır olup o da Allah'dandır. Kulun en esaslı fi'li niyyet ve kastı (:Al-hamm) dır. Eğer niyyetini Allah'a yöneltmişse kurtulur, aksi halde helâk olur.

Var. 11a -b :

Niyyetin değeri, nebilerin ahlakı ve isâar üzerinde duruluyor:

— Nebilerin ahlakı şu dört esasa oturur:

1 — Malda cömertlik

2 — Dinde samimiyet (:An-nasîha)

3 — İnsanlara şefkat

4 — Allahdan korku.

— Allah'ı nefesine, ruhuna, dünya ve âhiretine tercih edenler dışında her varlık Hak'ı bilmekte cahildir.

Var. 12a - b :

Tedbir, ilim, cehl, sevgi, sıdk vs. ye dair sözler var:

— Her tedbirin aslı dünyaya rağbet, her rağbetin aslı da uzun emeldir.

— Ruhun maliki zâhir, nefsin maliki sîr.

— Allah'ı seven hayatın bizzat kendisidir. "Allah'ı seven için hayat" diye bir tabire yer yok.

— Allah insanları yaratıp Hayy ismiyle dirileştirdikten sonra onları kendi cehaletleriyle öldürdü. O halde, ilimle Hayy olan diri, geriye kalanlar ölüdür.

Var. 13a - b :

Helal rızık, vera', mal ve evlada güvenmemek, suizandan kaçınmak, âlim ve ârif farkına dair beyanlar yer alır:

— Aç, sadece günahkardan olur. Tövbe ile temizlenende iman açlığı yoktur. Onda yalnız tabii açlık olabilir ki bu da bir şey değildir.

— Halimi ârif olan, halimi âlim olandan üstündür.

Var. 14a - b :

Açlık, tokluk, kelime-i tevhid, ubûdiyyet, hürriyet, tevbe, h a v f, vs. ye dair sözler var:

— Tok olduğu halde açlık, zengin olduğu halde yoksulluk, giyili olduğu halde çıplaklık endişesinden kurtulamıyanın vay haline. Böyle bir insanın kalbi gaddar, dili azgın ve insafsız olur.

— Bu yoldan asılan lâ ilâhe illellâh sırrını bilmektir.

— İçinde ubûdiyyeti gerçekleştirene dışında hürriyet bahsedilir.

— Gerçek tövbe-kâr her saat, her an, her lahza gafletine tövbe edendir.

Var. 15a - b :

— Allah kalpleri yaratarak her birinin üzerine kilit vurdu ve imanı o kilitlere anahtar yaptı. Bu kilitlerden sadece nebî, resûl ve siddîkîların kalplerinde olanları açıldı. Diğer insanların hepsi bu kilitler açılmadan dünyayı terkederler.

— Hz. Peygamber kendisine imandan sorulduğunda bâtını, İslam'dan sorulduğunda zâhîri, hem zâhir, hem de bâtın sorulduğunda da ih sanı anlattı.

— Şunu iyice bilin ki zamanımızda, ilmiyle Allah'ın dilediğini yapan âlimlere rastlayamazsınız. Bu şimdikiiler ilimleriyle ya et yemeyi, ya ri-yaseti, ya mal ve serveti, yahut da şöhreti kastediyorlar. Böylece ilk yapılması gerekeni bırakmak suretiyle âhireti dünyaya feda ediyorlar.

— İlimle hilm i birlikte öğrenin.

Var. 16a - b :

Bu varakta Sünnet ehlinin düşünceleri ve kader mevzuun-da beyanlar vardır.

Var. 17a - b :

Havf, reca, tevekkül, şavk, kurb, tedbir vs. ye ait beyanlar var:

— Havf, Allah'ın nehyettüklerinden uzak durmak, reca farzları eda etmek, muhabbet ise Sünnete iktidadır. Allah bu manada: «Deki: eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sevsin.» (1) buyurmaktadır. Şevka gelince o, işin muntehası olup kul onu tasvir edemez.

Var. 18a - b :

Eşya, sayı, tartı, ölçü, şükür ve Hz. Dâvûd'a gelen vahiyden sözeder.

Var. 19a :

İrade, kader, ilim, ulema ve amel hakkında.

CÜZ III (Var. 19a - 40a)

Var. 19b :

— Kişinin tokluk yüzünden dıçar olduğu gerrin en hafifi, Allah'ın hakkını edaya vasıta olan ilmin yitirilmesidir.

— İşin özeti şu âyette: «İyilik etmek ve fenalıktan sakınmak hususunda birbirinizle yardımlaşın; günah işlemek ve haddi aşmak husûsun-da yardımlaşmayın» (2).

— Ekmeğe aşık olan Rabb'i, paraya aşık olan dini, dünyaya aşık olan âhireti, yerin yüzüne aşık olan yerin içini sevemez.

Var. 20a - b :

Bu varakta, bazı Kur'an âyetlerinin izahlarıyla açlık, tokluk, ilim, şehvet,, yakın vs. ye dair sözler vardır:

— Şu üç şey insanın göbeğini iriletir: Şehvet, kendine aşırı dikkat, şükür noksanlığı.

(1) Kur'an-ı Kerim, Âl-İmran (3), 31.

(2) Kur'an-ı Kerim; el-Mâlde (5).2

— Allah dünyayı yarattı ve ondaki ilim ve hikmeti açlığa, cehil ve ma'sıyyeti tokluğa koydu.

Var. 21a - b :

Açlık, tokluk, sıhhat, hastalık vs. hakkında sözler yer alır.

Var. 22a - b :

Helal rızık, şükür, yalın, şehvet, peygamberlerin ve Muhammed As-habı'nın gıdalanmada dikkat ettikleri inceliklere dair beyanlar var.

Var. 23a - b :

Şehvet, şehvetperestler, açlık ve gıda hakkında beyanlar var:

— Şehvetperest hiçbir zaman muhlis ve saf olarak dine yaklaşmaz. Onun dinle irtibatı bir takım başka sebepler yüzündendir.

— Şehvetperestlerden takvaya ait herhangi bir şey sorma.

— Şehvetlerine esir olanlar saf sevgiye asla sahip olamazlar. Onların kendi dostlarına sevgileri de ıvazsız değildir.

Eser, varak 24a dan itibaren, « b a b » adı altında bölümler ihtiva etmektedir. Bu babları ve içlerinde kayda değer bulunduğumuz sözleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Bab al-vesvese (Var. 24a - 25b):

— Şirk ve nifaka ait vesveseyi yalnız müslüman tanır. Cehl vesvesesini âlimler, nı s y a n vesvesesini zâkirler, isyan vesvesesini itaatkarlar, dünya vesvesesinin âhiret için çalışanlar tanır.

— Vesvese bir beladır ve ondan kurtuluş yalnız Allah'ın yardımıyla mümkün olur.

— Vesvese havada uçma, su altında yaşama vs. gibi kerâmetlerle birlikte dahi bulunabilir...

Bab ad-dünyâ (Var. 25b - 29a):

— Dünyadan nasibini alan, şehvetler kendisine kolaylaştırılan ve buna rağmen ibadete muktedir olduğunu sanan her müteabbid (ibadet ettiğini sanan) aldandıktır. Bunun tek istisnası muttakiler (al-muttakün) dir. Onlar, dünyalık az veya çok bir şeye sahip olduklarında kalplerinde bir kasvet ve bezginlik hissederler.

— Dünya uyuyan bir nefis, âhiret uyanık bir nefis. Ununmamalı ki uyuyan ölüme nisbet edilir.

— Dünya cehlin, âhiret ise ilmin ta kendisi. insan, ibtila ya dıçar edilen varlık; kul memur ve menhî...

— Allah, nebisi Muhammed'i gönderdiğinde dünyada yedi sınıf insan vardı: Melikler, ziraatçiler, hayvancılıkla uğraşanlar, zanaatkarlar, ücretli işçiler ve yoksullar. Bunların hiçbirine, Peygamber tarafından, buldukları hali terk emredilmedi; aksine herbirine, kendi halleri içinde

ilim, tevekkül, takva ve yakîn elde etmeleri emredildi.

— Dünya denize benzer. Onun dalgaları üstünde giden batar, boğulur. Selamette kalabilmek için sahil boyu seyretmeli.

— Allah dünyayı şu nefis için, nefse de taat için yarattı. O halde dünyası taatle yarayan hem dünyayı, hem de âhireti kazanmıştır. Böyle olmayan ise hem dünyayı yitirmiştir, hem de âhireti...

— Dünyadaki her şeyi görmüş, gördüğünüz her şeyi bilmiş, bildiğimiz her şeye malik olmuş, malik olduğumuz her şeyde bekamız için bir yarar elde etmiş değiliz. Bunun tek istisnası birr (iyilik, hayır)dır.

— Dünyada altın ve gümüş den beter hiçbir fitne yoktur; fakat hırs ve doymazlık onlardan da beter.

Bab al-muhâsebe (Var. 29a - 29b):

— Nefsinizi muhasebeye zorlayın ki amellerinizi onunla değerlendirebileseniz.

— Muhasebe iki türdür:

1 — Allah ile kul arası muhâsebe

2 — Kul ile öteki-mahluklar arası muhâsebe.

Bâb al-itmi'nân (Var. 29b - 31a):

Bâb al-muhlis (Var. 31a - 31b):

Bâb al-mudârât v'al-mudâhana (Var. 31b - 32a):

Bâb al-halâl (Var. 32a - 34a):

— Helal, Rubûiyyeti ikrardır. Nefs yönünden zuhur eden her şey haram dairesine girer.

— Dinin râci' olduğu yedi şey vardır ki onlar da helal lokmaya irca' edilir.

— Helali elde etmek için kesa'b gerekir.

Bâb al-kasb (Var. 34a - 35a):

Bâb as-şubha v'al-makrûh (Var. 35a):

Bâb at-tab' (Var. 35a - 36b):

Bâb asşamt (Var. 36b - 37a):

— İlim üzere ve zarûret miktarınca konuşan kelama aitt âfetlerden korunmuş olur.

Bâb al-ahlâk (Var. 37a - 39b):

— Ahlakı düzgün olmayanın Allah ile münasebeti de sağlam olmaz; dünya ve âhireti bozulur. Böyle birisi taatın zevkine varamaz.

CÜZ IV (Var. 40a - 63a)

Bâb al-muhtadî (Var. 40b - 42a)

Bâb at-tadbîr (Var. 42a - 42b)

Bâb ar-riyâ (Var. 42b - 44a):

— Şirk nasıl tevhid i iptal ediyorsa riya da ameli mahveder.

— Riya insanın tabiatında mevcuttur.

Bâb al-hüsûsiyya (Var. 44a - 45a)

Bâb aş-şükr (Var. 45b - 51a)

Bâb min an-nahy (Var. 51a - 56a)

Bâb az-zunûn (Var. 56a - 80b)

CÜZ V (Var. 63a - 78b)

Yukarıki babın bir devamı görünümünde olan bu cüz dünyanın cehil ve ölümlüğünü bildiren bir beyanla başlamakta ve şu konuları ihtiva etmektedir: Helal rızık, dua, rağbet, rehbet, tevbe, ilim, ulema, iman, zühd, mümin, kâfir, istigna, marifet, vera', hırs, emel vs.

CÜZ VI (Var. 78b - 152b)

Varak 78b de 5. cüzün bittiği kaydediliyor, fakat 6. cüzün başlayacağına dair bir şey söylenmeden söze geçiliyor. Bununla beraber, 72 varaklık bu kısmın 6. cüz olduğu şüphesiz gibi görünmektedir. Bu cüzde yer alan bablar şu ünvanları taşımaktadır:

Bâb at-tekellûf (Var. 80b - 101)

Bâb at-tahâra (Var. 101a)

Bâb al-muşâhada (Var. 101a - 102a)

Bâb ad-da'vâ (Var. 102a - 103b)

Bâb al-amr v'an-nahy (Var. 103b - 104a)

Bâb aş-şafaka (Var.104a)

Bâbu kasr al-amal (Var. 104a - 105a)

Bâb al-ucb (Var.105a)

Bâb ar-rıza (Var. 105a - 105b)

Bâb al-hâl (Var. 105b - 107a)

Bâb al-iman bi al-kader (Var. 107a - 107b)

Bâb al-'azm Var. 107a)

Bâb an-nava (Var. 107b - 108a)

Bâb at-takvâ (Var. 108a - 108b)

Bâb al-huşû (Var. 108b)

Bâb al-haşya (Var. 109a)

Bâb al-kesb (Var. 109a)

Bâb al-yakîn (Var. 109a - 109b)

Bâb at tecelli (Var. 109b - 110a)

Bâbun (adsız bir bab) (Var. 110a - 110b):

Adı olmayan bu bab Allah ve kulun kuvvetlerine ait bir usul ile buna verilen cevaptan ibarettir.

Bâbun ,adsız bir bab) (Var. 110a - 112b):

Bu adsız babda şükür, marifet, şekva, Kur'an, ru'yetullah vs. den bahsedilmektedir.

Bâb al-kalb (Var. 112b - 115b)

Bâb as-sabr (Var. 115a - 121b)

Bâbun (adsız bir bab) (Var. 121a - 140a)

Ünvensiz babların üçüncüsü olan bu babda şu konular yer almaktadır: Hırs, insan tabiatı, istihare, ilim, yakîn, iddiacılık, bid'at, marifet, ruh, nefis, tedbir zâhir bâtın tefekkür tevbe, vera', dünya, iman, muhasebe, havâtır, kalb, tevekkül, dua şehvet vesvese, ihlas, hikmet, merhamet, halvet, infirad, namaz vs.

Bâb at-tevbe (Var. 140a - 144a)

Bâb as-savâb (Var. 144a - 152b)

CÜZ VII (Var. 153a - 205a)

Mecmuanın bu bölümü Ebul-Kasım Abdurrahman b. Muhammed as Sakalî tarafından Sehl'in beyanlarına yapılan şerhlerden oluşur. Bu bölüm: Kitâbu's şerh limâ erkele min kelami Sehl adını taşımaktadır. Ma'rifet ve ilme dair bir sözün şerhiyle başlayan bölüm bir âyet-i kerîmenin şerhiyle nihayete ermektedir. Şerhedilen sözler özellikle şu konulara temas eder: Ma'rifet ilim, riya, kalp, yakîn, sabır, tevbe, iman, akıl, taat, helal, iptila, ıstırap, ubûdiyyet, tedbir, tevekkül, şehvet, açlık, dünya, Sünnet, ihsan müdârat müdâhene ihlas, irade, hizmet, fetanet, kesb, ihtiyar, Kur'an, zikir vs.

BÖLÜM VIII (Var. 205a - 242b)

Bu bölüm Sehl'in Kitâbu'l mu'araza ve'r redd adlı risalesiyle bu risaleye, adı geçen şârih tarafından yapılan şerhten oluşmaktadır. Bir önceki bölümün aksine burada Sehl'in bütün sözleri değil bazı sözleri şerh edilmektedir. Baş taraftaki bir açıklamadan, risalenin Ahmed b. Muhammed b. Sâlim al-Basrî'nin tevhid, ilim, yakîn, rıza, tevekkül, sıdk, ihlas vs. ye dair sorduğu suallere Sehl tarafından verilen cevaplardan vücuda geldiğini anlıyoruz.

KİTAP TANITMA

Ass. Mûnir ATALAR

Doç. Dr. İsmet KAYAOĞLU, **İslâm Kurulumu Tarihi**, Ankara, 1980, 162 sayfa, fiyatı: 160 TL.

Şüphesiz İslâm Medeniyeti, kaynağını ilâhî bir dînden alan medeniyettir. Bu ilâhî dînin, yani İslâm Dini sâyesindedir ki, bu medeniyet vücûdta gelmiştir.

«İslâm Medeniyetini iyi anlamak için, diğer medeniyetlerden belki daha fazla, ilk İslâm topluluğunun içinden çıktığı ortamı; İslâm öncesi toplum içindeki etkilerini bilmek gerekir. Bunun yanında, İslâm'ın kutsal metinlerini (Kur'an ve Hadis), İslâm'dan önce Arabistan'ın dili ve geleneklerini de bilmelidir. İslâm Peygamberi'nin doğup, büyüdüğü, dinini yaydığı ortamı kavramak ve onun İslâm temelleri üzerine kurduğu sitedevletli anlamak son derece zorunludur» diyerek Önsöz'üne başlayan yazar, kitabını yazılış sebebinin şöyle dile getirmektedir: «Bilindiği gibi insanlar sadece savaş yapıp devlet kurup, devlet yıkmaya ile zaman geçirmemişlerdir. İnsanlar buldukları topraklar üzerinde eğer uygun ortam bulmuşlarsa bilgi ve yeteneklerini kullanarak medeniyet yaratmışlardır. İslâm Tarihi de sadece siyasi olaylardan ibaret değildir. Olayların topluma yansıyan bir takım neticeleri vardır. İşte İslâm Kurumları Tarihi, toplumun yaşayan durumunu, toplum içinde kurulan bir takım sosyal, ekonomik, idari kurumları konu almaktadır. Böylece toplum, zaman ve mekân içinde nasıl yaşamaktadır, insanların içinde yaşadıkları sosyal yapı nasıl bir yapıdır; gözlemlimizin önünde, olduğu gibi daha iyi canlan- miş olacaktır» (s. 7).

İslâm Medeniyetinin Doğuşu başlığı altında, dünyada geniş topraklar üzerinde yayılma ve uzun yıllar yaşama imkânı bulan ilk medeniyetler (Milâddan önce, Ön Asya'da Mısır ve Milâddan sonra, İlk ve Ortaçağlarda Yunan, Roma, Sasanî) ismen verilmiş, bunlara ilâveten Çin ve özellikle Hindistan'da dinî düşünce ve hikmetin gelişmiş olduğu belirtildikten sonra, İslâm Medeniyetinin doğuşu ve gelişimi hakkında şu açıklamalara yer verildiğini görmekteyiz:

«İslâm Medeniyeti, temelinde tevhid inancı bulunan dinî karakterde bir medeniyet olup VII. yüzyılda Hicaz topraklarında doğup gelişerek kısa sürede doğuda Maveraunnehir'in ötelilerine, kuzeyde Kafkasya'ya batıda Atlas Okyanusun, İspanya'da Pirene dağlarına kadar uzanan topraklar üzerindeki çeşitli ırkların ve inançların kültür, gelenek ve düşünce miraslarını kendi potasında eriten bir medeniyet olmuştur.

İslâm Medeniyetinde, eskiden Batıların dediği gibi, bir Arap Medeniyeti demek yanlış olur. Bunda belki Araplardan çok Türk, Fars, Hind ve Berberî katkıları daha büyük ölçüde olmuştur.

İslâm Medeniyetinin maddî ve manevî temelleri vardır. Manevî temel Kur'ân-ı Kerim ile Hz. Muhammed'in yaşayış ve sözleridir. Tarih boyunca müslümanların ilham kaynağı Kitap ve Sünnet olmuştur...» (s. 9-10).

Devamlı, önce İslâm'ın yayılışı ve bu yayılıştaki sürati etkileyen sebepler anlatılmakta; sonra Darü'l-İslâm, dünyasında düşünce hareketlerinin başlama ve gelişmesi, İslâm Dininin bilime verdiği değer, Beytül-Hikme, Darü'l-İlim ve Darü'l-Hikme, medreselerin kuruluşu üzerinde durulmakta; daha sonra da İslâm Medeniyetinde maddî mirasdan ve kendi içinde oluşan insanî değerlerin sonucu olarak bir takım sosyal kurumlardan (çoğu vakıf olan hastahaneler «darüşşifa», hamamlar, medreseler, kütüphaneler, kervansaraylar v.s.) bahsedilmektedir.

Sayın İ. Kayaoğlu, tüm bu açıklamalarından sonra İslâm Medeniyeti'ni, «Toplum içinde de insana değer veren, onun maddî ve manevî ihtiyaçlarını karşılayan, insanlık âleminde ahlâk üstünlüğü, hükümde adalet, ruh parlaklığı ve şefkat gibi üstün değerlere yer veren evrensel bir medeniyet» şeklinde tanımlamıştır (s. 16).

Tanıtımını yaptığımız kitap, belli başlı onbir konudan (biz bu konuların her birine, tanıtımda pratiği sağlamak amacı ile bölüm diyeceğiz) oluşmuştur. Bu konular ve bunların kısaca içerikleri şöyledir:

1 — HALİFELİK (s. 17-39) : Önce halifeliğin tanımı yapılmakta, sonra Hulefâ-i Râşidîn döneminde halifelik (kısaca dört halifenin nasıl halife oldukları ve uygulanan yöntemler) anlatılmakta, daha sonra da sırayla Emevîler'den başlayıp, Abbasiler, Selçuklular ve Büyük Selçuklular'daki halifelik ele alınıp; 1208 Moğol istilâsına değin halifeliğin tarihi seyri gözler önüne serilmektedir. Ayrıca, halifeliğin Kureyşliliği meselesi üzerinde de durulup, halifenin görevleri açıklanarak Osmanlılarda halifelik ele alınıp, hilâfetin kaldırılışına dek getirilmiştir.

2 — HUKUK KURUMLARI (s. 40-44) : Kadı, Kâdiu'l-kudât, kadının görevleri ve vasıfları, bir davaya nasıl bakılacağı, şahâdet ve şahitlik, tezkîye, muzekkî, daimî şahitlerden noterlik mesleğinin ortaya çıkışı (şuhûd = udül = ikâtib-i adl = noter) ile muhtesib kime denir, görevleri nelerdir gibi konular ele alınmıştır.

3 — ORDU (s. 45-61) : Bu bölümde değinilen konuları şöylece sıralayabiliriz: a — İslâm Açısından Savaş; b — Ordunun Teşekkülü (Divanü'l-Ceyş, Mevâlî, Muhafız birlikleri; Horasan ordusu, devşirme Türk Ordusu tipi v.s.) c — Asker Maaşları (arz, âriz, ganimet, iktâ, muktâ), d — Silahlar ve Donatım Araçları (kılıç, mızrak, kargı, kalkan, zırh; miğfer, gülleler atan arrâde burc (dab-bâbe), koç başı (kebeş), mancınık, barut ateşi, top ve tüfenk v.s.), e — Savaşta Usul ve Strateji (casusluk servisi; orduda beş bölük (merkez, sağ, sol, ön, arka), okçu, piyade ve süvariler) f — Savaş Süresi ve Sonucu, g — Donanma.

4 — BERİD (İSLÂM DEVLETLERİNDE HABERLEŞME) (s. 62-75) : bölümünün konuları şunlardır: a — Berid Kelimesi, Kaynağı ve Kapsadığı Anlam; b — Kısa Çizgileri İçinde İslâm Devletlerinde Postacılık, Emevîler; c — Abbasiler Devrinde Postacılık (Şahibü'l-Berid, fûrvâneki, menzil ve menzilhaneler, divanü'l-berid, muvakkî, yaya postacılar, güvercin postaları, ateş kuleleri); d — Selçuklularda Posta (Ulak ve ulak teşkilâtı); e — Delhi Türk Sultanları Devletinde Posta; f — Memluklerde Posta; g — Moğollarda Posta (elçi, yam ve ribatlar).

5 — BEYTÜLMAL (HAZİNE) (s. 76-82): Burada önce, Beytümâl'in tanımı, gelir kaynakları ve sarf yerleri belirtilmiş sonra, gayri müslimlerden alınan vergiler (Fey: Cizye, Hrac ve Uşûr) açıklanmış daha sonra oşûr, humus hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca, malî işlerin yönetimiyle ilgili olarak bazı terimlerin açıklaması yapılmıştır.

Tarım ve Hayvancılık, Toprak Rejimi, Ortaklık ve Toprağın İşlenmesi ile Malî Durum konularını içeren altıncı bölüm, **TOPRAK YÖNETİMİ ve TARIM** (s. 83-95) başlığını taşımaktadır.

İslâm ve Ticaret, Deniz ve Kara Yolları, Cemaatlararası İşbirliği, Ulaşım Araçlarının Tekniği, Tıccareti Yapılan Mallar, Ticaret Şekilleri ve Kredi gibi konular, **TİCARET HAYATI** (s. 96-115) adı altında yedinci bölümde açıklığa kavuşturulmuştur.

Sekizinci konu **ŞEHİRLERİN KURULUŞU VE ŞEHİR HAYATI** (s. 116-121) ile ilgilidir.

6 — EĞİTİMİ VE ÖĞRETİM KURUMLARI (s. 122-129): Bu bölüm, a — **Başlangıçta Eğitim ve Öğretim** (Mescid, Camii, Medrese, Küttâb gibi ilk eğitim kurumları), b — **Medreselerin Kurulması** diye iki kısımdan oluşmuştur.

Fütüvvet, Ahlîlik ve Sûfilîğin tanım ve ayrıntılarının belirtildiği, **Fütüvetnâmelerin**, esnaf teşkilâtının açıklandığı onuncu bölüm, **FÜTÜVVET VE AHLİK** (s. 130-140) ismini taşımaktadır.

Eserin son bölümü **VAKIFLAR** (s. 141-148) hakkındadır. Burada vakfın tanımı ile işe başlayan yazar, Kitap, Sünnet ve İcma'dan deliller ve örnekler vermek suretiyle vakfın meşrûluğunun sabit olduğunu göstermiştir. Vakfın menşei ve tarihî gelişimini sergileyip, vakf hakkında mezhep imamlarının görüşlerine yer verdikten sonra, vakfın amaçları nelerdir, vakfiye neye denir ve içeriği nelerden ibarettir gibi sorulara doyuru bir şekilde açıklık getirmiştir.

Kitapta kullanılan kaynakların hepsinin yer almadığı **Bibliyografya'nın** iki kısımda verildiğini görmekteyiz: I — **Genel Nitelikte Kitap ve Makâleler**, II — **Konulara Göre Kitap ve Makâleler**: Kitapta mevcut onbir konunun ayrı ayrı bibliyografyası sunulmuş ve böylece de okuyucu için ayrı bir kolaylık sağlanmıştır.

Kitap, içeriğini ilgilendiren deyim ve tâbirlerin siyah punto ile gösterildiği «**Dizin**» ile son bulmaktadır.

İslâm Kurumları Tarihi, aynı zamanda kültürü, sanatı, değer hükümlerini ve medeniyet eserlerini tarihsel akışı içinde inceliyen bir tarih dalıdır. Buna rağmen elimizde gerek öğrencilerimize gerek okuyucuya sunabilecek, konuları genel çizgileriyle de olsa kapsıyan ilmi bir eserin, bugüne değin mevcut olamayışı gerçekten büyük bir boşluktu. Her ilim hakkında bilgili olmakla birlikte, ilimler tarihinden haberli olmayı ve ilimlerin uygulama alanı olan kurumları bilmeyi gerektiren böylece çok yönlü bir alanda, kalem oynatmak oldukça güç bir iştir. İslâm Devletinin «altın çağında» şekillenen Klâsik İslâm Kurumlarını ve onların zaman sınırı içinde hicrî IV./milâdî X. yüzyılın sonuna kadar olan görünümünü ana hatlarıyla da olsa sergileme başarısı gösteren Sayın Hocamız Doç. Dr. İsmet KAYAOĞLU'nu gönülden kutluyor, her biri başlı başına araştırma konusu olabilecek İslâm Kurumlarını içeren kitabını, ileride, ciltler halinde görmeyi arzulağımızı burada belirtmek istiyoruz.

Tasawuf Halimi, Ilmuni:

larain haidi. Fakat bizim lain, kami ilim, hen hai oluptu